

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 4(19)

Івано-Франківськ
2017

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Ківалов Сергій Васильович – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний секретар:

Романюк Андрій Богданович – канд. юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Ю.П. Аленін – д-р юрид. наук, професор

М.Р. Аракелян – канд. юрид. наук, професор

Л.Р. Біла-Тіунова – д-р юрид. наук, професор

Є.В. Додін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Долежан – д-р юрид. наук, професор

В.М. Дрьомін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Дудченко – д-р юрид. наук, професор

С.О. Ковальчук – канд. юрид. наук, доцент

П.Д. Пилипенко – д-р юрид. наук, професор

С.Л. Стадніченко – габілітований д-р, професор

В.В. Тищенко – д-р юрид. наук, професор

В.О. Туляков – д-р юрид. наук, професор

В.І. Фелик – д-р юрид. наук, доцент

Є.О. Харитонов – д-р юрид. наук, професор

О.І. Харитонova – д-р юрид. наук, професор

Г.І. Чанишева – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 24.10.2017 р. (протокол № 2)

Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, відповідно до Наказу МОН України від 04.07.2013 р. № 893

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

*А. О. Кладченко**аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Університету Короля Данила*ПЕРЕХІДНИЙ ЕТАП СТАНОВЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ (1996–2004 РОКИ)

Право – є пріоритетом норм, певним правилом поведінки суб'єктів, на які поширюються такі норми, та є основною належного функціонування суспільства. Законодавча база кожної держави має системний характер до змін за двох умов: або відповідно до міжнародних договорів і угод, що укладені з конкретною державою, або заради інституційної модернізації та імплементації положень чинних актів до нової реалії суспільства.

Указом президента України від 7 вересня 1996 р. № 837/96 було затверджено Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр. У сфері боротьби з корупцією було визначено завдання по розробленню та здійсненню запобіжних заходів щодо цілковитого виключення проникнення корупції у владні структури та недопущення використання державними службовцями повноважень із корисливою метою. Було опрацьовано питання підготовки коментарів до законодавства та методичних рекомендацій щодо застосування відповідних правових норм [1].

Чіткість завдань була безперечна, були визначені відповідальні за їх виконання центральні органи виконавчої влади, але вже наступного року, з метою зміцнення правопорядку в державі, підвищення ефективності боротьби з корупцією та організованою злочинністю, забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина, та керуючись повноваженнями президента України, що визначені Конституцією України, Указом Президента України Леонідом Кучмою від 10 квітня 1997 р. № 319/97 було затверджено Національну програму боротьби з корупцією [2].

Заголовок згаданої програми підкреслював, що органами державної влади не було досягнуто помітних зрушень щодо протидії корупції та не було усунуто причин і умов, що сприяють такій. Було наголошено на тому, що фактично Закон України «Про боротьбу з корупцією» не виконується. Головними недоліками роботи органів у сфері протидії корупції, виходячи з даного Указу є: усунення керівників таких органів від відповідальності; прогалини у законодавстві; неузгодженість міри покарання за злочини з елементом корупції; зятя-

гувальність процесу внесення змін до нормативно-правових актів.

На наш погляд, основною проблемою невиконання таких норм була багатофункціональність державних органів, що ведуть боротьбу з корупцією. Проблема дублювання функцій державними органами висвітлена в Указі Президента України від 7 вересня 1996 р. № 837/96, а проблема порушення термінів була вирішена постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1998 р. № 114 «Про терміни виконання заходів, передбачених Комплексною цільовою програмою боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр.» [3]. (До речі, несинхронізованість актів є теж недоліком законодавства. На прикладі вищезазначених актів зробимо аналіз: Указ Президента України від 7 вересня 1996 р. № 837/96 дотепер чинний, тоді як постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1998 р. № 114 вже втратила чинність – А. К.).

П. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 24 квітня 1997 р. № 388 «Про затвердження плану заходів організаційного забезпечення реалізації Національної програми боротьби з корупцією» було встановлено персональну відповідальність міністрів і керівників інших центральних органів виконавчої влади за стан виконання вказаної програми та зобов'язано щомісячно інформувати Кабінет Міністрів України про стан її виконання [4].

Несистемність нормативно-правових актів щодо звітування та перебігу виконання (зокрема й дотримання) норм чинного законодавства у сфері протидії корупції незрозуміла щодо послідовності його виконання. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 616 «Про порядок звітування органів виконавчої влади про дотримання вимог Закону України «Про боротьбу з корупцією»» (редакція втратила чинність) [5] було встановлено, що до звіту про дотримання вимог Закону України «Про боротьбу з корупцією» додатково подається інформація про порушення державними службовцями зазначено Закону, з усією детальною інформацією про порушника, зокрема, про посаду, особисті дані, вид покарання та судові рішення.

Натомість постановою Кабінету Міністрів України від 14 липня 1997 р. № 763 «Про хід виконання законів України, рішень Президента України та Кабінету Міністрів України з питань боротьби з корупцією і злочинністю та звіти керівників центральних органів виконавчої влади щодо виконання Законів України «Про державну службу» та «Про боротьбу з корупцією»» наголошується на тому, що міністерствами й іншими центральними органами виконавчої влади, безперечно, вжито заходів щодо запобігання корупції, але суттєвих результатів немає. Наголошується на тому, що звіти, подані керівниками, не мають критичного аналізу причин корупційних і злочинних проявів [6].

Якщо раніше йшлося про персональну відповідальність керівників, то в даному акті йдеться лише про звернення уваги на зволікання виконання Комплексної цільової програми та на незадовільну організацію виконання законодавства.

Окремим прикладом є п. 4 цієї постанови, де передбачено порушити перед Президентом України питання про звільнення із займаної посади міністра вугільної промисловості Ю. Русанцова – за незабезпечення виконання покладених на Міністерство завдань, але замість цього, Указом Президента України Л. Кучми від 25 липня 1997 р. № 686/97 було звільнено Ю. Русанцова з посади міністра вугільної промисловості України у зв'язку з відставкою Кабінету Міністрів України [7].

Згадується цитата зі статті Оксани Пахльовської «Протестуючий розум», що була надрукована в другому виданні Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала»: «Формально є держава, яка працює проти потреб власного суспільства, відчужена від культури цієї країни, що є для такої влади лише «бізнес-територією», – і є культура, яка не ідентифікує себе з наявною державою, відчужується від неї, перетворюючи концепцію держави у простір гри, спекуляцій і знецінення самої ідеї держави» [8].

Вказуючи норму постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 1998 р. № 345 «Про стан виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади Закону України «Про боротьбу з корупцією» та Національної програми боротьби з корупцією, неодмінно варто зазначити, що для посилення боротьби з корупцією фактично не застосовуються норми Закону України «Про боротьбу з корупцією» [9]. Чому так склалося? Неодмінно треба звернутися до самого Закону та проаналізувати його положення.

Закон України «Про боротьбу з корупцією», що був підписаний Президентом України Л. Кучмою 5 жовтня 1995 р., № 356/95-ВР [10], впровадив факту його існування змінював свою редакцію (офіційну) 17 разів. У травні 2017 р. остання

редакція цього закону втратила чинність (5 січня 2011 р.).

На наш погляд, такий базовий закон є основою для використання всіх механізмів для подолання корупції, а найважливішою його функцією є саме створення такого єдиного механізму для застосування та визначення термінів і правильного тлумачення. В усіх редакціях Закону України «Про боротьбу з корупцією», у ст. 1 є єдине поняття корупції, а саме – діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Суб'єктами корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією (ст. 2 Закону «Про боротьбу з корупцією» в редакції, що діяла з 16 листопада 1995 р.) є державні службовці та народні депутати України, народні депутати Автономної Республіки Крим, депутати та голови місцевих Рад народних депутатів.

Коло суб'єктів змінюється разом із внесенням змін до Закону України «Про боротьбу з корупцією» Законом України від 11 липня 2002 р. № 90–IV, до яких включено посадових осіб місцевого самоврядування.

Значно ширшим є коло суб'єктів відповідно до ст. 2 Закону, починаючи з редакції від 23 лютого 2006 р. до останньої редакції від 5 січня 2011 р., де зазначено, що за корупційні діяння й інші правопорушення, пов'язані з корупцією, на підставі цього Закону несуть відповідальність такі особи, уповноважені на виконання функцій держави: державні службовці; прем'єр-міністр України, перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри; народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад; посадові особи місцевого самоврядування; військові посадові особи Збройних сил України й інших військових формувань (крім військовослужбовців строкової служби).

До речі, вказаний проект закону було внесено народним депутатом Верховної Ради України С. Косіоновим (реєстр. № 5315-1 від 14 квітня 2004 р.) [11]. Метою проекту закону було (про що і йдеться в Пояснювальній записці – А. К.) внесення змін до Закону України «Про боротьбу з корупцією» щодо уточнення переліку суб'єктів корупційних діянь, визнаного Заходами щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції, затвердженими Указом Президента України від 9 лютого 2004 р. № 175/2004.

Різноманітність проектів законів України щодо внесення змін до Закону України «Про боротьбу з корупцією» свідчить про незбалансованість думки народних депутатів України та неузгодженість

дій між громадянами й урядом. Дублювання норм нормативно-правових актів заборонено українським законодавством, тому і велика маса таких проектів не була підтримана більшістю, як наслідок, вони не були підписані президентом України.

Доречно загадати уривок із праці Олега Ольжича «Дух руїни. По сторінках історії»: «Положення нормативно-правових актів є дієвими тільки тоді, коли вони дійсно втілюються на практиці, а політики дійсно і совісно дотримуються таких норм. Політична брехня – безумовний наслідок того, що політик вимушений правити у світі, який сам по собі не є морально добрим. Протистояння між політикою та мораллю зберігалось до сьогодні, незалежно від того, говоримо ми про ідеальні умови чи про фактичні, і незалежно від того, розглядаємо ми демократичні суспільства чи недемократичні» [12].

Наступним кроком у сфері подолання корупції в Україні було ухвалення Указу Президента України від 24 квітня 1998 р. № 367/98 «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 рр.». По суті, така Концепція є гарним «твором» на тему «Чому корупція є в житті України?». Розділи Концепції є гарним посібником для людей, що захочуть дізнатися про історію корупції в Україні. У чому небезпечність корупції в положеннях Концепції? Вона підриває авторитет держави; суттєво обмежує конституційні права і свободи людини і громадянина; порушує принципи верховенства права; призводить до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ [13].

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 1999 р. № 799 було затверджено План заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, на 1999 р. Так, наголошувалося на продовженні роботи з реалізації заходів Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр., Концепції боротьби з корупцією на 1998–2005 рр. та Програми невідкладних заходів, які спрямовані на боротьбу з корупцією і підлягають здійсненню в 1998 р., відповідно до експертів Ради Європи та Світового банку [14].

Основними заходами було визначено продовження роботи з підготовки проектів нормативно-правових актів щодо внесення змін і доповнень до законодавства з питань протидії корупції, визначених постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1220; доцільність запровадження спеціальних норм відповідальності за вчинення окремих корупційних діянь, а також діянь, вчинення яких перешкоджає боротьбі з корупцією; питання з визначення ефективності діючої процедури прийняття на посади державних службовців і механізму контролю щодо заборони обіймання посад у державних органах особами, які звільнені з державної служби за корупційні діяння або скоїли інші злочини.

Ключовий перелік проектів нормативно-правових актів із питань протидії корупції було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1220 «Про стан виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади актів законодавства про державну службу та боротьбу з корупцією», а саме: Кодекс загальних правил поведінки державного службовця; Кодекс честі працівників правоохоронних органів; Кодекс честі суддів; та про запровадження діяльності Національного бюро розслідування України [15].

Особисте ставлення державного службовця та його свідомість діяти за принципом права, дотримуючись правових норм, є нагальною потребою для розробленням нормативно-правових актів, що будуть чітко регламентувати «моральну» сторону державного службовця.

Якщо розбирати посадові обов'язки державного службовця по частинам більш детально, не варто їх ототожнювати із совістю та мораллю, а може, і з етикою, бо не завжди вони відіграють ключову роль у вирішенні тих чи інших питань. П. 5 Загальних положень Загальних правил поведінки державного службовця встановлено, що поведінка державних службовців має відповідати очікуванням громадськості та забезпечувати довіру суспільства до державної служби [16].

На той час (1999–2000 рр. – А. К.) була чинна редакція Закону України «Про державну службу», в якій містився текст Присяги державних службовців: «Повністю усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити народові України, суворо дотримувати Конституції та законів України, сприяти втіленню їх у життя, зміцнювати їх авторитет, охороняти права, свободи і законні інтереси громадян, з гідністю нести високе звання державного службовця, сумлінно виконувати свої обов'язки» [17].

Громадськість в будь-якому випадку усвідомлює, що державна служба – це служба перед державою та суспільством, що існує присяга державного службовця, що є певні моральні оцінки якості роботи державних службовців, але навіть знову дублювати норми законодавства, що можна, а що не можна робити державним службовцям на державній службі, якщо треба внести зміни до низки законів і чітко прописати, що таке етика, що може бути в разі її порушення та наслідки.

Проект Кодексу поведінки державних службовців був поданий до Верховної Ради України 2 червня 2004 р. за реєстраційним № 5585, де зазначалося: «Цей Кодекс визначає стандарти та норми поведінки і етики державних службовців, гарантії їх дотримання і відповідальність за їх порушення. Він призначений для інформування фізичних та юридичних осіб про те, якої поведінки

вони вправі очікувати від державних службовців» [18].

Завдання дійсно розкривали основну мету Кодексу, а саме: забезпечення довіри суспільства та громадян до державної служби; забезпечення ефективного здійснення завдань і функцій державних органів; профілактика корупції в державних органах; розширення можливостей впливу громадськості на оцінку й якості діяльності державних органів.

Кожен має залишатися собою та повинен бути готовим поставити моральні вимоги тієї чи іншої посади перед вищим судом власних моральних суджень. Якщо політики опиняються в ситуаціях, які вимагають аморальних кроків, вони повинні відмовитися від таких обов'язків і обдумати можливість їх зречення в ім'я власного морального кодексу. Сюзен Мендус у своїй книзі «Політика та мораль» зазначає: «Якщо інтуїтивно розглянути таке розуміння власного «Я» та офіційної ролі, можна побачити, що воно в дечому справедливе, коли ми призначаємо людей на офіційні посади, ми хочемо, щоб вони були чимось більшим, аніж просто каналами передачі команд, виконання яких вимагає їхня посада, і якщо та чи інша особа за жодних умов не готова поставити під питання обов'язки, котрі покладаються на неї її офіційною посадою, то це викликає занепокоєння. Навіть більше, є підстави не допускати таку особу на офіційні посади» [19].

Зазначений проект Кодексу також не знайшов підтримки у Верховній Раді України та не був ухвалений, а 9 листопада 2004 р. заслухано питання, визначене постановою Верховної Ради України «Про відхилення проекту Кодексу поведінки державних службовців України», який далі було знято з розгляду.

Наступним кроком була спроба ухвалення Кодексу професійної етики суддів, що був затверджений V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 р. Основні норми спрямовані на вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом судді. Водночас судді повинні прагнути додержуватися таких правил у професійній, громадській діяльності та приватному житті заради утвердження незалежності й неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві. Цікавою є також ст. 12 Кодексу, за якою суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб, на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини, його поведінка була бездоганною [20].

Цікавою та таємною була історія запровадження Кодексу честі працівників правоохоронних органів у той час. Скориставшись різноманітними пошуковими програмами в Інтернеті, знайти проекти актів, що могли бути або були ухвалені для запровадження такого Кодексу, неможливо. Якщо провести аналіз законодавства в цій сфері

кілька років потому, можна знайти наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22 лютого 2012 р. № 155 «Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України», що був зареєстрований в Міністерстві юстиції України 25 квітня 2012 р. за № 628/20941 (втратив чинність) [21].

Совість, професійний обов'язок, честь і гідність є головними моральними орієнтирами на службовому шляху захисника правопорядку і становлять моральний стрижень особистості працівника органів внутрішніх справ, а професійний обов'язок працівника полягає в безумовному виконанні закріплених Присягою, законами та професійно-етичними нормами завдань щодо забезпечення надійного захисту правопорядку, законності, громадської безпеки.

Що стосується Присяги, то варто зазначити, що текст Присяги працівника органів внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР), що був затверджений постановою Ради Міністрів УРСР від 17 квітня 1991 р. № 95, був змінений менш ніж за рік постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1991 р. № 382 «Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ України», якою змістовно текст присяги не змінився, окрім виключення фрази «<...> Клянусь незалежно від своїх політичних переконань, мужньо і рішуче, не шкодуючи своїх сил і життя, боротися зі злочинністю, захищати від протиправних посягань життя, здоров'я, права і свободи громадян, державний устрій і громадський порядок» (наразі вказаний документ втратив чинність) [22].

Ще одним з основних нормативно-правових актів, що ухвалений постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1220 «Про стан виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади актів законодавства про державну службу та боротьбу з корупцією», був нормативно-правовий акт, який мав би регулювати діяльність Національного бюро розслідувань України.

Указом президента України від 24 квітня 1997 р. № 371/97 «Про Національне бюро розслідувань України» [23] утворено Національне бюро розслідувань України та визначено основні напрями його діяльності, завдання, яких було два: проведення відповідно до законодавства України досудового слідства й оперативно-розшукових заходів в особливо складних кримінальних справах про злочини, які становлять підвищену суспільну небезпеку, та проведення інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення й усунення причин і умов, що сприяють корупції та вчиненню інших небезпечних злочинів, прогнозування динаміки злочинності в суспільстві.

Згодом, постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1998 р. № 1780 «Питання Національного бюро розслідувань» [24] було встановлено граничну чисельність працівників Національного бюро розслідувань у кількості 10 000 одиниць завдяки перерозподілу і скороченню штатної чисельності правоохоронних органів і дозволено Національному бюро розслідувань мати п'ятьох заступників директора Національного бюро розслідувань, зокрема й одного першого, а також колегію в кількості 9 осіб (редакція постанови 19 березня 2008 р. – А. К.). До речі, вказана постанова, у редакції, що діяла від 12 листопада 1998 р., мала гриф «Не для друку», що був скасований для обмежень доступу і позбавлений позначки «Не для друку» розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 р. № 490-р.

Щоб започаткувати належну роботу Національного бюро розслідувань, президентом України було внесено на розгляд Верховної Ради України проект закону України (як невідкладний) від 26 листопада 1998 р., реєстраційний № 2266 [25]. У законопроекті зазначалося, що Національне бюро розслідувань України є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує ведення боротьби з організованою злочинністю, корупцією та іншими злочинами, що становлять підвищену суспільну небезпеку, створюють загрозу конституційним правам і свободам людини та громадянина, життєво важливим інтересам держави, і несе відповідальність за стан виконання покладених на нього завдань.

Однак тернистий і довгий шлях вказаного законопроекту не знайшов підтримки з огляду на його першочерговість і важливість у належному започаткуванні діяльності Національного бюро розслідувань України. Як проект нормативно-правового акта він був розглянутий Верховною Радою України, але 2 березня 1999 р. не був підтриманий.

Якщо узагальнити всі сесії Верховної Ради України III скликання, проект закону України «Про Національне бюро розслідувань України» подавався чотири рази, а саме: 26 листопада 1998 р., реєстраційний № 2266; 12 червня 2000 р., № 4126-д; 21 жовтня 1999 р., реєстраційний № 4126-2; 24 листопада 1999 р., № 4126-3. Жоден із вказаних законопроектів не був підписаний президентом України, а Національне бюро розслідувань України не змогло розпочати виконання своїх функцій, оскільки на той час, а саме, 15 грудня 1999 р., президент України підписав Указ за № 1573/99 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади», яким Національне бюро розслідувань України було ліквідовано [26].

Висновки. Стаття ґрунтується на аналізі нормативно-правових актів, що регулюють питання подолання корупції в 1996–2004 рр. Аналіз доз-

воляє читачеві зрозуміти систему таких актів і зконцентрувати увагу на недоліках норм, що були імплементовані. Особлива увага приділяється поняттю етики на державній службі й узагальнюється, що саме чесне внутрішнє ставлення державного службовця до своєї роботи повинно бути основою для запобігання проникненню корупції у сфери суспільного буття.

Література

1. Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр. : Указ Президента України від 17 вересня 1996 р. № 837/96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/837/96>.
2. Про Національну програму боротьби з корупцією : Указ Президента України від 10 квітня 1997 р. № 319/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/319/97>.
3. Про терміни виконання заходів, передбачених Комплексною цільовою програмою боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр. : постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1998 р. № 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/114-98-%D0%BF>.
4. Про затвердження плану заходів організаційного забезпечення реалізації Національної програми боротьби з корупцією : постанова Кабінету Міністрів України від 24 квітня 1997 р. № 388 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 84.
5. Про порядок звітування органів виконавчої влади про дотримання вимог Закону України «Про боротьбу з корупцією» : постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 616 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 26.
6. Про хід виконання законів України, рішень Президента України та Кабінету Міністрів України з питань боротьби з корупцією і злочинністю та звіти керівників центральних органів виконавчої влади щодо виконання законів України «Про державну службу» та «Про боротьбу з корупцією» : постанова Кабінету Міністрів України від 14 липня 1997 р. № 763 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/763-97-%D0%BF>.
7. Про звільнення Ю. Русанцова з посади міністра вугільної промисловості України : Указ Президента України від 25 липня 1997 р. № 686/97 // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 135–136.
8. Пахльовська О. Протестуючий розум / О. Пахльовська // Ліна Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». Серія «Підризна література». – 2-ге вид. – К. : Видавництво ПрАТ «Українська прес-група», 2014. – С. 7–8.
9. Про стан виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади Закону України «Про боротьбу з корупцією» та Національної програми боротьби з корупцією : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 1998 р. № 345 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/345-98-%D0%BF>.
10. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.
11. Про боротьбу з корупцією (щодо суб'єктів корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією) : проект закону про внесення

змін до Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=17803.

12. Ольжич О. Українська історична свідомість : Дух руїни / О. Ольжич. – 2-ге вид. – К. : Видавництво ПрАТ «Українська прес-група», 2013. – С. 28.

13. Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 рр. : Указ Президента України від 24 квітня 1998 р. № 367/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 17. – Ст. 621.

14. Про план заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, на 1999 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 1999 р. № 799 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 19. – Ст. 832.

15. Про стан виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади актів законодавства про державну службу та боротьбу з корупцією : постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1220 // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 163–164.

16. Про затвердження Загальних правил поведінки державного службовця : Наказ Голодержслужби України від 23 жовтня 2000 р. № 58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0783-00>.

17. Про державну службу : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

18. Проект Кодексу поведінки державних службовців України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=18243.

19. Мендус С. Політика та мораль / С. Мендус. – К. : Темпора, 2010. – С. 134.

20. Кодекс професійної етики судді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ki.court.gov.ua/tu11/14/47/>.

21. Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22 лютого 2012 р. № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0628-12>.

22. Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1991 р. № 382 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/382-91-%D0%BF>.

23. Про Національне бюро розслідувань України : Указ Президента України від 24 квітня 1997 р. № 371/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/371/97>.

24. Питання Національного бюро розслідувань : постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1998 р. № 1780 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 49. – Ст. 1616.

25. Про Національне бюро розслідувань України : проект закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=5026.

26. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1573/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50. – Ст. 2435.

Анотація

Кладченко А. О. Перехідний етап становлення антикорупційного законодавства України (1996–2004 роки). – Стаття.

Стаття присвячена аналізу нормативно-правових актів, що стосуються системи подолання корупції в Україні й етичних норм державних службовців і правил поведінки на державній службі для запобігання створенню негативних чинників, що можуть спричинити корупцію в діях високопосадовців.

Ключові слова: корупція, нормативно-правовий акт, держава, закон, кодекс етики, державна служба.

Аннотация

Кладченко А. А. Переходный этап становления антикоррупционного законодательства Украины (1996–2004 годы). – Статья.

Статья посвящена анализу нормативно-правовых актов, касающихся системы противодействия коррупции в Украине, этических норм государственных служащих, а также правил поведения на государственной службе для предотвращения негативных факторов, которые могут стать причиной коррупционных деяний в действиях высокопоставленных чиновников.

Ключевые слова: коррупция, нормативно-правовой акт, государство, закон, кодекс этики, государственная служба.

Summary

Kladchenko A. O. Intermediate stage of formation of Ukrainian anticorruption law (1996–2004). – Article.

The article analyzes legal acts of Ukraine that regulate mechanism of preventing corruption and special ethic borders of civil service's behavior that can be cause of negative factors for corruption acts.

Key words: corruption, legal act, state, law, Ethic Code, civil service.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

Ю. Ю. Швець

*кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри конституційного права та порівняльного
правознавства юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

ПОРЯДОК ТА ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Право особи на охорону здоров'я належить до соціально-економічних прав, гарантованих ст. 49 Конституції України. За загальним правилом, обсяг і зміст відповідного права не може бути звужений або обмежений, крім випадків, передбачених Конституцією України. Такий висновок ґрунтується на положеннях ст. 64 Конституції України [1]. Цією ж статтею визначені види конституційних прав, які не можуть бути обмежені за жодних обставин. Характерно, що право на охорону здоров'я ст. 64 Конституції України не віднесено до переліку абсолютних і беззаперечних прав. На цій підставі можна зробити висновок, що дане право, а точніше, окремі його елементи, можуть зазнавати певних обмежень у порядку та на підставах, визначених Конституцією України.

Варто зауважити, що можливість тимчасового обмеження деяких конституційних прав, зокрема й права на охорону здоров'я, у чітко встановлених законом випадках, передбачена конституціями багатьох закордонних держав. Однак, у кожній із країн порядок і підстави такого обмеження характеризуються особливостями, які потребують більш ґрунтового дослідження.

Отже, метою статті є проведення порівняльного аналізу порядку та підстав обмеження конституційного права особи на охорону здоров'я в законодавстві України та закордонних країн.

Так, досліджуючи підстави та порядок обмеження будь-якого конституційного права, насамперед, варто виходити з розуміння юридичної природи такого явища, як легітимне (законне) правообмеження.

У ст. 64 Конституції України [1] фактично закріплено дві легітимні підстави тимчасового обмеження конституційного права (крім тих прав, обмеження яких не допускається), які пов'язані з настанням однієї з таких подій – введенням воєнного або надзвичайного стану. Проте аналіз інших положень Конституції України дозволяє виокремити також деякі інші підстави тимчасового об-

меження окремих конституційних прав або їхніх елементів, зокрема: 1) якщо реалізація таких прав може завдати шкоди людині або суспільству (ч. 3 ст. 13); 2) якщо такі права використовуються на порушення прав і свобод інших людей (ст. 23); 3) у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 30) тощо.

Необхідно погодитися з думкою науковців, які вважають, що за своєю природою встановлення обмежень щодо реалізації деяких конституційних прав безпосередньо пов'язане (хоча і не обмежується цим) із попередженням так званого зловживання правом шляхом встановлення допустимих меж його реалізації. Зокрема, як зауважує О. Рогач, застосовувати на практиці законодавчо визначені межі здійснення суб'єктивних прав можна лише у випадках, коли суб'єкт правовідносин, формально не порушуючи закон, своєю поведінкою цілеспрямовано на власний розсуд здійснює надане йому суб'єктивне право, всупереч його призначенню, наперекір правам, інтересам інших осіб, порушуючи юридичну свободу суб'єктів правовідносин [2, с. 197].

У такому разі йдеться про встановлення меж реалізації суб'єктивного права особи для того, щоб його використання здійснювалося лише за призначенням і без порушення прав та свобод інших осіб.

Однак попередження зловживання правом – це лише один аспект обмеження конституційних прав, який розглядається як фундаментальне правило реалізації будь-якого суб'єктивного права. Іншим аспектом є виключні обставини та підстави, з настанням яких Конституція України пов'язує виникнення в державі законної можливості обмежити конституційне право особи, яка ним не зловживає: запровадження надзвичайного або воєнного стану, необхідність рятування життя або здоров'я людини тощо.

Характерно, що в багатьох міжнародних документах закріплено основі умови та підстави встановлення державами тимчасового обмеження деяких прав людини та громадянина.

Наприклад, у ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод встановлено підстави обмеження права на свободу вираження своїх поглядів, якщо такі обмеження встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі тощо [3].

Отже, міжнародне право визнає можливість легітимного обмеження державою окремих основоположних (конституційних) прав, якщо таке обмеження є обґрунтованим, не виходить за межі необхідності захисту суспільних і національних інтересів. Відповідні застереження щодо порядку та підстав обмеження деяких конституційних прав особи встановлені в конституціях багатьох європейських країн.

Так, у ст. 19 Конституції Німеччини зазначається, що основне право може бути обмежене законом або на основі закону, однак за умови, що цей закон має загальний характер, а не ухвалюється тільки щодо окремого випадку, а також, якщо в ньому названо основне право, яке підлягає обмеженню, із зазначенням статті [4]. У Конституції Греції, хоча і не закріплено конкретних підстав обмеження конституційних прав, однак у ст. 25 встановлена заборона щодо зловживання правами [5]. Ст. 55 Конституції Іспанії містить положення, подібні тим, що визначені у ст. 64 Конституції України. Зокрема, наведено перелік прав, які можуть бути тимчасово обмежені в разі оголошення надзвичайного або воєнного стану [6].

У конституціях східноєвропейських держав також містяться аналогічні положення: здійснення прав чи свобод може бути обмежене лише законом і тільки, якщо це у відповідному випадку необхідно з метою захисту національної безпеки, порядку, здоров'я людей чи моральності, прав і свобод громадян тощо (ст. 49 Конституції Румунії [7]); законом можуть бути встановлені обмеження для осіб, професії яких безпосередньо пов'язані з охороною життя і здоров'я, законом можуть бути встановлені обмеження права на страйк (ст. 54 Конституції Словацької Республіки [8]); свободи і права громадян можуть бути обмежені тільки законом із метою захисту свобод і прав інших людей, а також правопорядку, суспільної моралі і здоров'я (ст. 16 Конституції Хорватії [9]).

Що стосується безпосередньо права на охорону здоров'я, то так само, як Конституція України, конституції закордонних держав прямо не закріплюють порядок та підстави його обмеження. В Основах законодавства України про охорону

здоров'я [10] зустрічається лише одна норма – ст. 9, в якій визначені обмеження прав громадян, пов'язані зі станом їхнього здоров'я.

Отже, необхідно розрізняти обмеження прав громадян, пов'язаних зі станом здоров'я, та обмеження права особи на охорону здоров'я. У контексті дослідження нас цікавить саме останній вид обмеження. Водночас варто уточнити, що в деяких випадках підставою обмеження права особи на охорону здоров'я є саме стан здоров'я відповідної особи (психічне захворювання, критичний стан).

У результаті аналізу положень національного законодавства [11; 12; 13; 14; 15] можна виділити такі підстави обмеження окремих елементів права особи на охорону здоров'я.

1. Обмеження в інформаційній сфері. Н. Ходєєва визначає такі обмеження права на інформацію про стан здоров'я за законодавством України: 1) безпосередньо фізичної особи, якої стосується ця інформація, або її батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників у разі, якщо інформація про стан здоров'я може погіршити стан здоров'я вищевказаних осіб або може зашкодити процесові лікування; 2) про стан психічного здоров'я фізичної особи, коли повна інформація про стан психічного здоров'я може завдати шкоди її здоров'ю або призвести до безпосередньої небезпеки для інших осіб; 3) про стан свого здоров'я фізичної особи з позитивним ВІЛ-статусом [16, с. 78–79].

Порядок і підстави встановлення обмеження щодо інформації про стан здоров'я особи (або її родичів, опікунів чи піклувальників) регламентовано ст. ст. 285–286 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [14], а заборона поширення такої інформації закріплена в Законі України «Про інформацію» [11].

Обмеження щодо права особи на конфіденційність інформації про стан свого здоров'я може бути встановлено винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Такого висновку, зокрема, дійшов Конституційний Суд України в рішенні від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 [17].

Поряд із можливими обмеженнями інформаційних прав громадян Закон України «Про інформацію» [11] також встановлює види інформації, доступ до якої не може бути обмежений: інформація про стан довкілля, про стан здоров'я населення тощо.

2. Обмеження, пов'язані зі станом здоров'я особи, що уможливорює обмеження таких елементів права на охорону здоров'я, як добровільність згоди на проходження медичного огляду, амбулаторного або стаціонарного лікування, та інші обмеження, пов'язані з особистою свободою особи.

Так, за загальним правилом, проходження медичного огляду й отримання медичної допомоги здійснюється за добровільною згодою повнолітньої особи або батьків неповнолітньої дитини (ст. 284 ЦК України).

Законодавство України встановлює дві основні підстави можливості медичного втручання без добровільної згоди особи: 1) якщо особа перебуває в безпорадному або іншому стані, який не дозволяє їй надати згоду, то надання екстреної допомоги має бути здійснено без такої згоди (ст. 284 ЦК України, ст. 3 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» [15]); 2) якщо особа страждає на психічну хворобу та може становити небезпеку для себе чи оточуючих, щодо неї може бути проведений психіатричний огляд, надано амбулаторну психіатричну допомогу або госпіталізовано до психіатричного лікувального закладу примусово (ст. ст. 11, 12, 14 Закону України «Про психіатричну допомогу» [12]).

Що стосується першого обмеження, то воно впливає з безумовного права людини на життя й обов'язку кожного надавати допомогу людині, яка опинилася в безпорадному або небезпечному для життя становищі, зокрема і шляхом виклику служби екстреної допомоги. Перебуваючи в такому стані, людина не має фізичної можливості надати згоду на медичну допомогу, а будь-які зволікання можуть мати летальні наслідки.

У разі застосування другої підстави мають бути дотримані чітко визначені Законом «Про психіатричну допомогу» умови. Передусім, примусове психіатричне обстеження можливе за наявності відомостей, які дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність в особи важкого психічного розладу [12].

Лише за таких умов надається право провести примусове психіатричне обстеження. Для примусової госпіталізації особи для психіатричного лікування обов'язковим є винесення рішення суду.

Необхідно зазначити, що така практика поширена також у багатьох європейських державах. Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) зазначає, що лікування без попередньої згоди (примусове лікування) допускається лише за виняткового збігу обставин (які треба конкретизувати особливо). У законодавстві повинні бути передбачені адекватні процедурні механізми, що захищають права тих людей із психічними розладами, які проходять примусове лікування, а також обговорені умови, що допускають проведення клінічних і наукових випробувань тільки за добровільної та інформованої згоди [19, с. 4].

Варто погодитися з думкою науковців, які зазначають, що обмеження права на надання добровільної згоди на отримання психіатричної допомоги може бути визнане легітимним виключно тоді, коли воно є персоніфікованим, тобто застосову-

ється щодо конкретної особи (пацієнта) [18, с. 3]. Ця ознака вирізняє такий вид обмеження з-поміж інших – їхня легітимність, навпаки, може визнаватися лише в разі поширення на всіх осіб.

Одним з обмежень особистої свободи особи у сфері реалізації права на охорону здоров'я є встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарних і протиепідемічних заходів у разі запровадження надзвичайного стану, відповідно до ст. 17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [13]. Таке обмеження передбачає встановлення заборони на вільне переміщення осіб, які перебувають у відповідній карантинній зоні.

3. Обмеження права особи на деякі види медичних послуг, зокрема й медичне втручання у випадках, передбачених законом.

Так, відповідно до ст. 281 ЦК України [14], забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя. Зі змісту цієї статті також випливає заборона штучного переривання вагітності, якщо вона перевищує дванадцять тижнів, без наявності до цього медичних показань, перелік яких встановлюється законодавством. Такий термін рекомендований ВООЗ [20] і є загальноприйнятим в Європі.

Що стосується права особи на евтаназію, то наразі добровільна евтаназія дозволена законом у Нідерландах, Бельгії, Люксембурзі, штатах Вашингтон і Орегон в Америці. У Швеції та Фінляндії, Швейцарії пасивна евтаназія шляхом «припинення безкорисної підтримки життя» не вважається протизаконною [21, с. 29].

Щодо зазначеного обмеження в Україні та світі досі триває наукова дискусія, яка дотепер не вирішена однозначно.

4. Фінансові обмеження права особи на охорону здоров'я.

Конституцією України гарантовано отримання безоплатної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я. Водночас постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та вищих медичних навчальних закладах» [22] визначено деякі винятки. Цим Переліком визначено більше тридцяти видів медичних послуг, які можуть надаватися платно в державних і комунальних закладах. Даний перелік є вичерпним.

Деякий інший підхід застосовується для визначення принципів фінансування медичної допомоги в європейських державах. Зокрема, на підставі аналізу судової практики конституційних судів країн Польщі, Чехії, Словенії та ін. А. Екстер зробив висновок, що їхні позиції щодо впровадження систем медичного страхування й обмеження наявних прав визнаються конституційними судами

законним за дотримання інших конституційних принципів. В інших державах, наприклад, у Німеччині, суди розглядають законодавчі критерії обмеження виплат допомоги у зв'язку із захворюванням з урахуванням таких закріплених конституцією цінностей, як право на життя, фізичну недоторканність і благополуччя [23, с. 38].

5. Обмеження права на охорону здоров'я, пов'язані з національністю.

Законодавству України не відоме обмеження права на охорону здоров'я за ознакою національності. Такий висновок ґрунтується на положеннях ст. 26 Конституції України, яка гарантує іноземцям і особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, рівні із громадянами України права (крім деяких політичних прав).

Однак деякі європейські держави (серед них і Україна) ігнорують осіб без громадянства або тих, хто не має законної національності в будь-якій державі, з огляду на забезпечення їхніх прав на охорону здоров'я. Незважаючи на те, що однієї лише національності недостатньо, щоб гарантувати доступ до права на охорону здоров'я, відсутність будь-якої національності майже напевно є перешкодою в реалізації цього права [24]. Наприклад, такий висновок зроблений Радою Європи щодо Болгарії. Зазначається, що болгарське законодавство неадекватно вирішує конкретні проблеми охорони здоров'я ромських громад, що є порушенням ст. ст. 11 і 13 переглянутої Хартії [25]. Отже, обмеження права на охорону здоров'я за національною ознакою визнано неправомірним.

Варто зазначити, що проблема неправомірного обмеження права іноземних осіб або осіб без громадянства на отримання медичної допомоги актуальна і для України.

Поряд із розглянутими вище обмеженнями окремих елементів права особи на охорону здоров'я, у більшості європейських держав, зокрема і в Україні, існують непорушні за жодних обставин складники означеного права – це право на життя та право виключної добровільної згоди на медичні, наукові й інші дослідження.

Отже, на підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що в більшості європейських держав, де передбачена можливість обмеження конституційного права, встановлені чіткі підстави, вимоги до законів, які вводять такі обмеження, а якщо підставою визнано надзвичайний чи воєнний стан, то підстави їх запровадження регламентовані в конституціях. У конституційному законодавстві України застосовано традиційний для міжнародного та європейського права підхід, відповідно до якого обмеження конституційного права конкретної особи допускається лише тоді, коли таке обмеження призведе до усунення більш

серйозної загрози ніж та, яку матиме «нереалізованість» відповідного права.

Для підвищення гарантій захисту прав осіб під час застосування легітимного обмеження окремих елементів права на охорону здоров'я можна запропонувати таке: 1) доповнити ст. 49 Конституції України ч. 5 такого змісту: «Обмеження права на охорону здоров'я допускається лише у випадках, визначених Конституцією України, та лише з метою захисту національної безпеки, порядку, здоров'я людей чи моральності, прав і свобод громадян. Обмеження права на охорону здоров'я іноземців і осіб без громадянства не допускається»; 2) ст. 64 Конституції України доповнити останньою частиною такого змісту: «Порядок обмеження конституційного права визначається виключно законом, в якому мають бути визначені обґрунтовані підстави обмеження права, строк дії такого обмеження»; 3) у Конституції України визначити загальні підстави запровадження надзвичайного та воєнного стану.

Література

1. Конституція України : Основний закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Рогач О. Зловживання правом : теоретико-правове дослідження : [монографія] / О. Рогач. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 368 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Конституция Федеративной Республики Германия : Основной закон от 23 мая 1949 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=155>.
5. Конституция Греции : Основной закон от 11 июня 1975 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=153>.
6. Конституция Испанского королевства : Основной закон от 27 декабря 1978 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=149>.
7. Конституция Румынии : Основной закон от 21 ноября 1991 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=111>.
8. Конституция Словацкой Республики : Основной закон от 1 сентября 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=110>.
9. Конституция Республики Хорватия : Основной закон от 22 декабря 1990 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=107>.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
11. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
12. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>.

13. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.

14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

15. Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5081-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5081-17>.

16. Ходєєва Н. Обмеження здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я / Н. Ходєєва // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск. – 2017. – Ч. 2. – С. 77–81.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень ч. ч. 1, 2 ст. 32, ч. ч. 2, 3 ст. 34 Конституції України : рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/paran51#n51>.

18. Сакало В. Механізм правомірності можливості обмеження реалізації права людини на згоду на медичне втручання / В. Сакало // Часопис Академії адвокатури України – 2012. – № 16 (3). – С. 1–4.

19. Законодательство в области психического здоровья и права человека : Свод методических рекомендаций по вопросам политики и оказания услуг в области психического здоровья // Всемирная организация здравоохранения. – 2006 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.who.int/mental_health/policy/MH%20Legislation%20and%20Human%20Rights_ru.pdf.

20. Безпечне переривання вагітності : Рекомендації для систем охорони здоров'я з практичних та нормативних питань Всесвітньої організації охорони здоров'я. – 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/70914/2/9789241548434_ukr.pdf.

21. Анікіна Г. Перспективи легалізації еутаназії в Україні / Г. Анікіна // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 25–34.

22. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та вищих медичних навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1138 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-%D0%BF>.

23. Екстер А. Судовий захист права на охорону здоров'я / А. Екстер // Медичне право. – 2014. – № 2(14). – С. 37–47.

24. Kingston L. Debate : Limitations on universality : the "right to health" and the necessity of legal nationality / L. Kingston, E. Cohen, C. Morley // BMC In Health Hum Rights. – 2010 [Electronic resource]. – Access : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2894754/>.

25. European Roma Rights Centre (ERRC) : Bulgaria Complaint № 46/2007 [Electronic resource]. – Access : <http://www.errc.org/cms/upload/file/Decision%20on%20the%20Merits%20ERRC%20v%20Bulgaria.pdf>.

Анотація

Швец Ю. Ю. Порядок та підстави обмеження конституційного права особи на охорону здоров'я в законодавстві України та зарубіжних країн. – Стаття.

У статті висвітлено легітимні підстави та допустимий порядок обмеження права особи на охорону здоров'я за законодавством України та закордонних держав. Проведено порівняльний аналіз фундаментального конституційного принципу легітимного обмеження державою прав і свобод людини та громадянина в Україні та деяких закордонних країнах; обґрунтовано думку про необхідність розмежування обмежень, встановлених у зв'язку зі станом здоров'я, і обмежень окремих елементів права особи на охорону здоров'я; виявлені й охарактеризовані конкретні підстави обмеження права особи на охорону здоров'я; на підставі проведеного науково-правового та порівняльного аналізу обґрунтовано висновок про те, що в конституційному законодавстві України застосовано традиційний для міжнародного права підхід щодо обмеження конституційних прав; розроблено конкретні пропозиції щодо вдосконалення положень Конституції України в досліджуваній сфері.

Ключові слова: конституційне право, право на охорону здоров'я, обмеження.

Аннотация

Швец Ю. Ю. Порядок и основания ограничения конституционного права человека на охрану здоровья в законодательстве Украины и зарубежных стран. – Статья.

В статье освещены легитимные основания и допустимый порядок ограничения права человека на охрану здоровья по законодательству Украины и зарубежных государств. Проведен сравнительный анализ фундаментального конституционного принципа легитимного ограничения государством прав и свобод человека и гражданина в Украине и некоторых зарубежных странах; обосновано мнение о различии ограничений, установленных в связи с состоянием здоровья, и ограничений отдельных элементов права человека на охрану здоровья; выявлены и охарактеризованы конкретные основания ограничения права человека на охрану здоровья; на основании проведенного научно-правового и сравнительного анализа обоснован вывод о том, что в конституционном законодательстве Украины применен традиционный для международного права подход к ограничению конституционных прав; разработаны конкретные предложения по совершенствованию положений Конституции Украины в этой сфере.

Ключевые слова: конституционное право, право на охрану здоровья, ограничения.

Summary

Shvets Yu. Yu. The procedure and grounds for limiting the constitutional right of a person to health care in the legislation of Ukraine and foreign countries. – Article.

The article outlines the legitimate grounds and the permissible order of limiting the person's right to health protection under the legislation of Ukraine and foreign countries. A comparative analysis of the fundamental constitutional principle of the legitimate restriction by the state of human and civil rights and freedoms in Ukraine and some foreign countries has been carried

out; the idea is grounded on the need to differentiate the restrictions established in connection with the state of health and the restrictions of individual elements of the right of the person to health care; the specific grounds for limiting the right of a person to health protection have been identified and characterized; on the basis of the conducted scientific-legal and comparative analysis, it was

substantiated that the constitutional law of Ukraine applied the traditional approach to international law to restrict constitutional rights; Specific proposals have been developed to improve the provisions of the Constitution of Ukraine in this area.

Key words: constitutional law, right to health care, restrictions.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.4

Л. К. Жданкіна
аспірант

Інституту законодавства Верховної Ради України

НЕДОПУСТИМІСТЬ ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗАРАХУВАННЯМ ЗУСТРІЧНИХ ОДНОРІДНИХ ВИМОГ

Актуальність теми. Інститут припинення цивільного зобов'язання є одним із найбільш проблемних інститутів цивільного права. Доктринальне обґрунтування та правова визначеність цього інституту, диференціація випадків і способів припинення цивільного зобов'язання не вирішують основної проблеми – непорушності зобов'язання й обов'язковості його виконання. Зазначене актуалізувало появу та доктринальне розроблення інституту припинення цивільних зобов'язань зарахуванням зустрічних однорідних вимог. У певному сенсі припинення в такий спосіб може і має вважатися частковим виконанням. Водночас існують випадки, коли такий спосіб використовується суб'єктами цивільних відносин для зловживання наданими законодавством можливостями з метою ухилення від добросовісного та належного виконання цивільного зобов'язання. Саме для таких випадків, а також із метою збільшення можливостей захисту власних прав тією стороною зустрічного зобов'язання, вимоги якої порушені, законодавцем розроблено та законодавчо закріплено випадки недопустимості припинення зобов'язання зарахуванням.

Наукові дослідження з означеної проблематики сьогодні надзвичайно поодинокі та несистемні. Серед найбільш актуальних варто назвати праці таких учених, як: А. Домбругова, О. Отрадна, С. Пилипишина, О. Розгона та ін.

Мета статті. Враховуючи стан наукового дослідження неприпустимості припинення зобов'язань зарахуванням зустрічних однорідних вимог, метою статті доцільно визначити пошук дієвих механізмів правового закріплення та практичної реалізації такого недопущення.

Виклад матеріалу. Недопустимість зарахування зустрічних вимог є важливим обмежувачим чинником розвитку практичного втілення інституту припинення зобов'язань. Законодавець, мотивуючи необхідністю захисту прав та інтересів сторін цивільного зобов'язання, на законодавчому рівні закріпив випадки недопустимості зарахування. Це не означає недопустимість припинення

зобов'язання як такого, але суттєво ускладнює та погіршує позицію боржника, який неспроможний виконати своє зобов'язання в натурі.

Водночас недопустимість зарахування зустрічних однорідних вимог є важливим елементом додаткової детермінації самого інституту припинення зарахуванням, оскільки вносить важливу умову в реалізацію моделі відносин щодо припинення.

Згідно зі ст. 601 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї зі сторін [8].

Водночас судова практика виходить із того, що вимоги, які можуть підлягати зарахуванню, мають відповідати таким умовам: бути зустрічними (кредитор за одним зобов'язанням є боржником за іншим, а боржник за першим зобов'язанням є кредитором за другим); бути однорідними (зараховуватися можуть вимоги про передачу речей одного роду, тому зарахування як спосіб припинення, зазвичай, застосовується до зобов'язань передачі родових речей, зокрема й грошей).

За змістом норми ст. 601 ЦК України зарахування є одностороннім правочином. Якщо зарахування відбувається на вимогу однієї сторони, друга сторона може його оскаржити, посилячись на недійсність пред'явлених до зарахування вимог. Однак законодавством не передбачено можливості відмови від вчиненого стороною зарахування [6].

Відповідно до ч. 1 ст. 602 ЦК України, не допускається зарахування зустрічних вимог: про компенсацію шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; про стягнення аліментів; щодо довічного утримання (догляду); у разі спливу позовної давності; за зобов'язаннями, стороною яких є неплатоспроможний банк, крім випадків, установлених законом; в інших випадках, встановлених договором або законом.

Отже, першим випадком недопустимості припинення цивільного зобов'язання зарахуванням зустрічних вимог, що встановлюється ст. 602 ЦК України, є зарахування вимог про компенсацію шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Такі зобов'язання мають суто особистий характер і виконання має особливу значущість для кредитора. Суми, які одержуються таким порядком, можуть бути єдиним джерелом існування однієї зі сторін зобов'язання, тому законодавець, зважаючи на це, визнав недоцільним допускати зарахування за такими вимогами [1].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 602 ЦК України, не допускається зарахування зустрічних вимог про стягнення аліментів. Ця норма закону спрямована на забезпечення гарантованого утримання осіб, які потребують отримання аліментів. Аліменти мають строго цільовий характер, тому їх зарахування іншими – тобто не аліментними – зустрічними вимогами неприпустиме. Як і у випадку з компенсацією шкоди, завданої ушкодженням здоров'ю чи смертю, для аліментних зобов'язань характерний деякий елемент публічності – держава зацікавлена в захисті соціально вразливих категорій, детально регламентує аліментну сферу, імперативно позбавляючи учасників аліментних зобов'язань свободи за визначення порядку розрахунків за чинними зобов'язаннями, що властива учасникам інших цивільно-правових зобов'язань.

П. 3 ч. 1 ст. 602 ЦК України забороняється зарахування зустрічних вимог щодо довічного утримання (догляду). Відчужувач за договором довічного утримання (догляду) має основну мету – одержати догляд, утримання від особи, яка може його надати як за матеріальними, так і за моральними критеріями (такі критерії є важливими саме для відчужувача), а набувач взамін переданого йому у власність майна зобов'язується забезпечити відчужувача чи третю особу утриманням і (або) доглядом довічно.

Цей договір є триваючим, оскільки зберігає силу до моменту смерті відчужувача і потребує систематичного виконання набувачем своїх обов'язків (надання матеріального забезпечення у вигляді житла, харчування, необхідної допомоги тощо) [7, с. 36].

Договір довічного утримання (догляду) може бути припинений на загальних підставах припинення зобов'язань, за винятком зарахування зустрічної вимоги. Така норма спрямована на захист інтересів слабкої сторони в договорі (відчужувача). Необхідність такої норми пояснюється тим, що припинення досліджуваного зобов'язання зарахуванням суперечило б меті, заради якої воно виникло.

Цікавим з теоретичного погляду є питання допустимості зарахування за зобов'язанням, обу-

мовленим деліктом, однак таким, що виникло на підставі договору довічного утримання. Так, як підкреслено ч. 2 ст. 1200 ЦК України, у разі смерті відчужувача, внаслідок заподіяння йому шкоди, під час підрахунку розміру компенсації шкоди, яка виникла через втрату годувальника, до складу доходів померлого включаються разом із середньомісячним заробітком (доходом) потерпілого та пенсією, також суми, що належали потерпілому за договором довічного утримання (догляду) [8].

Очевидно, що зі смертю відчужувача зобов'язання набувача з її виплати припиняється, але замість цього особа, щодо якої загиблий був чи міг бути годувальником (дитина, непрацездатний член подружжя й інші особи, перелічені в ч. 1 ст. 1200 ЦК України), набуває право стягувати рівну їй за розміром суму з того, хто визнаний відповідальним за смерть відчужувача. За таких обставин логічним здається, що обмеження, встановлене п. 3 ч. 1 ст. 602 ЦК України, не буде чинним, оскільки такі вимоги за своєю правовою природою є такими, що виникають із зобов'язань заподіяння шкоди, а не із зобов'язань, що виникають із договору довічного утримання (догляду).

Отже, підбиваючи підсумки аналізу змісту норм, викладених у п.п. 1–3 ч. 1 ст. 602 ЦК України стосовно випадків недопустимості припинення зобов'язань зарахуванням, варто зазначити таке:

- всі правовідносини, вказані в даних пунктах, мають триваючий характер, обумовлений настанням певного юридичного факту. Така характерна ознака унеможливорює потрапляння цих зобов'язань до категорії «зустрічних однорідних»;
- зміст вказаних зобов'язальних відносин у майбутньому може суттєво змінитися (зміна розміру прожиткового мінімуму впливає на розмір аліментів; старіння особи впливає на характер догляду за нею тощо);
- всі відносини мають виключну персоналізацію, тобто не можна скоротити обсяг вимог чи передати їх на виконання іншій стороні або передати самі зобов'язання;
- неспроможність за такими зобов'язаннями призводить, зазвичай, до кримінальної відповідальності.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 602 ЦК України, не допускається зарахування зустрічних вимог у разі спливу позовної давності [8].

Здається, що чинне формулювання цієї норми є некоректним. По-перше, позовна давність застосовується не до вимоги, як зазначено в статті, а до права на позов (охоронних правовідносин). По-друге, таке формулювання дозволяє так трактувати норм: якщо заява про проведення зарахування здійснюється поза межами судового розгляду, застосування позовної давності до такої вимоги неможливе. Отже, логічно припустити, що зазначена ситуація не підпадає під передбачену заборо-

ну, а правочин із зарахування є законним і породжує відповідні правоприпиняючі наслідки.

Тому постає питання, коли (в який термін) і в який спосіб сторона повинна заявити про неприпустимість зарахування зустрічних вимог із мотивів завершення строку позовної давності, і які правові наслідки матиме така заява.

У відповіді на це питання варто враховувати таку практику Верховного Суду України.

Відповідно до ст. 256 ЦК України, позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого права або інтересу. Тобто протягом часу дії позовної давності особа може розраховувати на примусовий захист свого цивільного права чи інтересу судом.

Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є підставою для відмови в позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України). Нормою ч. 3 ст. 267 ЦК України встановлено, що суд застосовує позовну давність лише за заявою сторони в спорі, зробленою до ухвалення судом рішення.

Отже, без заяви сторони в спорі позовна давність застосовуватися не може за жодних обставин, оскільки можливість застосування позовної давності пов'язана лише з наявністю про це заяви сторони. Таким чином, суд за власною ініціативою не має права застосувати позовну давність [3].

Для правильного застосування ч. 1 ст. 261 ЦК України під час визначення початку перебігу позовної давності має значення не тільки безпосередня обізнаність особи про порушення її прав, а й об'єктивна можливість цієї особи знати про обставини порушення її прав [4]. Крім того, перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які впливають із порушення боржником умов договору про погашення боргу частинами, починається щодо кожної окремої частини, від дня, коли відбулося це порушення. Позовна давність у таких випадках обчислюється окремо за кожним простроченим платежем [2].

З огляду на вищезазначене, відповідач (боржник) самостійно вирішує, чи здійснювати йому своє суб'єктивне право на таку заяву про застосування строку позовної давності, що породжує невизначеність для суду і для позивача – чи зробить відповідач таку заяву.

Тому вважаємо, що положення п. 4 ч. 1 ст. 602 ЦК України треба трактувати так, що воно встановлює заборону на проведення зарахування щодо тих вимог, до яких судом попередньо (до подання заяви про проведення зарахування) було застосовано позовну давність.

До нещодавніх нововведень, спричинених кризою на ринку банківських послуг і великим обсягом судових спорів, що виникали в процесі ліквідації банків, варто віднести доповнення ч. 1

ст. 602 ЦК України п. 41, відповідно до якого не допускається зарахування зустрічних вимог за зобов'язаннями, стороною яких є неплатоспроможний банк, крім випадків, установлених законом [8].

Таке доповнення та саме обмеження ґрунтуються на змінах, внесених до спеціального законодавства у сфері банківського регулювання. Так, згідно з п. 16 ст. 2 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», тимчасова адміністрація – це процедура виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом стосовно неплатоспроможного банку в порядку, встановленому цим Законом [5].

Загалом, перелік підстав недопустимості проведення зарахування зустрічних однорідних вимог не є вичерпним, оскільки п. 5 ч. 1 ст. 602 передбачена можливість запровадження таких обмежень в інших випадках, встановлених договором або законом.

Висновки. Варто зазначити, що повсюдне поширення в цивільному обороті інституту зарахування зустрічних однорідних вимог як способу, що значно спрощує деякі аспекти припинення зобов'язання, адже дозволяє припинити одразу два з них, зумовило необхідність наявності в українському законодавстві низки регулюючих обмежень щодо таких правочинів. Так, зокрема, запроваджено обмеження щодо проведення зарахування стосовно вимог, пов'язаних із суто цільовим характером коштів – предметів зобов'язання, вимог, що не підлягають захисту в суді у зв'язку зі впливом позовної давності (за умови, що про її застосування заявлено стороною в спорі), та інших вимог, обмеження щодо яких передбачені нормами спеціальних нормативно-правових актів.

Але наявність таких законодавчо визначених і закріплених відповідним порядком випадків недопустимості свідчить про підвищену увагу до захисту прав та інтересів сторін відносин зобов'язання. Доведено, що випадки неприпустимості припинення зобов'язання зарахуванням однорідних вимог, які містяться в ст. 602 ЦК України, не є вичерпними. Про це свідчить нещодавня практика, коли судами визнавалася неможливість зарахування однорідних вимог щодо банку-боржника, яка потім отримала законодавче закріплення у вигляді доповнення ст. 602 ЦК України відповідним пунктом.

Також варто зазначити, що припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог цілком успішно використовується в практиці господарсько-правового регулювання, що означає динамічний і нагальний характер цього цивільно-правового інституту для врегулювання суспільних відносин.

Література

1. Домбругова А. Підстави припинення зобов'язань / А. Домбругова // Юридичний вісник України. – 2005. – № 15–16 (16–29 квітня 2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gov.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=242809&base=1.
2. Постанова Верховного Суду України від 19 листопада 2014 р. у справі № 6–160цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/5B268FDDDD4BACDC2257D9D00450BD9](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/5B268FDDDD4BACDC2257D9D00450BD9).
3. Постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6–738цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FED1A9570F7D0288C2257E760026AF9D](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FED1A9570F7D0288C2257E760026AF9D).
4. Постанова Верховного Суду України від 29 жовтня 2014 р. у справі № 6–152цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B8A4177589AFE125C2257D870043639D](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B8A4177589AFE125C2257D870043639D).
5. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України № 4452–VI від 23 лютого 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
6. Рішення Верховного Суду України від 20 жовтня 2010 р. у справі № 6–37646св10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11970935>.
7. Розгон О. Теоретичні та практичні аспекти виконання договору довічного утримання / О. Розгон // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 2. – С.35–38.
8. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran3014#n3014>.

Анотація

Жданкіна Л. К. Недопустимість припинення цивільного зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог. – Стаття.

Проведено аналіз сутності та призначення інституту припинення зобов'язань зарахування зустрічних

однорідних вимог. Визначено особливості випадків недопустимості зарахування зустрічних вимог. Проведено аналіз законодавчого закріплення й особливостей практичної реалізації норм щодо недопустимості зарахування зустрічних вимог. Розкрито особливості окремих випадків недопустимості зарахування зустрічних вимог у процесі припинення цивільних зобов'язань.

Ключові слова: зобов'язання, припинення зобов'язання, зарахування вимог, зустрічні однорідні вимоги, недопустимість.

Аннотация

Жданкина Л. К. Недопустимость прекращения гражданского обязательства зачетом встречных однородных требований. – Статья.

Проведен анализ сущности и назначения института прекращения обязательств зачисления встречных однородных требований. Определены особенности случаев недопустимости зачета встречных требований. Проведен анализ законодательного закрепления и особенностей практической реализации норм о недопустимости зачета встречных требований. Раскрыты особенности отдельных случаев недопустимости зачета встречных требований в процессе прекращения гражданских обязательств.

Ключевые слова: обязательства, прекращение обязательства, зачет требований, встречные однородные требования, недопустимость.

Summary

Zhdankina L. K. Inadmissibility of a civil obligation terminating by offsets counter homogeneous claims. – Article.

It was made an analysis of the essence and purpose of the institution of termination of the obligations to enroll counter-homogeneous requirements. Specific features of cases of inadmissibility of offset were determined. The analysis of legislative fastening and features of practical realization of norms about inadmissibility of offset was done. The peculiarities of individual cases of inadmissibility of offset in the process of cessation of civil obligations were disclosed.

Key words: obligations, termination of obligations, set-off of claims, counter homogeneous requirements, inadmissibility.

УДК 347.7

Н. В. Кимлик*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України***О. І. Вергун***студент магістратури
Університету державної фіскальної служби України*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕВИКОНАННЯ АБО НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Правові наслідки невиконання або неналежного виконання договору оренди транспортних засобів за чинним законодавством України спричиняють різні види юридичної відповідальності. Відповідальність – одна з основних юридичних категорій, широко використовувана в правозастосовчій діяльності. Проте сам термін «відповідальність» багатозначний і вживається в різних аспектах. Можна розрізнити соціальну, моральну, політичну, юридичну відповідальність. Соціальна відповідальність – узагальнююче поняття, що охоплює всі види відповідальності в суспільстві. З такого погляду моральна та юридична відповідальність – різновиди (форми) соціальної відповідальності.

Більшість цивілістів схиляються до висловленої О.С. Іоффе позиції стосовно того, що цивільна правова відповідальність є такою санкцією за правопорушення, яка викликає для правопорушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладення нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [4, с. 325].

На сучасному етапі цивільно-правова відповідальність повинна розглядатись, насамперед, у площині відносин між сторонами договору, одна з яких є порушником. З другого боку, на тій підставі що несприятливі для порушника наслідки покладаються на нього від імені держави, у разі порушення умов конкретного договору виникають відносини також між порушником і державою [3, с. 117].

Але водночас держава виступає як арбітр і гарант поновлення порушених прав. Головне у відповідальності – обов'язок перетерпіти негативні наслідки майнового характеру за скоєне порушення. Ці наслідки повинні бути адекватні скоєному порушенню, розміру заподіяної ним шкоди, умовам скоєння цього порушення й іншим чинникам об'єктивного та суб'єктивного характеру.

В юридичній літературі зазначаються декілька аспектів цивільно-правової відповідальності. Так, відповідальність розглядається як урегульований обов'язок дати відповідь у своїх діях і як обов'яз-

зок діяти правомірно. Крім того, зазначається, що не кожна санкція в цивільному праві є мірою цивільно-правової відповідальності [7, с. 259].

Під час розгляду проблем відповідальності орендаря й орендодавця за договором оренди транспортних засобів варто розрізнити відносини подвійного характеру: внутрішні та зовнішні. Якщо внутрішні відносини охоплюють випадки відповідальності кожної зі сторін перед своїм контрагентом, то зовнішні – відповідальність орендаря або орендодавця, або їх обох, перед третіми особами, яким була заподіяна шкода в процесі користування транспортним засобом під час дії договору оренди транспортного засобу [5, с. 46].

У Цивільному кодексі міститься стаття, присвячена питанню відповідальності орендаря перед орендодавцем за шкоду, яка може бути заподіяна орендованому транспортному засобу під час його експлуатації. Але відповідні норми не встановлені в транспортних кодексах і статутах. Тобто істотних особливостей відповідальності орендаря за дефекти та несправності в транспортному засобі під час повернення його орендодавцю законодавство сьогодні не містить.

Але не в усіх випадках орендар повинен відповідати за повернення транспортного засобу саме в тому стані, в якому він його отримав з урахуванням нормального зносу. Орендодавець несе відповідальність перед орендарем за технічний стан предмета договору.

Згідно з правилом, встановленим чинним Цивільним кодексом, збитки, що були заподіяні через приховані дефекти майна, повинні відшкодуватись власником майна, тобто наймодавцем. Це положення обумовлено тим, що ризик, пов'язаний із прихованими недоліками майна, покладається на власника, а не на його договірного контрагента.

Інакше необхідно вирішувати питання в разі оренди транспортного засобу з екіпажем. Очевидно, пояснити це можна тим, що екіпаж транспортного засобу за всіма задачами управління та технічної експлуатації підкоряється розпорядженням орендодавця, а не орендаря.

Варто зауважити, що в Цивільному кодексі передбачається правило, яке інакше ставить акценти щодо доказування вини, а саме: наймач зобов'язується відшкодувати збитки, які виникли у зв'язку із втратою або пошкодженням транспортного засобу, якщо не доведе, що це сталося не з його вини. Водночас норма даної статті має імперативний характер.

З одного боку, це правило є справедливим відносно договору оренди транспортних засобів без екіпажу, тому що володіння та користування предметом договору здійснюється або організовується виключно за розпорядженнями орендаря.

З другого боку, за договором оренди транспортного засобу з екіпажем за безпосереднього використання транспортного засобу має місце значний вплив орендодавця, який забезпечує орендований транспортний засіб власним екіпажем, з яким зберігає трудові відносини, або комплектує екіпаж з осіб, запрошених зі спеціалізованих організацій, з якими також має договірні відносини.

Крім того, у Цивільному кодексі зазначено, що законом можуть встановлюватись додаткові особливості договору наймання повітряних, морських, річкових суден та інших транспортних засобів з екіпажем. Тобто припускається певна частка диспозитивності статті Цивільного кодексу щодо договору оренди транспортних засобів з екіпажем.

На нашу думку, повноваження встановлення особливостей відповідальності за пошкодження або втрату транспортного засобу за договором оренди транспортного засобу з екіпажем повинно бути надано й сторонам за договором за дотримання принципу виключення умов, що обмежують права й інтереси однієї зі сторін. Вважаємо, що з метою збереження права сторін на вільне волевиявлення у такому разі необхідно надати їм можливість передбачити в договорі умову про звільнення орендаря від відшкодування збитків орендодавцю, що були спричинені пошкодженням або втратою транспортного засобу за наявності вини екіпажу транспортного засобу, або передбачити можливість розподілу цих збитків рівною мірою або в іншому відсотковому співвідношенні.

Традиційно до складу збитків входить реальна шкода, що виражається в зменшенні чи пошкодженні майна, та неотримані прибутки. Зважаючи на зазначене, зрозуміло, що варто встановити причинний зв'язок між допущеним порушенням виконання умов договору та збитками.

Проте, якщо сторони не включили в договір відповідний пункт про розподіл вищевказаних збитків, то положення Цивільного кодексу стало б обов'язковим для сторін, насамперед – для орендаря. Це збігається з поглядом тих правни-

ків, які вважають що «всяка диспозитивна норма перетворюється на імперативну виключно через те, що сторони не дали згоди на відступ від неї, передбачивши в договорі якийсь інший варіант» [2, с. 568].

Особливої уваги потребує питання про відшкодування збитків за відсутності вини орендаря та вини екіпажу орендодавця. Зокрема, сторони звільняються від відповідальності за таких обставин, як випадок, непереборна сила та форс-мажор. Існує думка, що окремою підставою звільнення від відповідальності є нормальний (виправданий) ризик, який розглядається як усвідомлене припущення суб'єктом цивільного права настання негативних, але малоімовірних наслідків у результаті його розумних, продуманих дій, спрямованих на досягнення корисної мети [1, с. 15].

У зв'язку з тим, що в чинному законодавстві не міститься чіткого регулювання відповідальності за договором оренди транспортних засобів як окремого договору оренди, необхідно звернути увагу також і на питання про відповідальність за пошкодження або знищення транспортного засобу за наявності вини екіпажу, що належить орендодавцю. Логічно було б припустити, що в разі пошкодження транспортного засобу з вини екіпажу збитки приймає на себе орендодавець, який згідно з умовами договору комплектує екіпаж.

Та оскільки відповідальність за кількісний і якісний склад екіпажу покладається на орендодавця, відповідно, орендодавець повинен нести відповідальність й за належне виконання екіпажем своїх обов'язків. Той факт, що в разі неналежного виконання екіпажем своїх обов'язків орендодавець зазнаватиме незапланованого збільшення витрат в отриманні матеріальної вигоди від господарської експлуатації транспортного засобу, змусить орендодавця ретельніше поставитися до виконання свого обов'язку по забезпеченню транспортного засобу кваліфікованим екіпажем.

Під час розгляду «зовнішніх відносин», тобто відповідальності сторін договору оренди транспортних засобів перед третіми особами, важливо приділити увагу питанню про те, хто з контрагентів вважається володільцем транспортного засобу, джерела підвищеної небезпеки, впродовж строку дії договору.

Якщо безпосередньо посилатися на закон, можна стверджувати, що в разі оренди транспортних засобів орендодавець стосовно третіх осіб виступає як володільець джерела підвищеної небезпеки. Існує й інша думка. Деякі автори пропонують виходити з того, що володільцем орендованого транспортного засобу під час його експлуатації є одночасно і власник, який передав транспортний засіб у тимчасове володіння та користування, і орендар, який має вказані повноваження згідно з договором [6, с. 18].

Отже, Цивільний кодекс логічно покладає відповідальність за шкоду, що була завдана орендованим транспортним засобом або його механізмами, пристроями або приладами третім особам, на орендаря, який здійснює керування та технічну експлуатацію власними силами.

Подібним способом вирішується аналогічне питання під час визначення суб'єкта відповідальності в разі прокату транспортного засобу. Водночас зазначається, що абонент, який отримав автомобіль напрокат, володіє та користується ним впродовж певного терміну без будь-якого контролю з боку прокатної організації. Отже, робиться висновок про відповідальність орендаря не тільки перед орендодавцем (прокатною організацією), але й перед третіми особами.

У діяльності суб'єктів господарювання мають місце випадки, коли автотранспортні організації надають на умовах договору оренди транспортні засоби своїм працівникам. У разі вчинення дорожньо-транспортної події, внаслідок якої заподіюється шкода пішоходу, організація-орендодавець відмовляється компенсувати шкоду, посилаючись на те, що такий обов'язок повинен бути покладений на водія, який керує автомобілем на підставі договору оренди. Але ж, як видно, договір оренди підприємства зі своїм працівником передбачає таку форму організації трудових відносин: водій залишається працівником організації, здійснює функції відповідно до комерційного та виробничого інтересів цієї організації, користується її технічною та експлуатаційною базами, тобто фактично транспортний засіб із володіння організації не вибуває.

Отже, відповідальність за заподіяну шкоду, згідно із Цивільним кодексом, повинна нести організація як власник (титовий і фактичний володар) транспортного засобу – джерела підвищеної небезпеки, тому що не може бути визнана володільцем джерела підвищеної небезпеки особа, яка керує цим джерелом підвищеної небезпеки згідно з умовами трудової угоди.

Якщо шкода буде заподіяна транспортним засобом, який був переданий певній особі у володіння та користування на підставі доручення (як зазначають деякі автори, фактично – в оренду), то, певно, відповідальність за шкоду повинен нести орендодавець, тобто, особа, яка видала доручення, тому що особа, яка керувала транспортним засобом, фактично виконувала трудові обов'язки та діяла в інтересах орендодавця (власника транспортного засобу).

Відповідальність за шкоду, що заподіяна транспортним засобом, управління й експлуатація якого перебувають під контролем і здійснюються власними силами орендодавця, повинна поширю-

ватися на орендодавця, згідно із правилом, передбаченим Цивільним кодексом. Водночас він має право пред'явити орендареві регресні вимоги, тобто вимагати від нього відшкодування грошових сум, які були сплачені третім особам.

Отже, виконання цивільних зобов'язань, зокрема і договірних, досягається двома шляхами: переконанням і примусом [8, с. 74]. Ці шляхи мають економічний характер, базуються на загальнолюдських цінностях, є проявом елементів договірної дисципліни.

Якщо відповідальність за втрату орендованого транспортного засобу перед орендодавцем за договором покладається на орендаря, то за договором страхування даного майна орендар може бути визначений як особа, що має страховий інтерес.

Література

1. Баранова Л.М. Обстоянии, які звільняють від відповідальності в цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільні процеси» / Л.М. Баранова. – Харків, 1998. – 18 с.
2. Брагинский М.И. Договорное право: Книга вторая: Договоры о передаче имущества / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2000. – 796 с.
3. Братусь С.Н. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / С.Н. Братусь. – М.: Наука, 1968. – 453 с.
4. Зобов'язальне право: теорія і практика: [навчальний посібник] / за ред. О.В. Дзери. – Київ: Юрінком-Інтер, 1998. – 912 с.
5. Красавчиков О.А. Договор имущественного найма в советском гражданском праве: [учебное пособие] / О.А. Красавчиков. – Свердловск, 1963. – 71 с.
6. Соколова Э.Д. Правовое регулирование бытового проката: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Э.Д. Соколова. – М., 1963. – 26 с.
7. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву / В.А. Тархов. – Саратов, 1973. – 456 с.
8. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовые средства обеспечения реального и надлежащего исполнения хозяйственных договоров: гражданское право, эффективность и качество / В.Ф. Яковлев // Межвузовский сборник научных трудов. – Вып. 60. – Свердловск, 1977. – С. 70–92.

Анотація

Кимлик Н. В., Вергун О. І. Правові наслідки невиконання або неналежного виконання договору оренди транспортних засобів за цивільним законодавством України. – Стаття.

У статті досліджуються правові наслідки невиконання або неналежного виконання договору оренди транспортних засобів за цивільним законодавством України. Також розкрито засади цивільної відповідальності за порушення умов угоди на прикладі договорів оренди транспорту.

Ключові слова: цивільно-правові угоди, договір оренди транспортного засобу, невиконання або неналежне виконання договору, юридична відповідальність.

Аннотация

Кимлик Н. В., Вергун О. И. Правовые последствия неисполнения или ненадлежащего исполнения договора аренды транспортных средств по гражданскому законодательству Украины. – Статья.

В статье исследуются правовые последствия неисполнения или ненадлежащего исполнения договора аренды транспортных средств по гражданскому законодательству Украины. Также раскрыты основы гражданской ответственности за нарушение условий соглашения на примере договоров аренды транспорта.

Ключевые слова: гражданско-правовые сделки, договор аренды транспортного средства, неисполнение или ненадлежащее исполнение договора, юридическая ответственность.

Summary

Kimlik N. V., Vergun O. I. Legal consequences of non-fulfillment or improper fulfillment of the contract of leasing of vehicles under the civil law of Ukraine. – Article.

The article investigates the legal consequences of non-fulfillment or improper fulfillment of the lease of vehicles under civil law of Ukraine. The principles of civil liability for violating the terms of the agreement on the example of rental agreements, a real so disclosed.

Key words: civil law agreements, contract of lease of a vehicle, non-fulfillment or improper performance of contract, legal liability.

УДК 347.921.6

М. Б. Кравчик
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРОЦЕДУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕРНЕННЯ СУДОВОГО ЗБОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судовий збір», судовим називається збір, який справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат [1].

Науковцями із цивільного процесуального права вже неодноразово зверталась увага на те, що інститут судових витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду й отримання судового захисту і може розглядатися в принципі як встановлене законодавством обмеження доступності правосуддя. Якщо розмір судових витрат є розумним, то наведений інститут можна розглядати як своєрідний «фільтр», що утримує від необґрунтованого звернення до суду [2, с. 439].

Наведене впливає з Рекомендації щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя № R (81)7, ухваленої Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р., відповідно до якої прийняття до провадження не повинно оговорюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розміри якої нерозумні щодо справи, яка розглядається. Тією мірою, якою судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх варто, якщо можна, скоротити або анулювати [3, с. 4].

П. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод нічого не зазначає стосовно того, чи буде порушенням права на справедливий судовий розгляд необхідність сплати під час звернення до суду судових витрат. Європейський Суд із прав людини виходить із того, що положення п. 1 ст. 6 Конвенції не означає беззастережного права на безкоштовне провадження в цивільних справах. Вимога сплати зборів у зв'язку з поданням позовів сама собою не може вважатися обмеженням права доступу до суду. Однак суд наголошує, що сума зборів, призначена у світлі конкретних обставин, серед яких спроможність заявника її сплатити та стадія, на якій перебував розгляд справи на той момент, коли обмеження було накладено, є важливими чинниками для визначення того, скористалася ця особа своїм правом доступу до суду чи ні [4, с. 149–150].

Ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» № 484–VIII від 22 травня 2015 р., що набув чинності 1 вересня 2015 р. [5], внесло суттєві зміни в правове регулювання цього інституту. Зокрема, значне збільшення ставок судового збору та суттєве скорочення суб'єктного складу пільговиків, які звільнялися від сплати судового збору, а також стрімке збільшення розміру мінімальної заробітної плати на практиці істотно вплинуло не лише на можливість реалізації особами їхнього права на доступ до правосуддя, але й на можливість повернення судового збору.

Стан дослідження. Варто зазначити, що сама процедура повернення судового збору не дістала належного наукового аналізу. Здебільшого його досліджували як один із складових елементів такого значного правового явища, як судові витрати, і лише в його межах. У зв'язку із цим і з огляду на останні законодавчі оновлення правового регулювання судового збору здається доцільним приділити зазначеному питанню більшу увагу.

Метою статті є дослідження деяких правових проблем механізму правового регулювання інституту повернення судового збору в цивільному судочинстві України та внесення пропозицій щодо шляхів удосконалення законодавчого регулювання в досліджуваному питанні.

Виклад основного матеріалу. Порядок повернення судового збору регламентовано п. п. 5, 10 та 11 Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р. (далі – Порядок) [6], та ст. 7 Закону України «Про судовий збір» № 3674–VI від 8 липня 2011 р.

Фактично нині існують два способи повернення платником сплаченого ним судового збору:

1) повернення коштів, помилково сплачених на рахунок, визначений для сплати судового збору, без подальшого звернення до суду, а отже, відсутності підстав для ухвалення судового рішення з повернення судового збору. Йдеться про ті випадки, коли особа сплатила судовий збір, він був зарахований на відповідний рахунок, однак з певних причин саме право на звернення до суду особою не було реалізовано;

2) повернення суми судового збору вже після звернення особою до суду із заявою, за котру і було справлено судовий збір, на підставах, встановлених ст. 7 Закону України «Про судовий збір».

Повернення коштів, помилково сплачених на рахунок, визначений для сплати судового збору, без подальшого звернення до суду здійснюється відповідно до Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р.

Відповідно до п. 5 зазначеного наказу, повернення коштів здійснюється органами Державного казначейства України за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету. У відносинах щодо сплати судового збору таким органом є відповідне територіальне управління Державної судової адміністрації України.

Отже, для повернення суми помилково сплаченого судового збору платник повинен за місцем зарахування платежу до бюджету звернутися до територіального управління Державної судової адміністрації України із заявою про видачу подання до органу Державної казначейської служби України про повернення коштів помилково сплаченого судового збору. Варто зазначити, що заява подається в довільній формі, оскільки законодавчо визначених реквізитів такої заяви не встановлено. Зазвичай, у ній зазначається: найменування (П. І. Б.) платника, код за Єдиним державним реєстром платників податків в Україні (далі – ЄДРПОУ) (для юридичної особи) або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, реєстраційний номер облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер) або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і мають відмітку в паспорті), місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи та номер контактного телефону, дата та розмір суми судового збору, що був помилково сплачений, причини повернення коштів із бюджету (неподання позовної заяви до суду), спосіб перерахування коштів із бюджету – у безготівковій формі із зазначенням реквізитів рахунку одержувача коштів чи готівкою. До заяви подається оригінал платіжного доручення, яким було сплачено судовий збір до державного бюджету України, а також, зазвичай, територіальні управління Державної судової адміністрації України вимагають подання і належним чином завіреної копії паспорта й ідентифікаційного номера.

Однак Державна судова адміністрація не має права надавати погодження про повернення коштів без підтвердження відсутності звернення

до суду та підтвердження зарахування коштів до державного бюджету. Тому Державна судова адміністрація самостійно, після отримання заяви про надання подання, звертається до суду із запитом про наявність звернення окремих фізичних чи юридичних осіб до суду зі сплатою відповідної суми судового збору та до казначейства із запитом про надання підтвердження щодо зарахування коштів до державного бюджету.

Після отримання відповідей із суду та казначейства, Державна судова адміністрація надає документ, в якому зазначає, що вважає за можливе повернення коштів сплаченого судового збору згідно із платіжним дорученням, що були сплачені до Державного бюджету України.

І лише після цього платник для повернення судового збору може подати до органу Казначейства за місцем зарахування платежу до бюджету такі документи:

1) заяву про повернення коштів із бюджету, яка складається платником у довільній формі з обов'язковим зазначенням такої інформації: причини повернення коштів із бюджету, найменування (П. І. Б.) платника, код за ЄДРПОУ (для юридичної особи) або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, реєстраційний номер облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер) або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і мають відмітку у паспорті), місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи та номер контактного телефону, сума платежу, що підлягає поверненню, спосіб перерахування коштів із бюджету – у безготівковій формі із зазначенням реквізитів рахунку одержувача коштів чи готівкою. До заяви додається копія платіжного доручення, яким було сплачено судовий збір до державного бюджету України;

2) оригінал або копію документа на переказ, або паперову копію електронного розрахункового документа, які підтверджують перерахування коштів до бюджету;

3) подання органу, що контролює справляння судового збору.

Ці документи мають бути подані платником до відповідного органу Казначейства не пізніше ніж за 30 календарних днів від дати складання територіальним управлінням Державної судової адміністрації України подання (п. 10 Порядку).

Варто звернути увагу на те, що зазначені документи подаються до відповідного територіального органу Казначейства за місцем зарахування платежу до бюджету. Казначейство України (центральный апарат) здійснює повернення судового збору тільки тим платникам, які сплатили судовий збір в іноземній валюті.

В іншому разі судовий збір повертається платнику вже після того як він подав заяву, за яку справлявся судовий збір, до суду. Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», це можливе лише у випадку:

1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;

2) повернення заяви або скарги;

3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі;

4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду через повторне неприбуття або залишення позивачем судового засідання без поважних причин і неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням);

5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), зокрема і в апеляційній та касаційній інстанціях.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) в п. 42 Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» № 10 від 17 жовтня 2014 р. акцентує увагу на тому, що перелік підстав повернення сплачених сум судового збору, визначений ст. 7 Закону України «Про судовий збір», є вичерпним, а питання про повернення сплаченої суми судового збору вирішується судом за результатами розгляду справи за клопотанням особи, яка його сплатила, що відповідає принципу диспозитивності цивільного судочинства [7, с. 20].

Отже, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду в разі зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом.

М.М. Бородін, В.А. Кройтор вважали, що в такому випадку закон виходить із того, що вина за процесуальні порушення учасників процесу повинна спричиняти для них несприятливі матеріальні наслідки [8, с. 13]. С.С. Боровик зазначав, що в разі зменшення позовних вимог у процесі розгляду справи внесене державне мито не мало б повертатися. Таке правило встановлене для того, щоб попередити безпідставне і необґрунтоване завищення ціни позову під час звернення до суду. Його можна розглядати як своєрідну санкцію за звернення до суду з недостатньо обґрунтованими вимогами [9, с. 114].

О.В. Богомол, досліджуючи інститут судових витрат у господарському судочинстві України, теж схилилась до думки, що зменшення розміру позовних вимог не повинно бути підставою для повернення судового збору, оскільки після порушення провадження господарський суд розглядає справу по суті та досліджує докази, які стосуються предмета позову. Згідно з ч. 6 ст. 22 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо такі дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права й охоронювані законом інтереси. Через те, що під час подання заяви про зменшення розміру позовних вимог господарський суд зобов'язаний перевірити законність вимог позивача та надати правову оцінку його діям, ця підстава повинна бути виключена з переліку випадків повернення судового збору [10, с. 55–56].

ВССУ у п. 50 Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» № 10 від 17 жовтня 2014 р. звертає увагу на те, що зменшення позивачем розміру позовних вимог є підставою для повернення йому тільки сплаченої суми судового збору згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», а не інших судових витрат, які в такому разі у відповідній частині покладаються на позивача [7, с. 20].

Щодо випадків повернення заяви або скарги, відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі, то, на думку О.В. Богомол, оскільки така ситуація не вимагає від суду вчинення юридично значущих дій і пояснюється лише помилкою сторони, то ця підстава є справедливою і судовий збір у частині, сплаченій надмірно, підлягає поверненню [10, с. 56].

Варто пам'ятати, що сплачена сума судового збору повертається не лише в разі відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, а й у разі відмови у відкритті апеляційного та касаційного провадження (п. 3 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір») [7, с. 20].

Наступний випадок – залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин і неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням)). Оскільки розгляд справи не закінчується ухваленням рішення з господарської справи, судовий збір повертається. Виняток із цього правила становлять випадки, в яких залишення позову без розгляду відбувається з вини або ініціативи позивача або скаржника [10, с. 57].

Щодо закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), зокрема й в апеляційній та касаційній інстанціях, то у випадках, установлених п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми; в інших випадках, установлених ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», – цілком (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судовий збір»).

Про таке повернення зазначається: в ухвалі, якою заява повертається або відмовляється у відкритті провадження у справі, за подання якої сплачується судовий збір; у резолютивній частині судового рішення, яким закінчується розгляд справи по суті (водночас у його мотивувальній частині наводяться підстави повернення сум судового збору згідно із Законом України «Про судовий збір»); в ухвалі про повернення сум судового збору, постановленій як окремий процесуальний документ [7, с. 20].

Питання щодо повернення сплаченої суми судового збору в будь-якому разі вирішується судом, який вирішував питання, пов'язані з відкриттям провадження у справі, чи розглядав справу, навіть якщо таку сплату помилково здійснено не за місцем розгляду справи (п. 44 ВССУ Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» № 10 від 17 жовтня 2014 р.) [7, с. 21].

Але варто пам'ятати, що Законом України «Про судовий збір» не врегульовано порядок повернення сплаченої суми судового збору в разі неподання до суду заяви чи скарги, тому в суді відсутні підстави для видачі процесуальних чи будь-яких інших документів щодо повернення з Державного бюджету України відповідних сум. Про це заявники повідомляються листом за підписом відповідального працівника апарату суду. Законом України «Про судовий збір» також не передбачено можливості повернення сум судового збору, сплачених за видачу судом копій документів, якщо заявник у подальшому відмовився від одержання таких копій [7, с. 20].

Відповідно до п. п. 5 та 10 Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р., у разі повернення судового збору до органу Казначейства подається оригінал або належним чином засвідчена копія ухвали суду.

Ухвала суду подається платником до органу Казначейства разом із його заявою про повернення коштів із бюджету й оригіналом або копією документа на переказ або паперовою копією електронного розрахункового документа, які підтверджують перерахування коштів до бюджету (у разі

наявності оригіналу документа на переказ, який підтверджує зарахування судового збору до бюджету, у матеріалах судової справи та зазначення про це в ухвалі суду).

Заява про повернення коштів із бюджету, яка подається до відповідного органу Казначейства, як і в першому випадку, складається платником у довільній формі з обов'язковим зазначенням такої інформації: причини повернення коштів із бюджету, найменування платника (суб'єкта господарювання), код за ЄДРПОУ (для юридичної особи) або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, реєстраційний номер облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер) або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і мають відмітку в паспорті), місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи та номер контактного телефону, сума платежу, що підлягає поверненню, спосіб перерахування коштів із бюджету – у безготівковій формі із зазначенням реквізитів рахунку одержувача коштів чи готівкою.

У заяві платник може визначити довірену особу для отримання коштів, що мають бути повернені йому з бюджету. У такому разі до заяви про повернення коштів із бюджету додаються довіреність на отримання коштів довіреною особою, засвідчена згідно з вимогами Цивільного кодексу України, та копія паспорта довіреної особи [6].

П. 11 Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, передбачений вичерпний перелік повернення відповідним органом Казначейства надавачам заяв і подання або ухвали суду без виконання. Зокрема, це може бути у випадку:

1) перевищення встановлених законодавством строків подання заяви та подання до органу Казначейства;

2) невідповідність інформації, викладеної в заяві платника, даним, наведеним у поданні або ухвалі суду, або даним органу Казначейства про зарахування коштів до бюджету;

3) подання заяви та подання або ухвали суду не за призначенням;

4) подання заяви та подання або ухвали суду неуповноваженою особою;

5) порушення встановлених вимог щодо їх оформлення [6].

Висновки. Як бачимо, нині залежно від того, чи було реалізовано особою після сплати нею судового збору право на звернення до суду, повернення їй цього судового збору може реалізуватися двома шляхами. У разі сплати платником коштів на рахунок, визначений для сплати судового збору, без подальшого звернення до суду повернення судо-

вого збору регулюється п. п. 5, 10 та 11 Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р. На нашу думку, сама процедура є недосконалою з погляду її законодавчого врегулювання, а також занадто ускладненою із практичного боку. У другому випадку – сплатення особою судового збору і подальшого її звернення до суду – повернення платнику судового збору можливе лише тоді, коли це прямо передбачено законом. Вичерпний перелік таких підстав встановлений ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» і розширеному тлумаченню не підлягає.

Але як у першому, так і в другому випадку, повернення суми судового збору є допустимим лише за сукупності таких умов: 1) наявність підстави повернення судового збору, що передбачена законодавством України; 2) дотримання строків звернення до відповідного органу Казначейства із заявою про повернення судового збору; 3) а також дотримання самої процедури реалізації права на повернення судового збору.

Література

1. Про судовий збір : Закон України № 3674–VI від 8 липня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
2. Курс цивільного процесу : [підручник] / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. Относительно путей облегчения доступа к правосудию : Рекомендация Совета Европы № R (81) 7 от 14 мая 1981 г. // Российская юстиция. – 1997. – № 6. – С. 4.
4. Притченко Р.С. Сплата судового збору : проблеми та реалії законодавчого забезпечення / Р.С. Притченко // Правова держава. – 2016. – Вип. 21. – С. 149–152.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору : Закон України № 484–VIII від 22 травня 2015 р. // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 33. – Ст. 323.
6. Порядок повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів : Наказ Міністерства фінансів України № 787 від 3 вересня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1650-13>.
7. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17 жовтня

2014 р. // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 6(21). – С. 6–23.

8. Бородин М.М. Судові та арбітражні витрати / М.М. Бородин, В.А. Кройтор. – Харків : АТ «Бізнес-Інформ», 1997. – 124 с.

9. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України / С.С. Боровик, В.В. Джуно, С.М. Мудрий. – К. : Оріяни, 2001. – 223 с.

9. Богомол О.В. Судові витрати у господарському судочинстві України : [монографія] / О.В. Богомол. – Київ : Центр учбової літератури, 2015. – 168 с.

Анотація

Кравчик М. Б. Процедурні особливості повернення судового збору в цивільному судочинстві України. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань правового регулювання інституту повернення судового збору в цивільному судочинстві України. Проведено аналіз підстав застосування такого процесуального інституту, а також запропоновано шляхи вдосконалення законодавчого регулювання процедури повернення судового збору в цивільному судочинстві.

Ключові слова: судовий збір, платник, повернення, підстави, цивільне судочинство, ухвала.

Аннотация

Кравчик М. Б. Процедурные особенности возвращения судебного сбора в гражданском судопроизводстве Украины. – Статья.

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов правового регулирования института возвращения судебного сбора в гражданском судопроизводстве Украины. Проведен анализ оснований применения этого процессуального института, а также предложены пути усовершенствования законодательного регулирования процедуры возвращения судебного сбора в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: судебный сбор, плательщик, возвращение, основания, гражданское судопроизводство, постановление.

Summary

Kravchuk M. B. Procedural Peculiarities of Return of the Court Fee in Civil Proceedings of Ukraine. – Article.

The present article is dedicated to the study of problematic issues of legal regulation of the institution of return of the court fee in civil proceedings of Ukraine. The analysis of the grounds for the application of this procedural institution was carried out, as well as ways of improving the legislative regulation of the procedure for the return of court fee in civil proceedings were proposed.

Key words: court fee, payer, return, grounds, civil proceedings, ruling.

УДК 347.4

Ю. К. Цицюрська*аспірант кафедри цивільного права і процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УПРАВИТЕЛЯ ТА УСТАНОВНИКА УПРАВЛІННЯ ЗА ДОГОВОРОМ УПРАВЛІННЯ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

В умовах нинішньої ринкової економіки важливого значення набуває залучення інвестицій і раціональне їх використання з метою отримання якнайбільшого економічного прибутку. Особливе значення серед договорів, які сприяють вигідному користуванню цінними паперами, має договір управління цінними паперами.

Отже, суттєвого значення набуває дослідження питання про відповідальність сторін договору управління цінними паперами з огляду на те, що установник управління як власник цінних паперів на свій ризик передає цінні папери управителю, покладаючись на його добросовісність і розумність, оскільки самостійно управляти ними не може. Окремі проблеми в нормативно-правовому регулюванні відповідальності за договором управління цінними паперами пов'язані з тим, що в законодавстві належно не визначено критерії відповідальності управителя, підстави настання такої відповідальності, форми відповідальності, проблеми захисту інтересів управителя, а наявні норми не повною мірою регулюють відносини між управителем і установником управління.

Проблемі відповідальності за договором управління цінними паперами частково присвячені праці українських та іноземних авторів, зокрема: О. Грейдіна, І. Венедіктової, Т. Анісімової, Л. Міхєєвої, Ю. Жорнокуя, однак єдине комплексне дослідження, присвячене питанням відповідальності управителя й установника управління, яке б належним чином висвітлювало тему, відсутнє.

Метою статті є подальший аналіз і виявлення практичних проблем, які виникають під час вирішенні питань, пов'язаних із відповідальністю сторін договору управління цінними паперами, здійснення аналізу правових норм і судової практики з тематики дослідження, а також висунення пропозицій для вдосконалення нормативно-правового регулювання зазначених відносин.

За своєю правовою природою договір управління цінними паперами, на нашу думку, можна віднести до алеаторних і фидуціарних правочинів, що і спричиняє особливості відповідальності сторін у договорі.

Професор О. Іоффе зазначав, що алеаторними називаються договори, які, будучи оплатними, конструюються так, що обсяг зустрічного задоволення, який належить від однієї сторони, залиша-

ється невідомим, поки не настане обставина, покликана його остаточно визначити [8, с. 284].

Можна погодитися з вищезазначеною думкою вченого та виокремити той факт, що під час укладання договору управління цінними паперами неможливо точно визначити фінансовий результат, який буде отриманий внаслідок такого управління, чи буде він отриманий взагалі, а також чи не буде вартість переданих цінних паперів перевищувати економічний результат, отриманий внаслідок управління.

Переконавання в тому, що такий договір є доволі ризиковим як для установника управління, так і для управителя, підтверджує і п. 20 р. XV рішення Держкомісії із цінних паперів «Про затвердження Правил (умов) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами» від 12 грудня 2006 р. № 1449, який вказує, що торговці не мають права запевняти клієнта в гарантованому отриманні доходу за цінними паперами або іншими фінансовими інструментами (чи його певної величини), або в гарантованій відсутності збитків від інвестування в цінні папери або інші фінансові інструменти, робити інші заяви, які можуть бути розцінені як гарантування зазначеного [3]. Отже, укладаючи договір управління майном, установник управління не може бути переконаний в отриманні позитивного економічного результату, оскільки існують об'єктивні обставини, які впливають на це.

Наступною ознакою, у зв'язку з якою постає питання відповідальності управителя, є те, що відносини, які складаються між установником управління й управителем, будуються на довірі між ними. Між установником управління й управителем виникають відносини, коли перший не може здійснювати управління самостійно, передає частково повноваження, які належать йому, іншій особі, а саме – управителю.

Г. Шершеневич зауважував, що правовідносини, які мають фидуціарний характер, засновані на взаємній довірі та на припущенні чесності і здатності в контрагентів [4, с. 75]. Отже, можна дійти висновку, що договір управління цінними паперами є фидуціарним, оскільки установник управління має з належною турботливістю ставитися до своїх обов'язків, вчиняти активні дії щодо належного виконання своїх обов'язків в інтересах

установника управління і не ставити свої інтереси вище покладених на нього обов'язків; управитель зобов'язаний зберігати інформацію про підприємницьку діяльність установника управління; здійснювати управління особисто, за винятком випадку, встановленого ст. 1041 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ); інформувати установника управління, звітувати про свою діяльність, що стосується договору, у строки, визначені конкретними умовами договору.

З огляду на вищезазначені ознаки договору управління цінними паперами, суттєвого значення набуває необхідність дослідження такого питання, як особливості відповідальності за договором управління цінними паперами, оскільки така діяльність напряму пов'язана із суттєвим ризиком, який несе як установник управління, так і сам управитель.

Як слушно зазначають І. Самощенко та М. Фарукшин, юридична відповідальність за певне соціальне явище можлива тільки за умови регулювання поведінки правовими нормами [9, с. 21–23].

Коли нормативно-правового регулювання недостатньо, великого значення набуває волевиявлення сторін, яке закріплюється в істотних умовах договору. У такому разі нормативно-правового регулювання не просто недостатньо, можна говорити про те, що воно фактично відсутнє.

Пропонуємо розглянути коло суб'єктів відповідальності за договором управління цінними паперами, поняття належної турботливості та міри відповідальності, які настають у разі вчинення цивільного правопорушення.

На думку Д. Петеліна, можна виокремити дві схеми відповідальності – між учасниками договору (у внутрішніх відносинах) та у відносинах із третіми особами (у так званих зовнішніх відносинах) [7, с. 20].

Загалом, з легального визначення діяльності з управління цінними паперами ми можемо побачити, що у внутрішніх відносинах може виникати відповідальність управителя й установника управління один щодо одного, а в зовнішніх відносинах це відповідальність управителя й установника управління перед кредиторами.

Спершу розглянемо відповідальність у внутрішніх відносинах між конкретними учасниками договору управління цінними паперами.

Якщо звернутися до легального визначення діяльності з управління цінними паперами, то відповідно до п. 5 ст. 17 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок», це діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами в інтересах установника управління або визначених ним третіх осіб [2]. З наведеного визначення випливає, що управи-

тель має провадити свою діяльність з управління цінними паперами установника управління так, як би він ставився до своєї особистої власності, а не лише як до професійної діяльності, у результаті якої він отримує винагороду.

Згідно з п. 1 абз. 1 ст. 1043 Цивільного кодексу України, управитель, який не виявив під час управління майном належної турботливості про інтереси установника управління або вигодонабувача, зобов'язаний відшкодувати установникові управління завдані збитки, а вигодонабувачеві – упущену вигоду [1]. Отже, управитель зобов'язаний забезпечити високий професійний рівень управління довіреними йому цінними паперами, діяти активно та виявляти належну дбайливість про інтереси вигодонабувача та/або установника управління. За неналежне управління довіреними йому цінними паперами управитель несе ризик можливих збитків від своєї діяльності, які, насамперед, проявляються у відповідальності перед установником управління та вигодонабувачем.

Протиправна поведінка за договором управління цінними паперами проявляється в «невиявленні управителем належної турботливості про інтереси установника управління або вигодонабувача».

Згідно з Академічним тлумачним словником української мови, турботливість – це увага до чіхось потреб; піклування про кого-, що-небудь, здійснення чого-небудь, про задоволення якихось потреб тощо, активні дії, справа, завдання, робота тощо [10].

Отже, управитель зобов'язаний вчиняти активні дії щодо управління цінними паперами, здійснювати угоди, які є найвигіднішими для установника управління, з метою задоволення його потреб і отримання прибутку.

Якщо ж буквально розуміти дане положення, то установник управління має неухильно дотримуватися вимог законодавства й обов'язків, які на нього покладено договором управління цінними паперами.

Однак, як показує судова практика, не завжди дотримання обов'язків установником управління є належною турботливістю, яка приносить фінансовий результат. Можна помітити таку закономірність: коли установник управління звертається до суду по захист своїх порушених прав, намагається довести несумлінність управителя, подає фінансові звіти, показує економічні результати, які можна було б отримати в разі належного виконання обов'язку управителем, суди керуються тим, що управитель виконував всі обов'язки, передбачені договором, і в такому разі його відповідальність відсутня. Довести вину управителя практично нереально, а отже, установник управління позбавляється права на відшкодування будь-яких збитків.

Більш деталізовано закріплені критерії відповідальності управителя в Цивільному кодексу Республіки Молдова та Республіки Казахстан.

Так, ст. 890 Цивільного кодексу Республіки Казахстан передбачає: «Довірчий управитель визнається винним у неналежному виконанні обов'язків, якщо не доведе, що вжив усіх необхідних від нього заходів для належного виконання обов'язків» [12].

Ст. 1058 Цивільного кодексу Республіки Молдова вказує: «У відносинах із третіми особами довірчий керуючий відповідає за всі дії, вчинені в межах повноважень, наданих йому договором довірчого управління». Якщо він не виявляє щодо інтересів засновника управління старанність, яка проявляється у власних угодах, він зобов'язаний відшкодувати завдані у зв'язку із цим збитки [11].

Таке формулювання дозволяє конкретніше визначити ступінь старанності управителя, проаналізувавши, чи є упущення останнього результатом його халатності і відсутності турботи про інтереси установника управління або некомпетентності (якщо він вчиняє або діє так само і під час угоди, яка здійснена в його інтересах).

На думку О. Грейдіна, щоб відмежувати нормальний підприємницький ризик управителя від його недбалої поведінки необхідні спеціальні знання в галузі економіки та фінансів [6, с. 167].

Крім Положення про розрахунок ліквідності, у чинному законодавстві немає нормативних актів, які дозволили б установити критерії припущення необґрунтованого ризику під час здійснення управління цінними паперами. Цей факт повинен встановлюватися в кожному конкретному випадку під час доказування заінтересованою особою протиправного діяння з боку управителя. У такому разі пропонується взяти за критерій оцінювання ефективності інвестування, що виражається в максимальній реалізації потенційних можливостей фінансового ринку та властивостей його інструментів щодо мобілізації та оптимального використання фінансових ресурсів [6, с. 168]. Фінансовий аналіз повинен бути комплексним і здійсненим на підставі спеціально затверджених методик.

Однак критерій неналежної турботливості про інтереси установника управління не є єдиним чинником, який вказує на склад наявності правопорушення, така неналежна поведінка управителя обов'язково має призвести до збитків, які несе установник управління, та наявності причинного зв'язку між збитками і правопорушенням.

Зокрема, пред'явлення вимоги про відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) покладає на кредитора обов'язок довести, що ці доходи (вигода) не є абстрактними, а дійсно були б ним отримані в разі належного виконання боржником своїх обов'язків. Під час визначення реаль-

ності неодержаних доходів мають враховуватися заходи, вжиті кредитором для їх одержання. Як упущена вигода відшкодовуються ті збитки, які могли б бути реально отримані за належного виконання зобов'язання.

У постанові Київського апеляційного господарського суду від 13 листопада 2014 р. у справі № 911/1823/14 зазначено, що відсутність прибутку від здійснення господарської діяльності, сама собою не свідчить про наявність збитків. Поданий позивачем звіт, який містив оцінку упущеної вигоди, не брався до уваги.

Згідно з ч. 2 ст. 1043 ЦКУ, управитель відповідає за завдані збитки, якщо не доведе, що вони виникли внаслідок обставин непереборної сили, винних дій установника управління або вигодонабувача [1]. Отже, проаналізувавши ч. ч. 1, 2 ст. 1043 ЦКУ, можна помітити внутрішні протиріччя, які полягають у тому, що спочатку в абз. 1 ч. 1 ст. 10143 ЦКУ підставою настання відповідальності управителя є його вина, а в ч. 2 йдеться про відповідальність без вини.

На нашу думку, відповідальність за договором управління цінними паперами має наставати, за загальним правилом, за відсутності вини, оскільки управитель є професійним учасником і, укладаючи договір, він зобов'язався належно виконувати обов'язки і вчиняти всі дії для раціонального управління цінними паперами, тобто сумлінно здійснювати професійну діяльність, а тому неотримання економічного результату може не наступати лише за обставин непереборної сили, або винних дій вигодонабувача й установника управління, а у всіх інших випадках можна говорити про неналежне ставлення до своїх обов'язків.

Причиною того, що існують окремі суперечності між частинами, може бути і те, що інститут управління цінними паперами є порівняно новим для українського цивільного законодавства, а застосування на практиці такого виду правочину є досить рідкісним, тому потребує свого додаткового правового регулювання та вдосконалення правових норм.

Розглядаючи питання про відшкодування збитків, необхідно зазначити, що специфіка управління цінними паперами полягає в тому, що оцінювати дії управителя завжди необхідно крізь призму інтересів вигодонабувача або установника управління: недотримання інтересів зазначених осіб (невияв належної турботливості про їхні інтереси) варто кваліфікувати як неналежне виконання зобов'язання, яке спричиняє притягнення управителя до встановленої відповідальності.

У зв'язку з неналежним виконанням обов'язків управитель несе відповідальність, яка полягає у відшкодуванні установникові управління в повному обсязі збитків, а вигодонабувачеві – лише упущеної вигоди. Відповідальність управителя перед

вигодонабувачем обмежена, оскільки порівняно з відповідальністю перед установником управління, управитель відшкодовує лише упущену вигоду. На нашу думку, така позиція законодавця є логічною, оскільки вигодонабувач не має жодного стосунку до предмета договору та фактично не може нести реальні збитки, оскільки не є власником переданих в управління цінних паперів.

Сьогодні в законодавстві не врегульоване питання відповідальності установника управління, за винятком ст. 1039 ЦКУ, де зазначено, коли установник управління не попередив управителя і сам управитель не знав і не міг знати про те, що майно, яке передане в управління, є предметом договору застави, управитель має право вимагати розірвання договору та виплати належної йому за договором плати відповідно до строку управління цим майном [1]. Ця обставина не свідчить про неможливість притягнення установника управління до відповідальності, вона може бути покладена на нього, виходячи із загальних підстав і умов цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

Отже, питання невиконання винагороди управителю, витрат, зроблених ним у зв'язку з управлінням, відмова від прийняття вигод від цінних паперів, що передані в управління, дострокове повернення цінних паперів на вимогу установника управління, мають бути врегульовані в договорі управління.

Що стосується зовнішніх правовідносин, які виникають між установником управління, управителем і кредиторами, то законодавство визначає таке.

Зазвичай, установник управління не відповідає майном, переданим в управління, за своїми зобов'язаннями. Єдиний виняток становить банкрутство установника управління, у такому випадку до ліквідаційної маси додається абсолютно все майно, а також звернення стягнення за вимогою заставодержателя на майно, що є предметом договору застави.

Законодавчо недопрацьованим є питання про захист прав кредиторів установника управління майном. Зміст ст. 1040 ЦКУ свідчить про недостатню врегульованість правових норм, спрямованих на захист прав кредиторів установника управління, тобто осіб, з якими установник – власник майна, переданого в управління, перебуває в договірних або позадоговірних відносинах, і які мають право звернути стягнення на його майно в разі невиконання ним обов'язків або настання різного роду обставин [1].

Варто зазначити, що цінні папери, які є об'єктом управління, відокремлюються від іншого майна установника управління та передаються управителю (ст. 1030 ЦКУ). Крім того, у статті йдеться про те, що майно, передане в управління,

обліковується в управителя на окремому балансі, і щодо нього ведеться самостійний облік.

Однак всупереч ст. 1040 у ст. 1044 ЦКУ передбачається як підстава припинення договору управління визнання банкрутом тільки фізичної особи, яка є установником управління, і нічого не говориться про долю договору в разі визнання банкрутом юридичної особи – установника управління.

Така редакція ст. 1040 і ст. 1044 ЦКУ може стати ґрунтом для різного роду зловживань із боку осіб, які бажають уникнути звернення про стягнення на їхнє майно.

Ще більше можливостей для використання договору управління цінними паперами як засобу захисту активів від стягнення кредиторів надається недобросовісним фізичним особам, які не є підприємцями. Наприклад, коли фізична особа, уклавши договори управління цінними паперами, передасть все своє майно управителю, призначить своїх близьких родичів вигодонабувачами, а отже, її контрагенти за договорами позики, будівельного підяду, купівлі-продажу тощо не зможуть звернути стягнення на це майно, оскільки воно передано в управління і таким чином «заблоковано» від звернення стягнення кредиторів протягом терміну дії договору, наприклад, протягом 5 років. Кредитори не мають права вимагати розірвання таких договорів, оскільки згідно зі ст. 651 ЦКУ таке право належить тільки сторонам. Вважаємо, що кращим виходом із ситуації, що склалася, буде пред'явлення позову до суду про визнання недійсними договорів і застосування наслідків недійсності на підставі ст. 234 ЦКУ з тим, що власник – установник управління уклав дані договори без наміру створити відповідні правові наслідки, а виключно з метою обману кредиторів.

Практиці також відомі випадки, коли установники управління навмисно передають цінні папери третій особі в управління з метою захисту активів від звернення стягнення за виконавчими листами, накладення арешту та ін., оскільки ЦКУ не встановлює однією з підстав припинення договору управління цінними паперами накладення арешту на цінні папери або видачу виконавчого листа. Отже, кредитори установника управління опиняються в ситуації, коли судові справи вони виграли, виконавчі листи видані, виконавче провадження порушено, однак звертати стягнення нема на що.

Необхідно звернути увагу на ще одну прогалину правового регулювання зазначених відносин. Йдеться про охорону інтересів заставодержателя в разі передання цінних паперів в управління. Відповідно до ст. ст. 1039, 1040 ЦКУ, передання заставленого майна в управління не позбавляє заставодержателя права звернути стягнення на це майно.

Згідно з п. 2 ст. 586 ЦКУ, «якщо інше не передбачено законом або договором і не впливає із суті застави, заставодавець має право відчужувати предмет застави, передавати його в оренду або безоплатне користування іншій особі або іншим чином розпоряджатися ним лише за згодою заставодержателя» [1]. Оскільки дане правило сформульовано як диспозитивне, то ніщо не заважає заставодавцю включити в договір про заставу, наприклад, цінних паперів умову про те, що він розпоряджається закладеним майном без згоди заставодержателя. Далі заставодавець, розпоряджаючись цінними паперами, укладає договір управління цінними паперами, які є предметом договору застави, повідомляючи про особливий режим майна управителя (п. 2 ст. 1039 ЦКУ), надаючи управителю право розпорядження цінними паперами, і останній, діючи сумлінно або в змові із заставодавцем – установником управління, продає цінні папери з метою придбання на виручені кошти більш ліквідних активів. У результаті заставодержатель не зможе звернути стягнення на заставлене майно для задоволення своїх вимог, оскільки заставлене майно передано у власність третій особі на законних підставах.

Ст. 1039 ЦКУ не передбачає згоди заставодержателя на передання предмета застави в управління. Вважаємо, що дане упущення потребує свого вирішення для уникнення зловживань із боку установника управління перед його кредиторами.

Ст. 1043 ЦКУ закріплює, що управитель несе субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку із здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів [1].

Варто сказати, що для проблеми відповідальності управителя в тих випадках, коли він, здійснюючи операції, діє з перевищенням наданих йому повноважень або з порушенням встановлених для нього обмежень, велике значення має вирішення питання про те, кого вважати боржником за зобов'язаннями, що виникли внаслідок таких правочинів, а саме, за рахунок якого майна повинні виконуватися такі зобов'язання. Для таких ситуацій передбачено, що виконання даних зобов'язань покладається на управителя, якщо майна, яке передане в управління, недостатньо для погашення вимог третіх осіб. Однак, на нашу думку, коли управитель допускає перевищення наданих йому повноважень, він має відповідати за зобов'язаннями виключно своїм майном, а не майном, що передане йому в управління. Отже, і відповідальність за їх невиконання або неналежне виконання повинна бути звернена на майно, що належить управителю, а не на те, яке передано йому в управління.

Виняток становлять лише ті випадки, коли в угоді беруть участь треті особи, які не знали і не повинні були знати про перевищення повноважень управителем або про встановлені обмеження. За цих умов борги за відповідними зобов'язаннями повинні погашатися за рахунок майна, переданого в управління, тобто тим порядком, на який мали право розраховувати сумлінні контрагенти управителя. Оскільки ж управитель, здійснюючи операції з перевищенням наданих йому повноважень або не дотримуючись встановлених для нього меж, порушив зобов'язання, що випливають із договору управління майном, то установник управління може вимагати від управителя відшкодування понесених ним збитків (ч. 3 ст. 1043 ЦКУ).

Також цікавою є ситуація, коли управитель немає майна, на яке можна звернути стягнення, у разі недостатності майна, яке передане в управління. Отже, кредитори не можуть жодним чином задовольнити свої вимоги, доки в управителя не з'явиться будь-яке майно. На нашу думку, інтереси кредитора в такій ситуації залишаються незахищеними.

Найкращим здається варіант, коли борги за зобов'язаннями, що виникли у зв'язку з управлінням майном, погашаються за рахунок майна, що перебуває в управлінні. У разі недостатності цього майна стягнення може бути звернуто на майно управителя, а за недостатності і його майна – на майно установника управління, не переданого в управління. Тобто віддається перевага захисту інтересів третіх осіб перед захистом інтересів установника управління, що уклав договір із таким управителем, який не забезпечив належного управління довіреним йому майном.

Підсумовуючи вищезазначене, можна запропонувати внесення певних змін до норм, які регулюють питання відповідальності за договором управління цінними паперами. Абз. 1 і абз. 2 ст. 1043 ЦКУ суперечать один одному, оскільки в першому абзаці йдеться про відповідальність управителя в разі не виявлення належної турботливості, тобто на підставі винної поведінки, а в абз. 2 закріплюється відповідальність управителя без вини. Тому рекомендуємо виключити абз. 1 ст. 1043 ЦКУ. Необхідно доповнити норму ст. 1039 ЦКУ таким положенням: «Майно, що є предметом договору застави, може бути передане в управління лише за згодою заставодержателя».

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

3. Про затвердження Правил (умов) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами : рішення Держкомісії із цінних паперів від 12 грудня 2006 р. № 1449 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0052-07>.

4. Бабій А. Одностороння відмова від господарського зобов'язання (договору), не пов'язана з порушенням його умов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/4/part_1/14.pdf.

5. Венедіктова І. Договір довірчого управління майном в Україні / І. Венедіктова. – Х. : Консум. 2004. – 216 с.

6. Грейдін О. Договір довірчого управління цінними паперами в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. Грейдін ; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 205 с.

7. Петелин Д. Ответственность сторон по договору доверительного управления имуществом / Д. Петелин // Юрист. – 2004. – № 12. – С. 20–23.

8. Тімуш І. Поняття та правова природа ризикових договорів у цивільному праві / І. Тімуш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/927/1.pdf>.

9. Іванова О. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / О. Іванова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe.

10. Словник української мови : в 11-ти томах. – Т. 10. – 1979 р. – 324 с.

11. Цивільний кодекс Республіки Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/ru/325085/>.

12. Цивільний кодекс Республіки Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880.

Анотація

Цицюрська Ю. К. Особливості відповідальності управителя та установника управління за договором управління цінними паперами. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу відповідальності сторін за договором управління цінними паперами. З'ясовано прогалини в правовому регулюванні досліджуваного питання та надано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: відповідальність, управитель, установник управління, збитки.

Аннотация

Цицюрская Ю. К. Особенности ответственности управляющего и учредителя управления по договору управления ценными бумагами. – Статья.

Статья посвящена анализу ответственности сторон по договору управления ценными бумагами. Выявлены пробелы в правовом регулировании изучаемого вопроса и предоставлены предложения по их устранению.

Ключевые слова: ответственность, управляющий, учредитель управления, убытки.

Summary

Tsytsiurska Yu. K. Features of the responsibility of the manual and manager of management by the price department management agreement. – Article.

The article is devoted to the analysis of the responsibility of the parties under the securities management agreement. The gaps in the legal regulation of the investigated issue were clarified and proposals were made for their elimination.

Key words: responsibility, manager, executor of management, damages.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7

О. О. Берназюк*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Європейського університету*

НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВИДИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВІ

Активний процес інформатизації торкнувся всіх основних сфер суспільної діяльності, зокрема й права. Як багатогранне соціальне явище право має різні прояви, виконує важливі функції, тому застосування в ньому цифрових технологій здійснюється в різноманітних напрямках.

Процес впровадження цифрових технологій у право супроводжується ухваленням відповідних законодавчих актів, якими регламентуються умови та порядок їх застосування в тих чи інших видах юридичної діяльності. Наразі прийнята ціла система таких актів, які, зокрема, визначають правові засади електронного документообігу, функціонування інформаційно-комунікативних систем у сфері публічного управління, електронних державних реєстрів тощо. Однак деякі сфери та напрями застосування цифрових технологій у праві залишаються неврегульованими, а отже, їх впровадження в ці сфери потребує подальшого розвитку.

У зв'язку із цим виникає необхідність у упорядкуванні наявних напрямів застосування та визначення видів цифрових технологій у праві, що дозволить виявити ті сфери юридичної діяльності, які потребують подальшої інтеграції в них цифрових технологій і правового забезпечення цього процесу.

Отже, основною метою дослідження є визначення напрямів застосування та видів цифрових технологій у праві, а також проведення їх адміністративно-правового аналізу.

Окремі питання застосування цифрових технологій у деяких видах юридичної діяльності досліджували такі науковці, як: Е. Аблякимов, А. Береза, О. Бринцев, С. Іванов, Є. Литвинов, О. Синєокий, С. Соловійов, В. Стратонов, М. Шерман та ін. Дослідження науковців, зазвичай, присвячені окремому виду цифрових технологій у праві або якомусь одному напрямку їх застосування: електронному урядуванню (А. Береза, С. Соловійов), електронному судочинству (О. Бринцев), електронним інформаційним ресурсам (Е. Абля-

кимов) тощо. Водночас наукових робіт, в яких застосовано комплексний підхід до визначення видів цифрових технологій у праві, недостатньо.

Дослідження напрямів застосування та видів цифрових технологій у праві доцільно розпочати із з'ясування змісту понять «право» та «цифрові технології».

Так, етимологічно поняття «право» походить від слова «правовий» – «протилежний лівому; справедливий; прямий» [1, с. 54]. Традиційним для правової науки є уявлення про право як складне багатогранне явище, яке має декілька значень, може розумітися в широкому та вузькому контекстах. Ось лише деякі з дефініцій даного поняття: право – це: система цінностей, уособленням яких є загальні принципи права; система загальнообов'язкових норм, сформульованих і забезпечених державою, що ґрунтуються на загальних принципах права; оснований на принципах права і нормах порядок суспільних відносин, що захищається державою тощо [2, с. 45].

Говорячи про цифрові технології в праві, поняття «право» доцільно розглядати в його широкому значенні, тобто як особливий суспільний порядок, що передбачає підпорядкування суспільних відносин і діяльності правилам, визначеним у нормативно-правових актах або інших джерелах права. Водночас практичним проявом права є юридична діяльність.

У науковій літературі останню розуміють як різновид соціальної діяльності, що здійснюється юристами-фахівцями з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права [3, с. 37].

Юридична діяльність охоплює різні сфери суспільних відносин, а основними напрямками її здійснення є правотворча, правозастосовна, правоохоронна діяльність, а також діяльність щодо тлумачення права. Крім того, розмежовують види юридичної діяльності відповідно до галузі права, в якій така діяльність реалізується.

Інтеграція цифрових технологій у кожний напрям і вид юридичної діяльності має безперечні переваги, обумовлені можливостями, що відкриває застосування таких технологій. Водночас поняття «цифрові технології» не визначається в законодавстві України, однак воно згадується в низці міжнародних актів [4; 5] і деяких національних програмних документах [6]. Характерно, що поряд із цим поняттям вживаються також поняття «інформаційні технології», «інформаційно-комунікаційні технології», «інформаційно-комп'ютерні технології». Причому, як показує аналіз практики застосування таких понять, зазвичай, вони визначаються як тотожні, що не зовсім відповідає дійсності.

Так, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» інформаційна технологія визначається як цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів із використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість оброблення даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування [7]. Тобто інформаційні технології передбачають застосування засобів обчислювальної техніки, яка характеризується видовою різноманітністю. Зокрема, існують такі види електронно-обчислювальної техніки: комп'ютерна техніка, телебачення, засоби зв'язку тощо.

У науковій літературі зазначається, що основу інформаційно-комунікаційних технологій становлять розподілені інформаційні ресурси, комп'ютерні мережі, програмне забезпечення, розвинені комунікації. Водночас аргументується думка, що цифрові інформаційні технології дозволяють не тільки накопичувати, зберігати, переробляти інформацію, але й одержувати нову інформацію, нові знання. У цьому полягає істотна відмінність можливостей комп'ютерів (цифрової техніки) від можливостей будь-якої іншої інформаційної техніки – засобів зв'язку, проекційної апаратури, телебачення [8, с. 20, 25].

Отже, цифрові технології в праві являють собою особливим чином організований процес застосування засобів комп'ютерної та іншої електронно-обчислювальної техніки, програмного забезпечення, інформаційно-комунікаційних мереж та інших цифрових засобів, за допомогою яких здійснюється збирання, фіксація, обробка, зберігання та поширення правової інформації, а також створення нових документів в електронній формі.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» передбачається впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в державне управління (е-урядування), в охорону здоров'я (е-охорона здоров'я),

у культуру (е-культура), в освіту (е-освіта), у науку (е-наука), в охорону навколишнього середовища (е-екологія), у бізнес (е-комерція) [6]. Крім того, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» додатково вказується на інформатизацію таких сфер, як національна безпека й оборона держави, пріоритетні галузі економіки [7]. Подібні завдання проголошені також в останньому щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 р.» [9].

Отже, національними стратегічними актами запланований поступовий процес запровадження цифрових технологій у всі основні галузі суспільної діяльності, зокрема й деякі види юридичної діяльності, серед яких пріоритетність надається державному управлінню, правоохоронній і правозахисній діяльності тощо.

Деякі науковці на позначення процесу інформатизації юридичної діяльності вживають поняття «цифрова юстиція», яке розуміють як особливий вид правоохоронної та правозастосовної діяльності щодо забезпечення реалізації цифрових прав людини, основною формою чого є фіксація судових процесів із використанням цифрових засобів, оптичних приладів і електронної техніки, надання та розгляд доказів, свідчень й інших фактів, що можуть мати значення під час розгляду юридичної справи, за допомогою високих технологій [10, с. 149].

Водночас аналіз такого визначення дозволяє дійти висновку, що науковець дещо обмежує зміст поняття «цифрова юстиція», фактично включаючи до нього лише електронне правосуддя (судочинство). Проте основними напрямками застосування цифрових технологій у праві відповідно до його ключових сфер є: електронне урядування; електронне правосуддя; електронні юридичні послуги (консультації); електронний адвокат; електронна демократія тощо. Крім того, причетні до інформатизації сфери публічного управління також: електронна освіта, електронна медицина та ін.

Залежно від мети застосування цифрових технологій у праві (збирання, оброблення, зберігання інформації тощо) необхідно розрізняти такі види відповідних технологій: державні електронні реєстри (Єдиний реєстр судових рішень, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань, Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів тощо); інформаційно-комунікаційні системи (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система); інформаційно-пошукові аналітичні правові системи (інформаційно-правова система «Ліга: Закон», правова систем «МЕГА-НАУ» тощо); інформаційні (автоматизовані) системи (Єдиний державний портал адміністративних послуг; Єдина судова інформаційна (автоматизо-

вана) система тощо); електронні комп'ютерні мережі офіційних веб-сайтів державних органів і органів місцевого самоврядування (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України тощо).

Проаналізуємо стан адміністративно-правового регулювання застосування зазначених видів цифрових технологій у різних напрямках юридичної діяльності.

Так, система електронного урядування визначається як сукупність інтегрованих в адміністративні процедури інформаційно-телекомунікаційних технологій, які забезпечують надання органами державної влади інформаційних і адміністративних послуг, здійснення транзакцій і взаємодію суб'єктів адміністративно-правових відносин [11, с. 18].

Адміністративно-правові засади функціонування системи електронного урядування в Україні визначаються законами України «Про звернення громадян» [12], «Про електронні документи та електронний документообіг» [13], «Про Регламент Верховної Ради України» [14], «Про доступ до публічної інформації» [15], «Про адміністративні послуги» [16], «Про Кабінет Міністрів України» [17] та ін.

У цих законах регламентовано такі елементи системи електронного урядування: надання адміністративних послуг в електронній формі через Єдиний державний портал адміністративних послуг, зокрема й через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів і органів місцевого самоврядування; подання та розгляд електронної петиції до президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування; звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування в електронній формі; отримання публічної інформації через інформаційно-комунікаційні системи й електронні ресурси; надання доступу до інформаційних ресурсів суб'єктів публічного управління тощо. Крім того, необхідно згадати про такий елемент електронного урядування, як надання доступу до нормативно-правових актів в Єдиному державному реєстрі нормативно-правових актів порядком, визначеним постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним» [18].

Вище були розглянуті елементи електронного урядування, які охоплюють зовнішню управлінську діяльність органів публічного управління. У внутрішньоорганізаційному процесі застосування цифрових технологій дозволяє автоматизувати деякі управлінські функції завдяки так званому автоматизованому робочому місцю. Механізм його використання визначається Порядком роботи з електронними документами у діловодстві та

їх підготовки до передавання на архівне зберігання, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 р. [19].

Свої особливості має система електронного правосуддя. У науковій літературі зазначається, що серед найбільш важливих систем, що впроваджуються в більшості судів світу, є такі: система електронного діловодства; система аудіо- та відеозапису і протоколювання; система відеоконференцій; система анонімного допиту свідка; система публікації записів або трансляції судових засідань на Інтернет-порталі [20, с. 134].

В Україні «електронний суд» – це підсистема в системі Єдиної судової інформаційної системи України, призначена для забезпечення своєчасного отримання учасниками судового процесу повісток і повідомлень про розгляд судових справ і процесуальних документів, ухвалених під час розгляду справ [21, с. 17].

Система електронного правосуддя функціонує на основі законів України «Про доступ до судових рішень» [22], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» [23], «Про судоустрій і статус суддів» [24], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» [25], наказу Державної судової адміністрації «Про затвердження Тимчасового регламенту надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження» [26] тощо.

У згаданих нормативно-правових актах визначаються такі елементи електронного правосуддя: доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень; участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції; оприлюднення публічної інформації про суд, час і місце розгляду справи на офіційному веб-порталі судової влади України; визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи Єдиною судовою інформаційною (автоматизованою) системою; обмін електронними документами між судом і учасниками судового процесу тощо.

Внутрішньоорганізаційні управлінські процеси здійснюються в судах відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. [27].

Крім розглянутих напрямів застосування цифрових технологій у праві, необхідно також зазначити, що окремі елементи інформатизації присутні наразі в освіті та науці [28], системі оподаткування й адмініструванні податків, нотаріальній діяльності тощо.

Також триває наукова дискусія щодо можливості запровадження цифрових технологій у таких сферах діяльності, як охорона здоров'я; елек-

тронна демократія, яка передбачатиме не тільки доступ до найважливішої інформації уряду, отримання електронних адміністративних послуг [29], але й такі її форми, як проведення електронних референдумів і виборів, зборів міського населення та ін.; електронні юридичні консультації й адвокатські послуги [30, с. 207–208] тощо.

Проведене в статті науково-правове дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1. Цифрові технології в праві – це організований процес застосування державними органами й органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами публічного управління засобів комп'ютерної та іншої електронно-обчислювальної техніки, програмного забезпечення, інформаційно-комунікаційних мереж та інших цифрових засобів із метою збирання, фіксації, обробки, зберігання та поширення правової інформації, а також створення документів в електронній формі.

2. Основними напрямками застосування цифрових технологій у праві є: електронне урядування (публічне управління); електронне правосуддя (судочинство); електронні юридичні послуги (консультації); електронний адвокат; електронна демократія. Видами цифрових технологій у праві є: державні електронні реєстри; інформаційно-комунікаційні системи; інформаційно-пошукові аналітичні правові системи; інформаційні (автоматизовані) системи; електронні комп'ютерні мережі офіційних веб-сайтів державних органів і органів місцевого самоврядування тощо.

3. Адміністративне законодавство України у сфері регулювання цифрових технологій у праві визначає: порядок застосування єдиних державних реєстрів; правові засади електронного документообігу в публічному управлінні, вимоги до електронного документа; порядок застосування інформаційних (автоматизованих) та інформаційно-комунікаційних систем у діяльності судів, органів публічного управління тощо. Напрямами подальшого розвитку застосування цифрових технологій у праві, які потребують законодавчого врегулювання, є: електронна система охорони здоров'я; окремі елементи електронної демократії (електронні вибори, референдуми); електронні юридичні послуги, зокрема й адвокатські.

Література

1. Трихліб К. Генезис та розвиток терміна поняття «право» / К. Трихліб // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6–2. – Т. 1. – С. 51–54.
2. Загальна теорія права : [підручник] / за заг. ред. М. Козюбри. – К. : Ваіте, 2015. – 392 с.
3. Юридична деонтологія : основи юридичної діяльності : [навч. посібник] / С. Гусарев, О. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.

4. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства : Міжнародний документ від 22 липня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_163.

5. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» : міжнародний документ від 12 грудня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.

6. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 травня 2013 р. № 386-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80/page>.

7. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>.

8. Інформаційні технології в юридичній діяльності : базовий курс : [навчальний посібник] / О. Співаковський, М. Шерман, В. Стратонов, В. Лапінський. – Херсон : ХДУ, 2012. – 220 с.

9. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 р. : щорічне послання Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/videos/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-430>.

10. Синєокий О. Високотехнологічне інформаційне право України : [навч. посібник для студ. юрид. та неюрид. спец.] / О. Синєокий. – Х. : Право, 2010. – 360 с.

11. Аблякимов Е. Правові основи формування державних електронних інформаційних ресурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Е. Аблякимов. – К., 2010. – 21 с.

12. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.

13. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

14. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/page?text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%EE%ED>.

15. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

16. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

17. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18/page?text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%EE%ED>.

18. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним : постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2001 р. № 376 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/376-2001-%D0%BF>.

19. Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання : Наказ Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 р. № 1886/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14/paran24#n24>.

20. Радущкий О. Інформаційні технології в судах / О. Радущкий, О. Вільшун // Юридичний журнал. – 2011. – № 12. – С. 132–134.

21. Бринцев О. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : [монографія] / О. Бринцев. – Х. : Право, 2016. – 72 с.

22. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 грудня 2005 р. № 3262-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.

23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції : Закон України від 4 липня 2012 р. № 5041-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5041-17>.

24. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

25. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 740 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>.

26. Про затвердження Тимчасового регламенту надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження : Наказ Державної судової адміністрації від 7 листопада 2016 р. № 227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/userfiles/nak227.pdf>.

27. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду : рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds/>.

28. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 жовтня 2012 р. № 1060 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12>.

29. Соловйов С. Концептуальні основи електронної демократії : зарубіжні теорії та впровадження в Україні / С. Соловйов // Державне управління : удоскона-

лення та розвиток. – 2015. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступ : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=885>.

30. Друзь Ю. Електронні юридичні консультації : інноваційні аспекти / Ю. Друзь // Стратегічно-інноваційний розвиток суб'єктів економічної системи в умовах глобалізації : Збірник тез I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Кременчук, 16–18 листопада 2016 р. – Кременчук, КрНУ, 2016. – 309 с.

Анотація

Берназюк О. О. Напрями застосування та види цифрових технологій у праві. – Стаття.

У статті досліджено напрями застосування цифрових технологій у праві. Охарактеризовано основні види цифрових технологій в юридичній діяльності; проведено аналіз адміністративного законодавства у сфері регулювання цифрових технологій у праві; визначено подальші напрями розвитку цифрових технологій у праві.

Ключові слова: право, юридична діяльність, цифрові технології, інформаційно-комп'ютерні технології.

Аннотация

Берназюк А. А. Направления применения и виды цифровых технологий в праве. – Статья.

В статье исследованы направления применения цифровых технологий в праве. Охарактеризованы основные виды цифровых технологий в юридической деятельности; проведен анализ административного законодательства в сфере регулирования цифровых технологий в праве; определены дальнейшие направления развития цифровых технологий в праве.

Ключевые слова: право, юридическая деятельность, цифровые технологии, информационно-компьютерные технологии.

Summary

Bernasyuk O. O. Areas of application and types of digital technologies in the legal activity. – Article.

The paper investigates the use of digital technologies in the law. The main types of digital technologies in legal activity are characterized; analysis of administrative legislation in the field of regulating the use of digital technologies in law; further directions of digital technologies development in the right are defined.

Key words: law, legal activity, digital technologies, information and computer technologies.

УДК 347.73

Р. Г. Браславський
докторант кафедри фінансового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВПЛИВ ПРИНЦИПУ СТАБІЛЬНОСТІ НА РЕГЛАМЕНТАЦІЮ ВІДНОСИН У ПОДАТКОВО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ

Сьогодні як ніколи раніше актуальним є питання забезпечення стабільності та послідовності в процедурах ухвалення нормативно-правових актів. Через нагальність здійснення трансформаційних процесів у різних сферах суспільного життя на перший план виходить проблематика, пов'язана з усталеністю діяльності, за допомогою якої відбуваються процеси такого роду модернізації. Водночас акцент робиться саме на понятті «модернізація», адже така категорія, як трансформація, має емоційно нейтральне забарвлення, вона може бути як позитивною, так і негативною. Що ж стосується такого поняття, як «модернізація», то йому завжди властивий прогресивно-орієнтований вектор спрямування, тобто модернізаційну діяльність ми, зазвичай, сприймаємо в контексті змін позитивного характеру. Зважаючи на роль нормотворчої діяльності, яку вона відіграє у встановленні ефективних алгоритмізаційних конструкцій, зауважимо, що змістовно її реалізація повинна мати саме модернізаційний, оптимізаційно-раціоналізаторський характер.

М.В. Фігель визначає нормотворчість як складне за своїм характером явище, якому властива різноаспектність видів і форм її здійснення, специфічність зовнішніх чинників, які на неї впливають [1, с. 22]. Складність нормотворчої діяльності не в останню чергу пов'язана з комплексністю її процедурної регламентації. Саме належність конструювання процедур реалізації нормотворчої діяльності здатна забезпечити достатній рівень її оптимізації. Водночас зазначимо, що підвищена міра процедурної регламентації нормотворчості є внутрішнім, об'єктивним чинником, який ускладнює порядок її реалізації. Що ж стосується зовнішніх, суб'єктивних ускладнюючих чинників, то до них ми відносимо суперечливість інтересів суб'єктів нормотворчості, зовнішній суспільний тиск на учасників відповідної діяльності.

Визначившись із характеристикою поняття «нормотворчість», для належного розкриття порушеної проблематики доцільно визначити змістовне наповнення такої категорії, як «принципи нормотворчості».

О.Р. Дашковська визначає принципи нормотворчості як основоположні засади, вихідні положення, керівні приписи, на основі яких відбувається процес нормотворчості [2]. О.В. Шаган детермінує принципи нормотворчості як вихідні,

основоположні за своїм характером положення, ідеї, які є основою діяльності по ухваленню, внесенню змін чи скасуванню норм права. Як зазначає автор, принципи нормотворчості висувають вимоги до тактики нормотворчого процесу та стратегії його подальшого розвитку, підіймають рівень правової культури та правосвідомості соціуму на якісно вищій щабель [3]. В.І. Риндюк визначає принципи нормотворчості як ідеї керівного характеру, основоположні вимоги до здійснення діяльності, яка пов'язана з ухваленням, зміною або ж скасуванням нормативно-правових приписів. Автор зауважує, що всі вихідні положення нормотворчості потрібно розглядати як систему, оскільки вони є взаємообумовленими та взаємозалежними правовими категоріями [4, с. 25]. Ю.Г. Арзамасова зазначає, що принципи нормотворчості варто розуміти як основні ідеї, начала основоположного значення, на яких ґрунтується діяльність владних інститутів, що має своїм результатом створення нормативних приписів, які дістають свій вираз у межах нормативно-правових актів [5, с. 36]. В.П. Плавич зазначає, що принципами нормотворчості є ідеї та положення, які лежать в основі нормотворчої діяльності, а їх реалізація в кінцевому своєму результаті забезпечує якісний характер нормативних актів і оптимізує нормативну регламентацію суспільних відносин [6, с. 83]. У такому разі доцільно зауважити, що оптимізації зазнає саме та група суспільних відносин, що має місце у сфері нормотворчості. Лаконічне та влучне визначення принципів нормотворчості було надане О.В. Петришиним. Так, вчений зауважує, що принципи нормотворчості, насамперед, являють собою імперативні вимоги, які висувають до нормотворчої діяльності та її кінцевих результатів [7, с. 213–214]. Т.М. Москалькова детермінує принципи нормотворчості як вихідні положення, керівні ідеї, основоположні вимоги, які є обов'язковою умовою ефективної діяльності у сфері нормотворчості. Відповідні вихідні положення права мають об'єктивний характер, адже викристалізують ідеальну модель, пов'язану зі встановленням, відміною або зміною нормативних приписів. Автор також говорить про частково суб'єктивний характер принципів нормотворчості, оскільки відповідні вихідні положення права синтезуються та підпорядковуються об'єктивній логіці суспільних відносин, що сприймається ок-

ремими конкретними індивідами, які є учасниками нормотворчих процесів. Надалі такі принципи дістають своє закріплення на рівні правової політики та формалізуються в межах офіційних джерел права [8, с. 61]. Навряд чи доцільно говорити про суб'єктивно обумовлений характер вихідних положень нормотворчості тільки в прив'язці до того аспекту, що суб'єктом їхнього сприйняття та конструювання є окремо взяті індивіди. Такого роду підхід може бути окреслений як такий, що нехтує самим змістом, правовою природою вихідних положень права, які підтримують найвищу міру рефлексії з реаліями об'єктивної дійсності.

Ідея повинна бути базисом усіх видів діяльності людини. І діяльність щодо творення норм права не є винятком, і для того, щоб у підсумку вона була результативною, предметною та цілеспрямованою, особи, які здійснюють нормотворення, мають застосовувати деякі принципи.

Принципи являють собою ту умову, яка є обов'язковою для того, щоб нормотворчість могла було назвати результативною, вони виступають свого роду орієнтиром для кожного суб'єкта, вони є підґрунтям для вчасного утворення якісно і стало діючих актів законодавства.

Відповідні принципи творення правових норм за своєю природою є об'єктивними, за їх допомогою віддзеркалюється дійсність, яка причетна до ухвалення, скасування чи субституції норм права. Водночас вони також є і суб'єктивними, адже визначені прикладною діяльністю і на щаблі правової політики набувають форми офіційних ідей, визнаних державою і правом, надалі вони дістають цілковите визнання, стають результативним регулятором тільки в тому разі, коли одержують необхідне закріплення на юридичному рівні. Отже, достатньо виправданою є наявність особливих статей, які окреслюють принципи організації нормотворчості, у документах, якими врегульовані відносини, що стосуються творення норм права. Їхня дія поширюється і на першочерговий етап в порядку установлення необхідності правової реакції на переміни в життєдіяльності, і на остаточний етап, у процесі якого здійснюється видання нормативно-правового акта.

На додаток варто зазначити, що принципи нормотворення існують не окремо один від одного, а повсякчас взаємодіють. Через це існує скоординована сукупність принципів, яка може бути уточнена, залежно від необхідності генези соціуму і закономірностей творення правових норм, які підтверджуються прикладним чином.

З-поміж системоутворюючих принципів процесу творення правових норм ми можемо назвати такі: принцип оптимальності, системності, демократизму, наукової обґрунтованості, ієрархічності, законності, верховенства права, соціальної орієнтації. Насправді ж, не всі вищезазначені

принципи належать до принципів творення правових норм у власному розумінні цього поняття. Недоцільним є зарахування до керівних ідей техніко-юридичних вимог, які висуваються до уповноважених на здійснення нормотворчих функцій суб'єктів. О.Р. Дашковська зазначає, що нормотворчою діяльністю, насамперед, варто вважати процес створення норм права, через це керівні ідеї мають поширювати свій вплив на будь-які етапи і не обмежуватися окремим аспектом відповідної діяльності [2]. Принципи, притаманні нормотворчому процесу, досить різноманітні. Деякі принципи за змістом належать до загальноправових, проте інші – до організаційних. Їх поєднання має надавати особам, уповноваженим на творення правових норм, загальне уявлення щодо форми, об'єму, сутності, меж і компетенції діяльності із творення норм права [3].

Принцип стабільності безпосередньо впливає на системність здійснення уповноваженими на це суб'єктами нормотворчої діяльності. У такому разі варто зазначити, що системність нормотворчої діяльності обумовлюється тим, що процес створення нормативних приписів є єдиним цілим [9, с. 251]. Тобто такого роду діяльність має комплексний характер, адже нормотворчий процес інтегрує низку етапів, які є інтегративними елементами відповідної нормотворчої діяльності. Системність також варто розуміти як наступність, дотримання нормотворцем послідовності в здійснюваній ним діяльності. Нормотворчій діяльності властивий циклічний характер, через який кожен новий виток нормотворчої діяльності в певній сфері суспільних відносин повинен зберігати «генетичний» зв'язок з уже реалізованими нормотворчими процедурами. Отже, маємо зауважити, що безпосередні учасники нормотворчої діяльності повинні на кожному з етапів відповідного роду діяльності докладати всіх зусиль, щоб унеможливити виникнення помилок, які є наслідками недосконалості юридичної техніки нормотворця. Такий підхід обумовлюється, насамперед, тим, що циклічність руху нормативного припису, з огляду на вищезазначені обставини, може призвести до очевидного ризику щодо порушення логіки її подальшого правозастосування, що матиме наслідком перекручення змістовної основи таких приписів в аспекті закладених у ній суб'єктивних прав та інтересів учасників суспільних відносин. Саме тому в процесі підготовки та в межах безпосередньої реалізації нормотворчої діяльності мають братися до уваги потенційно можливі наслідки такої діяльності. Неналежно здійснювана робота на окремо взятій, конкретній ділянці може спричинити настання незадовільних наслідків загалом. Наприклад, неналежно детермінована мета може викристалізуватися в такому результаті, який не буде відповідати суспільним очікуванням. Від-

повідно до вимог системності, нормативно-правовий акт, який ухвалюється нормотворцем, має органічно здійснити інтеграцію в поточне правове поле. Для досягнення відповідної цілі нормотворець повинен зважати на чинне законодавство, узгоджувати новостворені приписи з його нормативними вимогами [2]. Системність нормативного матеріалу означає також те, що нормативні положення повинні бути сконструйовані системним чином, тобто взаємодіяти в такий спосіб, щоб отримали свій прояв нормативно-регулятивні, владні характеристики права як системи злагоджених вимог публічно-установчого характеру [10, с. 175]. Отже, ми повинні констатувати, що основним завданням системності в нормотворчій діяльності є забезпечення послідовної інтеграції нового нормативно-правового акта до єдиної правової системи, його узгодження із приписами чинного законодавства, недопущення суперечностей (колізійності) нормативних приписів і змістовного дублювання нормативних вимог [9, с. 251]. Ідеться про системно конструктивні вимоги, яким повинна відповідати нормотворча діяльність. Безумовним є той факт, що в разі порушення вимог системності в процесі нормотворчості навіть найменш значний дефект може мати своїм наслідком порушення злагоженості всієї системи нормативних приписів, що в кінцевому підсумку може призводити до виникнення суперечностей в інтересах учасників суспільних відносин, навіть більше, до системних конфліктів у правозастосовчій практиці. Водночас варто зауважити, що принцип стабільності і є тим вихідним положенням, яке має своїм спрямуванням забезпечувати фундування послідовного та системного підходу до нормотворчої діяльності. Саме стабільність у нормотворчості і є підґрунтям для реалізації системного нормотворчого процесу. Навіть за своєю етимологією слово «стабільність» означає «усталеність», «поступальність» тощо. Саме тому ми і говоримо, що такі категорії, як «системність» і «стабільність» є нерозривними, тобто такими, що зазвичай супроводжують одна одну, перебувають у тісних функціональних взаємозв'язках.

Для комплексності розуміння підходів до визначення принципу стабільності як вихідного положення податкового законодавства потрібно проаналізувати доктринальні підходи, у межах яких аналізувалося дане вихідне положення. Так, С.Г. Пепеляєв зазначає, що зобов'язаний учасник податкових відносин (платник податків) повинен чітко усвідомлювати не тільки умови виконання конкретного податкового зобов'язання, але й бути переконаним в усталеності (незмінності) таких умов протягом певного темпорального відрізка. Як слушно зазначає автор, тотальна невизначеність у правозастосуванні обумовлює виникнення в громадян недовіри до держави та призводить

до деструкції виробничих процесів і зменшення добробуту громадян [11, с. 18].

М.П. Кучерявенко зауважує, що принцип стабільності як основоположний припис податкового законодавства формує основи стабільності на двох рівнях: а) зобов'язаного учасника податкових відносин (платника податків) – у такій ситуації він пристосовується, звикає до фіскальних важелів, отримує найбільш оптимізований алгоритм реалізації своїх власних здібностей і варіанти витрачання особистих коштів; б) владного учасника податкових відносин (контролюючого органу) – у такому разі забезпечується формування злагоджених механізмів контролю, обліку та реалізації відповідними інститутами їхніх інших владних повноважень [12, с. 63].

У наш час принцип стабільності знаходить свою безпосередню формалізацію в межах нормативних приписів пп. 4.1.9. п. 4.9 ст. 4 Податкового кодексу України. У межах легального визначення зазначається, що принцип стабільності полягає в тому, що зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Також зазначається, що загальнообов'язкові платежі податкового характеру (податки та збори), їхні ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року [13].

Аналізуючи легальну дефініцію принципу стабільності, доцільно зазначити, що принцип стабільності як вихідне положення податкового законодавства: а) встановлює темпоральні межі, у рамках яких можуть вноситися зміни до елементів податків і зборів; б) встановлює заборону на внесення змін до ставок загальнообов'язкових платежів податкового характеру (податків і зборів) та податкових пільг. Перша вимога може характеризуватися як підготовчо-імплементаційна, оскільки вона встановлює строкові межі внесення змін до податкового законодавства. Вона сприяє послідовності та поступальності внесення змін до податкового законодавства. Що ж стосується другої вимоги, то вона може характеризуватися як вимога незмінності, яка змістовно встановлює стабільність і визначеність податкового правозастосування протягом конкретного бюджетного року.

Література

1. Фігель М.В. Поняття принципів правотворчості та основні підходи до їх класифікації / М.В. Фігель // Наукові записки. – Т. 53 : Юридичні науки. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.». – 2006. – С. 21–24.
2. Дашковська О.Р. Принципи нормотворчої діяльності : загальна характеристика / О.Р. Дашковська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35\(2\)/part_1/8.pdf](http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35(2)/part_1/8.pdf).

3. Шаган О.В. Система принципів нормотворчості / О.В. Шаган [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/10-9-14.pdf>.

4. Риндюк В.І. Нормотворча діяльність : [навч.-метод. посіб. для самост. ви вч. дисц.] / В.І. Риндюк. – К. : КНЕУ, 2009. – 162 с.

5. Нормография : теория и методология нормотворчества : [научн.-метод. и учебн. пособие] / под ред. Ю.Г. Арзамасова. – Москва : Академический проект, 2007. – 480 с.

6. Плавич В.П. Зasadничі принципи правотворчої діяльності як основа її ефективності / В.П. Плавич // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 83–87.

7. Теорія держави і права : [підручник] / за ред. О.В. Петришина. – Харків : Право, 2014. – 368 с.

8. Москалькова Т.Н. Нормотворчество : [научно-практ. пособие] / Т.Н. Москалькова, В.В. Чернышов. – М. : Проспект, 2011. – 384 с.

9. Законотворчество в Российской Федерации : [научно-практическое и учебное пособие] / под ред. А.С. Пиголкина. – М. : Формула права, 2000. – 608 с.

10. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – Т. 2. – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с.

11. Пепеляев С.Г. Основы налогового права : [учебн. пособие] / С.Г. Пепеляев. – М. : ФБК-ПРЕСС, 2000. – 343 с.

12. Кучерявенко М.П. Основы податкового права : [навч. посібник] / М.П. Кучерявенко. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – 442 с.

13. Податковий кодекс України в редакції від 15 квітня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

Анотація

Браславський Р. Г. Вплив принципу стабільності на регламентацію відносин у податково-правовій сфері. – Стаття.

У статті розглядається вплив принципу стабільності на регламентацію відносин у податково-правовій сфері. Під час розгляду принципу нормотворчості, автор зазначає, що принцип стабільності безпосередньо впливає на системність здійснення нормотворчої діяльності. Саме принцип стабільності є тим вихідним положенням, яке передбачає забезпечення послідовного та системного підходу до нормотворчої діяльності. Стабільність у нормотворчості якраз і є основою для реалізації нормотворчого процесу в податковій сфері. Робиться висновок, що учасник податкових відносин повинен чітко усвідомлювати не тільки умови виконання конкретного податкового зобов'язання, але й

бути переконаним у незмінності таких умов протягом певного темпорального відрізка.

Ключові слова: податкове право, принципи, податкове законодавство, принцип стабільності податкового законодавства, нормотворчість у сфері оподаткування.

Аннотация

Браславский Р. Г. Влияние принципа стабильности на регламентацию отношений в налогово-правовой сфере. – Статья.

В статье рассматривается влияние принципа стабильности на регламентацию отношений в налогово-правовой сфере. Рассматривая принцип нормотворчества, автор указывает на то, что принцип стабильности оказывает непосредственное влияние на системность осуществления нормотворческой деятельности. Принцип стабильности как раз и является исходным положением, предусматривающим обеспечение последовательного и системного подхода к нормотворческой деятельности. Именно стабильность в нормотворчестве является основой для реализации нормотворческого процесса в налоговой сфере. Делается вывод, что участник налоговых отношений должен четко осознавать не только условия выполнения конкретного налогового обязательства, но и быть уверенным в неизменности таких условий в течение определенного темпорального отрезка.

Ключевые слова: налоговое право, принципы, налоговое законодательство, принцип стабильности налогового законодательства, нормотворчество в сфере налогообложения.

Summary

Braslavsky R. H. Influence of the principle of stability on the regulation of relations in the tax and legal sphere. – Article.

The article considers the influence of the principle of stability on the regulation of relations in the tax and legal sphere. Considering the principle of norm-setting, the author points out that the principle of stability has a direct impact on the systematic implementation of norm-setting activities. The principle of stability is precisely the starting point, has its focus to ensure a consistent and systematic approach to norm-setting. Stability in rule-making is just the basis for the implementation of the norm-setting process in the tax sphere. It is concluded that a participant in tax relations should clearly understand not only the conditions for the fulfillment of a specific tax liability, but also be sure that such conditions remain unchanged for a certain temporal interval.

Key words: tax law, principles, tax legislation, principle of stability of tax legislation, rulemaking in field of taxation.

В. В. Вернигора*аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Специфіка нормативно-правового регулювання військово-службових відносин в Україні сьогодні визначається низкою чинників, зокрема й подіями, пов'язаними з військовою агресією Російської Федерації та провадженням нею «гібридної війни». За таких умов захист суверенітету, територіальної цілісності є одним із найважливіших завдань держави, реалізація якого уможливується завдяки ефективному функціонуванню військових формувань. А оскільки останні мають надзвичайно важливе значення в забезпеченні оборони країни в умовах особливих правових режимів, вони наділяються додатковими правами й обов'язками, що у свою чергу актуалізує питання їх регламентації. Найважливішим регулятором військових відносин у будь-якій сучасній цивілізованій країні світу є система нормативно-правових актів. Попри нещодавні зміни, внесені в законодавче регулювання цього питання в Україні, залишається низка проблем, які потребують швидко реагування та подолання для забезпечення правопорядку й законності у військах. З огляду на це вважаємо за доцільне окреслити пріоритетні, на нашу думку, напрями перейняття зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання військово-службових відносин.

У літературі наукові напрацювання, що стосуються питань військово-службових відносин, їх нормативно-правового регулювання в умовах особливого періоду, з'явилися порівняно недавно. Особливо актуальними проблемами наукового дискурсу сьогодні є питання специфіки правового статусу військовослужбовців та профілактики правопорушень, які розглядались у працях таких учених, як В. Авер'янов, В. Білоус, В. Білошицький, І. Голосніченко, П. Данилов, А. Каляєв, Ю. Кравченко, Л. Коваль, В. Миронов, О. Негодченко, О. Остапенко, В. Підлісний, Т. Реймонд, В. Шамрай, Н. Шазія та інші.

Метою статті є окреслення пріоритетних для України напрямів перейняття зарубіжного досвіду правового регулювання військово-службових відносин в особливий період.

Роботу проведено із застосуванням загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Структурно-функціональний метод використано для характеристики визначення понять «військово-службові відносини», «правовий статус військових формувань» та їх складових елемен-

тів. Порівняльно-правовий метод – для з'ясування спільного й відмінного в механізмі правового регулювання військових відносин у зарубіжних країнах під час особливого періоду.

Основоположними документами, що визначають повноваження найвищих державних органів та їх посадових осіб в особливий період, встановлюють соціальні й правові гарантії захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей та в яких описуються інші принципово важливі для військово-службових відносин обставини, є Закон України «Про Збройні Сили України», Закон України «Про військову службу та військовий обов'язок», Закон України «Про оборону України», Указ Президента України «Про часткову мобілізацію» тощо.

Ґрунтуючись на існуючих у наукових джерелах і нормативно-правових актах визначеннях військово-службових відносин, можемо надати дефініцію цього поняття: військово-службові відносини є особливим різновидом адміністративно-правових відносин, що виникають між суб'єктами, на яких поширюється дія нормативно-правових актів України у військовій сфері, мають високий ступінь імперативності та нормативно-правової врегульованості.

Серед основних ознак військово-службових відносин виділяють такі:

- 1) військово-службові відносини діють між суб'єктами, на яких поширюється дія нормативних положень законодавства у військовій сфері;
- 2) військово-службові відносини є двосторонніми відносинами, де суб'єктами є, з одного боку, орган державної влади, а з іншого – фізична особа, на яку поширюється дія нормативно-правових актів України у військовій сфері;
- 3) військово-службові відносини належать до сфери виконавчої гілки державної влади;
- 4) військово-службові відносини мають високий ступінь імперативності та нормативно-правової врегульованості;
- 5) юридичними фактами для виникнення військово-службових відносин є дії (наприклад, укладення особою контракту на військову службу) та події (наприклад, призов громадянина на військову службу у зв'язку з досягненням ним відповідного віку);
- 6) змістом цих відносин є права та юридичні обов'язки учасників військово-службових відносин у сфері безпеки й оборони;

7) до суб'єктів військово-службових відносин належать держава в особі її військових органів та громадяни України (не лише особи, які проходять військову службу, а й допризовники та призовники, військовозобов'язані й резервісти).

Варто наголосити на тому, що більшу частину оновленого після проголошення незалежності законодавства Україна приймала, спираючись на напрацювання законотворців у Російській Федерації з урахуванням досвіду та рекомендацій європейських держав. Цим і пояснюється схожість системи воєнного законодавства між названими країнами. Тому звернемо увагу на досвід регулювання вказаного питання в деяких західних державах. При цьому необхідно зауважити, що нормативно-правове забезпечення функціонування збройних сил у різних країнах має великий спектр різноманітних варіацій. Так, не звертаючись до детального висвітлення кожного окремого нормативно-правового акта в цій галузі, можемо говорити, що особливістю воєнного законодавства Німеччини є те, що низка питань, пов'язаних із безпекою й обороною країни, регулюються безпосередньо нормами Конституції Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН). У цьому випадку варто говорити про конституційно закріплений період, що має назву «Стан оборони» та за своєю організаційною суттю є не тотожним, проте аналогічним до особливого періоду поняттям. Основний Закон ФРН містить розділ X-а «Стан оборони», у якому визначаються повноваження органів влади в зазначений період, права й обов'язки цивільного населення, особливо військовозобов'язаних громадян, і військовослужбовців у період реальної збройної агресії з боку іноземних держав. Наприклад, згідно з Конституцією ФРН призову на військову службу підлягають чоловіки, які досягли 18-річного віку, а в період стану оборони держави на службу можуть бути призвані також жінки у віці від 18 до 55 років для роботи в цивільних санітарних службах і стаціонарних військових госпіталях.

Щодо збройних сил Великої Британії необхідно зазначити, що, незважаючи на контрактний характер служби, сфера комплектування й підготовки збройних сил має стійку нормативно-правову основу. Важливим питанням у контексті аналізу Британської системи залишається рішення уряду долучитись до створення військової концепції Північноатлантичного альянсу (далі – НАТО), де Сполучене Королівство стало ініціатором створення оперативно-тактичних військ на просторах Західної Європи в тому вигляді, у якому ці війська існують сьогодні. Основною метою було оперативне реагування на неочікувані надзвичайні ситуації, проте це також дало б змогу забезпечити захист навіть країнам із нижчим рівнем економіки. Особливо актуалізувалося це питання після

подій 11 вересня 2001 р. в США, що стало поштовхом для перегляду військових концепцій і стратегій багатьох країн світу, у тому числі Сполученого Королівства, де напрям боротьби з тероризмом зайняв окреме місце в секторі оборони країни. У зв'язку із цим у 2002 р. в змісті стратегічного огляду з'явився новий розділ, метою якого стало визначення політики країни у сфері безпеки в умовах необхідності боротьби з тероризмом [1, с. 143]. Аналізуючи документ, можна дійти висновку про те, що британський уряд підійшов до питання комплексно, оскільки, крім стратегії планування власної політики, їм вдалось оперативно провести оцінку наявних ресурсів, можливих сценаріїв поведінки в умовах протистояння тероризму, оцінити потенціал міжнародних організацій та спланувати необхідні кроки для боротьби з тероризмом за межами країни.

Якщо говорити про перейняття досвіду у військових відносинах у глобальному сенсі, варто зазначити, що у світі поширена також практика формування миротворчих військ із метою врегулювання конфліктів, що в умовах глобалізації є невід'ємним складником інтеграційних процесів у галузі оборони. У цьому контексті вітчизняний учений О. Мельник, досліджуючи регулювання діяльності військових миротворчих контингентів, наголошує на важливості реформування збройних сил та воєнної системи загалом, що досягається саме завдяки розбудові всебічного співробітництва з більш розвиненими країнами в цій сфері, у тому числі шляхом перейняття найдоцільніших методів і форм організації військово-службових відносин. Одним із таких завдань загальнодержавного масштабу автор вважає проведення конструктивної, послідовної й виваженої зовнішньої політики, спрямованої на забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва із членами міжнародного співтовариства згідно із загальноновизнаними принципами й нормами міжнародного права [2, с. 16].

Цікавим прикладом у цьому плані є система побудови воєнної організації у Великій Британії, де уряду вдається вправно балансувати між забезпеченням національної оборони та власними інтересами й ідеєю забезпечення миру на території Західної Європи і світу загалом. На відміну від вітчизняного підходу до забезпечення міжнародного співробітництва у військовій сфері, країни – члени НАТО віддають перевагу комплектуванню стратегій і концепцій оборони, не просто переймаючи кращий світовий досвід, а підлаштовуючи положення під національні інтереси, водночас надаючи їм універсальних обрисів, щоб розроблені порядки були прийнятні для всіх країн-членів.

У цьому руслі стратегічне планування в секторі безпеки є одним зі стовпів створення дієвого сек-

тору оборони держав. Для країн НАТО та Європейського Союзу цей аспект оборони є однією зі складових частин стратегічного управління. Одним із важливих складників такого планування є його нормативно-правове забезпечення, у контексті чого досвід Великобританії, яка, маючи сформовану традицію забезпечення оборони в інтересах країни, водночас бере участь у розробленні концепцій із забезпечення миру на території Європи, може бути розглянутий як позитивний приклад. Ускладнюється Британська система, на відміну від нашої, також тим, що за наявності сформованої системи прецедентного права в центрального уряду фактично відсутня більшість повноважень у прийнятті опорних законодавчих документів для всієї ієрархії владних структур, у тому числі щодо оборони країни. Однак традиційним документом, який визначає напрям політики Великобританії в секторі безпеки, залишається «Стратегічний оборонний огляд» [3].

Досить важливою сферою військово-службових відносин є військові злочини та питання, що пов'язані з притягненням до відповідальності винних осіб. У законодавстві зарубіжних країн, на жаль, не існує єдиного підходу до трактування терміна «військовий злочин». Так, наприклад, Єдиний кодекс воєнної юстиції США взагалі не надає визначення цього поняття, проте аналіз відповідних норм, що вказують на суб'єктний склад цього виду злочинів, дає нам право говорити, що до кримінальної відповідальності в США притягуються ті особи, які безпосередньо вчиняли злочин, та інші особи, які будь-яким чином надавали допомогу, радили, провокували, віддавали накази чи іншим чином сприяли вчиненню протиправного діяння, тобто мали «спільний із виконавцем злочинний намір» [4]. Необхідність формування єдиного у світі підходу до розуміння категорії військового злочину було б безумовно важливим аспектом процесу глобалізації та дало б можливість більш об'єктивно ідентифікувати протиправні дії саме як воєнні злочини.

Військове законодавство США містить досить не характерний для вітчизняної системи права варіант правозастосовної діяльності. Мова в цьому разі йде про таке явище, як аналогія права. Якщо аналогія закону ще нерідко застосовується в Україні відповідними суб'єктами права, які наділені спеціальною компетенцією для прийняття державно-владних рішень, то аналогія права, суть якої полягає в застосуванні загальних принципів та основоположних засад у конкретних правовідносинах, є явищем незвичним, особливо для кримінального права й процесу, у яких застосовується імперативний метод регулювання суспільних відносин. Вітчизняний учений П. Данилов наголошує на можливості застосування аналогії права в питаннях, пов'язаних із покаранням

військових злочинців, що безпосередньо постає з аналізу норм Єдиного кодексу воєнної юстиції США та полягає в тому, що до кримінальної відповідальності притягуються особи, які сприяють безчинствам, нехтують військовою дисципліною, компрометують збройні сили діями, навіть якщо такі дії не відповідають певному, чітко передбаченому законом злочину [5, с. 93].

Говорити про необхідність упровадження у вітчизняну правову систему практики застосування аналогії права немає сенсу з огляду на відсутність об'єктивних підстав для цього. На відміну від американського законодавства, українське передбачає, що військовими злочинами визнаються виключно визначені Кримінальним кодексом України правопорушення.

Незвичною для нашої науки й системи права, як зазначає В. Миронов, є можливість командира «закрити очі» на деякі проступки військовослужбовців. Так, згідно із чинним військово-кримінальним законодавством ФРН командир може не накладати покарання на військовослужбовця, який вчинив злочин проти збройних сил союзних держав або держав коаліції, якщо це негативно вплине на дисципліну чи бойовий дух Бундесвера (Збройних Сил ФРН). Заключне право на прийняття рішення належить суду [6, с. 24–25]. Це, з одного боку, суперечить принципу невідворотності настання відповідальності, а з іншого – Німеччина таким способом намагається показати, наскільки важливі для неї морально-патріотичне питання, підтримання в армії бойового духу.

Відповідних аналогічних норм українське військово-кримінальне законодавство не має. Більше того, лише нещодавно в Україні було підвищено міру кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення ними окремих військових злочинів в умовах особливого періоду. Так, відповідно до закону посилюється кримінальна відповідальність за військові правопорушення, насамперед щодо непокори (умисного невиконання наказу), опору начальнику, погроз або насильства щодо начальника, самовільного залишення військової частини чи місця служби, дезертирства, ухиляння від військової служби тощо [7]. Відтак наше військове командування, порівняно з німецькою воєнною політикою, робить акцент на необхідності беззаперечного дотримання дисципліни серед військовослужбовців як запоруки ефективного ведення бойових дій та успішного виконання поставлених бойових завдань. У контексті розгляду категорії військових злочинів невід'ємним складником залишається розгляд питання доцільності й дієвості інституту військового суду. Нині в Україні, відповідно до Указу Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» від 14 вересня 2010 р. № 900/2010, інститут військових судів

ліквідовано, проте він, на нашу думку, сьогодні необхідний. Хоча це питання досить суперечливе та не має серед науковців і практиків однозначного вирішення.

Ще однією перспективою розвитку військово-службових відносин є перейняття зарубіжного досвіду з розбудови інституту капеланства на постійно діючій основі. Особливої важливості роль капеланів набуває саме в умовах особливого періоду, адже саме в такій обстановці військовослужбовцям надзвичайно необхідна моральна підтримка духівника. Як показує практика, подібна психотерапія позитивно впливає на самопочуття військовослужбовців у складних умовах бойової обстановки.

За твердженням вітчизняних учених, в арміях усіх країн – членів НАТО відповідно до стандарту є капелани. З 1990 р. провідне місце серед таких служб посідає капеланська служба США в Європейському командуванні. Ця служба в арміях НАТО об'єднує християнську релігію, іудаїзм, іслам і буддизм [8, с. 185–187]. Упровадження інституту капеланства в Україні стало кроком до інтеграції в європейський і світовий простір. Саме тому абсолютно виправдане прийняття Міністерством оборони України 27 січня 2015 р. Наказу «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» № 40 [9]. Вважаємо, що подальше сприяння забезпеченню достатнього рівня правового й матеріального забезпечення функціонування інституту душпастирства буде прогресивним кроком.

Іншим не менш важливим аспектом правового регулювання військово-службових відносин під час особливого періоду в Україні є налагодження цивільно-військових відносин. Ця сфера перейшла на абсолютно новий рівень розвитку та в масштабах уже майже не поступається системі цивільно-військових відносин європейських країн саме з початком антитерористичної операції. Наприклад, саме в умовах антитерористичної операції в Україні волонтерська допомога стала надзвичайно актуальною, а її обсяги в 2014–2017 рр. підрахувати практично неможливо. Саме допомога українських волонтерів стала визначальною основою для підняття військового духу солдат. Проте досвід зарубіжних країн у цьому питанні залишається для нас актуальним, оскільки вони формували моделі власних цивільно-правових відносин тривалий час. Науковці виділяють дві найпоширеніші моделі розвитку цивільно-військових відносин. Перша модель, «американська», полягає в тому, що виключно конгресу надано право обговорювати й затверджувати військовий бюджет, вимагати звіту вищих військових чинів про стан справ в армії, видавати статuti, порадики, що регламентують дії військ. Друга модель, «ні-

мецька», характеризується тим, що, крім законодавчих прав парламенту, встановлюється також спеціальний інститут Уповноваженого бундестагу з питань оборони «для захисту основних прав та як допоміжний орган бундестагу під час здійснення ним парламентського контролю». Наголошується на тому, що в збройних силах багатьох країн створюються структури з питань активної взаємодії з державними й недержавними організаціями, які мають назву «Civil-Military Cooperation» [10]. Вважаємо, що розбудова якісної та всебічної системи цивільно-військових відносин в Україні сприятиме модернізації вітчизняної системи управління збройними силами.

На перший погляд можна зазначити, що в розвитку правового регулювання військово-службових відносин в Україні помітним стає прогрес у вдосконаленні цієї сфери оборонної політики. Більшість реформ, проведених останнім часом, здійснені урядом під впливом зовнішніх обставин, а саме глобалізаційних процесів та суттєвого зближення України з країнами Європейського Союзу й НАТО. З початком антитерористичної операції в Україні на перший план у питаннях безпеки висувається проблема регулювання військово-службових і військово-цивільних відносин в умовах особливого періоду. Так, для нашої держави в цій сфері провідну роль відіграє міжнародне співтовариство, оскільки саме нормативно-правова база та практичний досвід зарубіжних країн залишаються для України основним джерелом інформації з питань реформування й удосконалення військової галузі.

Таким чином, простежуючи розвиток військово-службових відносин у провідних європейських країнах та в США, а також проводячи аналіз їх нормативно-правового регулювання, можна окреслити низку важливих для України перспектив щодо різних аспектів військової сфери загалом, а саме:

1) запровадження стратегічного планування (як короткострокового, так і довгострокового) з окресленням пріоритетів зовнішньої політики країни;

2) налагодження співпраці з міжнародними організаціями щодо питань безпеки, а також реального партнерства з країнами Європейського Союзу та НАТО;

3) необхідне також перейняття позитивного досвіду США з відродження та запровадження інституту військових судів, оскільки за умов особливого стану на території України виникають проблеми із забезпеченням правопорядку й законності у військово-службових відносинах;

4) необхідним напрямом удосконалення є розбудова інституту капеланів, оскільки більшість населення України є християнами, до того ж глибоко віруючими; відповідно, в умовах військового

конфлікту одним із найважливіших завдань командування має залишатися збереження «духовного здоров'я» військових;

5) не менш важливим є також питання, що стосуються регулювання цивільно-військових відносин, хоча цей аспект набрав обертів в Україні за рахунок підйому громадської свідомості та загального патріотичного піднесення; у перспективі, за умов залучення держави та її підтримки, це має оформитись у повноцінні законодавчо врегульовані цивільно-військові відносини європейського зразка.

Окрім вказаних напрямів, залишаються актуальними також питання більш глобального характеру, які на сьогодні Україна не в змозі повністю вирішити: соціальне забезпечення військовослужбовців, фінансування оборонної сфери країни, корупція у військовій сфері тощо. Ці проблеми негативно впливають на якість військово-службових відносин та вимагають негайного вирішення саме в особливий період. Отже, незважаючи на ті кроки, які Україна вже здійснила на шляху вдосконалення сфери оборони загалом, залишається велике поле для реформування.

Література

1. Іващенко А. Нормативно-правове забезпечення стратегічного планування (з досвіду Великої Британії і США) / А. Іващенко, С. Вербицький // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 140–150.
2. Мельник О. Державне регулювання діяльності українських миротворчих контингентів : генезис та тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О. Мельник ; Нац. академія держ. упр. при Президенті України. – К., 2006. – 18 с.
3. The Strategic Defence Review White Paper. 15 October 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP98-91/RP98-91.pdf>.
4. Uniform Code of Military Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucmj.us/>.
5. Данилов П. Понятие и виды воинских преступлений по законодательству зарубежных стран (США, Великобритания, Франция, Германия) / П. Данилов // Государство и право : теория и практика : матер. III междунар. науч. конф. (г. Чита, июль 2014 г.). – Чита : Молодой ученый, 2014. – С. 92–95.
6. Миронов В. Основные положения общей части военно-уголовного закона Германии / В. Миронов // Бизнес в законе. – 2008. – № 4. – С. 23–26.
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/194-19>.
8. Підлісний А. Про створення організації служби капеланів у Збройних Силах України / А. Підлісний // Військово-науковий вісник. – 2015. – Вип. 23. – С. 183–191.
9. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Зброй-

них Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 27 січня 2015 р. № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0161-15>.

10. Каляєв А. Теоретичні засади військового співробітництва України в контексті геополітичних змін : державно-управлінський аспект / А. Каляєв // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 34–40.

Анотація

Вернигора В. В. Зарубіжний досвід правового регулювання військово-службових відносин під час особливого періоду. – Стаття.

У статті здійснено аналіз теоретичних і практичних проблем правового регулювання військово-службових відносин в особливий період. Зазначається, що попри нещодавні зміни, внесені в законодавче забезпечення питання регулювання військово-службових відносин в Україні, залишається низка проблем, які потребують швидкого подолання для забезпечення правопорядку та законності у військах. З огляду на це окреслено пріоритетні напрями перейняття зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання військово-службових відносин.

Ключові слова: військово-службові відносини, правовий статус, правове регулювання, Збройні Сили України, реформування, законність, відповідальність.

Аннотация

Вернигора В. В. Зарубежный опыт правового регулирования военно-служебных отношений во время особого периода. – Статья.

В статье осуществлен анализ теоретических и практических проблем правового регулирования военно-служебных отношений в особый период. Отмечается, что, несмотря на недавние изменения, внесенные в законодательное обеспечение вопросов регулирования военно-служебных отношений в Украине, остается ряд проблем, требующих скорейшего преодоления для обеспечения правопорядка и законности в войсках. С учетом этого обозначены приоритетные направления перенятия зарубежного опыта нормативно-правового регулирования военно-служебных отношений.

Ключевые слова: военно-служебные отношения, правовой статус, правовое регулирование, Вооруженные Силы Украины, реформирование, законность, ответственность.

Summary

Vernyhora V. V. Foreign experience of legal regulation of military-service relations during a special period. – Article.

The article analyzes the theoretical and practical problems of legal regulation of military-service relations in a special period. It is noted that despite recent changes to the legislative support of the regulation of military-service relations in Ukraine, there remain a number of problems that need to be overcome as soon as possible to ensure law and order and the rule of law in the troops. Taking this into account, the priority areas for taking over the foreign experience of the regulatory legal regulation of military-service relations are outlined.

Key words: military-service relations, legal status, legal regulation, Armed Forces of Ukraine, reforms, legality, responsibility.

УДК 342.95

Г. А. Гончаренко*кандидат юридичних наук, доцент спеціальної кафедри
правового забезпечення оперативно-службової діяльності**Служби безпеки України**Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***ВИЗНАЧЕННЯ ТА НАДАННЯ СТАТУСУ УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ СПІВРОБІТНИКАМ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ:
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ**

Актуальність теми. Конституційно закріпленою нормою є забезпечення державою соціального захисту громадян України, які перебувають на військовій службі, що в сучасних умовах набуло особливої актуальності у зв'язку із проведенням антитерористичної операції (далі – АТО) на сході нашої країни і пов'язаної із цим потреби в належних умовах реалізації та захисту прав громадян, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в АТО, забезпеченні її проведення, перебуваючи в районах антитерористичної операції в період її проведення, серед яких співробітники Служби безпеки України (далі – СБ України).

Науково-теоретичним підґрунтям статті є наукові праці вчених-адміністративістів, які приділяли увагу дослідженню проблем гарантування національної безпеки, протидії терористичним проявам, визначенню завдань і повноважень СБ України, її правовому статусу, серед них: В. Настюк, В. Ліпкан, В. Верхогляд, О. Полковніченко та ін. Окремі аспекти соціального захисту учасників АТО знаходять відображення в наукових працях вчених у сфері державного управління, зокрема, у М. Кравченко та ін. Проте питання визначення статусу учасника бойових дій за співробітниками СБ України, які брали участь в АТО, що потребують адміністративно-правового врегулювання не були предметом окремого наукового дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі норм чинного законодавства України і практики його застосування визначити особливості адміністративно-правового врегулювання питань визначення та надання статусу учасника бойових дій співробітникам СБ України, які брали участь в АТО, а також сформулювати пропозиції щодо їх подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання соціального і правового захисту учасників АТО набули актуальності з початку проведення у квітні 2014 р. широкомасштабної АТО на території Донецької та Луганської областей, в якій задіяні численні сили і засоби суб'єктів боротьби з тероризмом. Сьогодні в державі ухвалено низку актів

законодавства, якими детально врегульовані соціальні гарантії осіб, що захищали незалежність і суверенітет України на сході нашої держави [1].

Проте за підсумками вивчення судової практики і здійсненого аналізу судової статистики розгляду адміністративними судами України категорій справ, пов'язаних із захистом прав учасників АТО та членів їхніх сімей, що здійснюється за закріпленим у законодавстві механізмом, виявлено наявність кола питань, які виникають у правозастосуванні і вказують на недосконалість їх нормативно-правового регулювання.

Однією з найактуальніших проблем у сфері захисту прав учасників АТО є, власне, отримання статусу учасника бойових дій, який потім надає їм право на пільги, а їхнім сім'ям – соціальні гарантії [2].

Питання визначення статусу учасника бойових дій за особами, які брали участь в АТО на Сході України, вперше було порушено суб'єктом права законодавчої ініціативи – Кабінетом Міністрів України 6 травня 2014 р., шляхом подачі законопроекту «Про внесення зміни до ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»» [3].

Так, пропонувалося доповнити ст. 6 «Особи, які належать до учасників бойових дій» зазначеного Закону і визнати учасниками бойових дій військовослужбовців, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, а також брали участь в АТО, зокрема й військовослужбовців СБ України.

Згаданий законопроект 6 травня 2014 р. було одержано Верховною Радою України, цього ж дня його було передано на розгляд керівництву, направлено на розгляд Комітету, опрацьовано Комітетом Верховної Ради України, включено до порядку денного й ухвалено закон.

Отже, військовослужбовці СБ України, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, а також брали участь в АТО, набули право мати статус учасника бойових дій.

До складу кадрів цього державного правоохоронного органу спеціального призначення, який

гарантує державну безпеку України, належать не тільки військовослужбовці, а також, відповідно до ст. 19 Закону України «Про Службу безпеки України» [4], працівники, що уклали трудовий договір із СБ України, які теж можуть залучатися до виконання завдань із боротьби з тероризмом, залучатися до участі в АТО, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах АТО.

У зв'язку з необхідністю впорядкування кола осіб, які брали участь в АТО, забезпеченні її проведення, а також які залучалися до участі в АТО, для встановлення їхнього статусу учасника бойових дій, був розроблений і ухвалений Закон України «Про внесення зміни до ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»» від 1 липня 2014 р. [5], спрямований на забезпечення належного рівня соціального захисту та гарантій осіб, які брали участь не тільки в активній фазі АТО, але й у її всебічному забезпеченні в районах проведення операції (місцях розташування оперативного штабу з управління АТО, місцях дислокації сил, що залучаються для проведення АТО [6]). Цим Законом і було впорядковано питання визнання учасниками бойових дій працівників СБ України.

Безсумнівно, підтримуємо позицію щодо зміни законодавчої норми (Законом України «Про внесення зміни до ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»» від 1 липня 2014 р. [5]), де замість визначення Кабінетом Міністрів України персонального переліку осіб, що є учасниками бойових дій і брали участь в АТО, який передбачав персоніфікацію, передбачено визначення Кабінетом Міністрів України окремого Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, терміни їх участі (забезпечення проведення) в АТО, а також райони АТО.

Зазначене повною мірою відповідає вимогам абз. 6 ч. 2 ст. 17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [7] щодо заборони поширення через засоби масової інформації або в інший спосіб інформації, яка розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів і членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні АТО, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їхньої згоди).

Великого значення у вирішенні питання щодо надання статусу учасника бойових дій, зокрема й співробітникам СБ України, які брали участь в АТО, набуває правильне визначення та застосування поняття «період проведення АТО».

Термін «період проведення антитерористичної операції» визначено Законом України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 р. [8] як час між датою набрання чинності Указом Президента

України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»» від 14 квітня 2014 р. № 405/2014 [9] та датою набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення АТО або військових дій на території України. Вказаним вище Указом Президента України із дня його опублікування введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України від 13 квітня 2014 р.», із зазначенням, що саме рішення має обмеження з позначкою «таємно».

Проте офіційний сайт Міністерства оборони України зазначає назву та дату іншого нормативно-правового акта, покликаного визначити райони проведення АТО та терміни її проведення, яким є наказ Антитерористичного центру при Службі безпеки України від 7 жовтня 2014 р. № 33/6/а «Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення» [10]. Тобто райони проведення АТО та терміни її проведення були визначені підзаконним нормативно-правовим актом – наказом Антитерористичного центру при СБ України.

Дійсно, для безпосереднього управління конкретною АТО та керівництва силами і засобами, які залучаються до здійснення антитерористичних заходів, утворюється оперативний штаб, очолюваний керівником Антитерористичного центру при СБ України або особою, яка його заміщує, першим заступником чи заступником керівника Антитерористичного центру при СБ України. Керівник оперативного штабу визначає межі району проведення АТО, приймає рішення про використання сил і засобів, що залучаються до її проведення, а в разі потреби за наявності передбачених законом підстав вносить на розгляд Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях. АТО вважається завершеною, якщо терористичний акт припинено та ліквідовано загрозу життю і здоров'ю заручників та інших людей, які перебували в районі її проведення [11].

У межах статті доцільним буде зазначити конкретну інформацію про періоди та територію проведення АТО, яку також розміщено на офіційному сайті Міністерства оборони України, а саме [10]: із 7 квітня 2014 р. до дати, визначеної указом Президента України як завершення АТО або військових дій на території України; усі населені пункти Донецької та Луганської областей – із 7 квітня 2014 р.; Харківська область – із 7 квітня 2014 р. по 14 вересня 2014 р. (м. Ізюм та Ізюмський район).

Підкреслимо, що загальний порядок надання статусу учасника бойових дій співробітникам СБ України та терміни їхньої участі (забезпечення проведення) в АТО, а також райони АТО, визначені «Порядком надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413 [12].

Зауважимо, що статус учасника бойових дій не є державною нагородою або почесним званням і призначений виключно для надання окремій категорії громадян за особливі заслуги відповідних пілг, переваг і соціальних гарантій.

Наявність в особи такого статусу розширює її правоздатність у частині надання їй можливості особисто користуватися додатковими майновими (безоплатним забезпеченням ліками, санаторно-курортним лікуванням, знижками за користування житлом тощо) і немайновими правами (використанням чергової щорічної відпустки в зручний час, переважним правом на залишення на роботі в разі скорочення тощо).

Надання статусу учасника бойових дій співробітникам СБ України спрямоване на забезпечення належного рівня соціального захисту та гарантій військовослужбовцям і працівникам, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, а також брали участь в АТО.

Відповідно до «Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413 [12], право на отримання статусу учасника бойових дій надано військовослужбовцям (резервістам, військовозобов'язаним) і працівникам Збройних сил, СБ України й інших утворених відповідно до законів України військових формувань і правоохоронних органів, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в АТО, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах здійснення АТО в період її проведення.

Починаючи з 8 вересня 2016 р. (із затвердження постановою Кабінету Міністрів № 602 від 8 вересня 2016 р. змін, що внесені до «Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення» [13]), статус учасника бойових дій надається особам, у разі залучення їх до проведення АТО на строк не менше ніж 30 календарних

днів, зокрема і за сукупністю днів перебування в районах її проведення.

Винятком є лише особи, які брали участь у виконанні бойових (службових) завдань в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту із противником, у проведенні розвідувальних заходів, що підтверджено оперативним штабом з управління АТО, а також які отримали поранення, контузії, каліцтва, що унеможливило подальше виконання ними відповідних завдань (крім випадків необережного поводження зі зброєю й ухилення від військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби). Статус учасника бойових дій таким категоріям осіб надається незалежно від кількості днів залучення їх до проведення АТО [13].

Рішення про надання статусу учасника бойових дій конкретному співробітнику (військовослужбовцю/працівнику) приймаються комісіями з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, утвореними у військових формуваннях і правоохоронних органах (їх вичерпний перелік зазначений у «Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413 [12]), серед яких є комісія, утворена в СБ України.

З огляду на те, що рішення про утворення комісії та Положення про неї затверджується відповідним міністерством, центральним органом виконавчої влади й іншим державним органом, СБ України була створена комісія з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій у СБ України, Положення про яку затверджено наказом Центрального управління СБ України від 3 жовтня 2014 р. № 635, зареєстрованим Міністерством юстиції України 16 жовтня 2014 р. за № 1272/26049 [14].

У разі виникнення спірних питань, зокрема й таких, що потребують міжвідомчого врегулювання, рішення про надання статусу учасника бойових дій приймається міжвідомчою комісією, яка утворена Державною службою України у справах ветеранів війни та учасників АТО – центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни й учасників АТО, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики України.

Положення про комісію з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій у СБ України, затверджене наказом Центрального управління СБ України від 3 жовтня 2014 р. № 635, визначило її склад, завдання, повноважен-

ня, процедури проведення засідань і оскарження тощо.

Організаційне забезпечення роботи Комісії здійснює Управління роботи з особовим складом СБ України.

З метою контролю за додержанням визначених нормативними актами термінів, реєструються прийняті для розгляду заяви й інші документи в книзі обліку (реєстрації) рапортів (заяв) військовослужбовців (інших осіб) на розгляд Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій у СБ України. Книга обліку ведеться за визначеною Положенням формою і містить такі дані: а) прізвище, ім'я та по батькові; б) військове звання; в) номер і дату прийняття на розгляд; г) підстави для визнання учасником бойових дій; г) країну перебування, д) номер і дату протоколу комісії, е) рішення комісії.

Що стосується термінів, то варто зазначити, що розглядаються Комісією внесені на розгляд заяви й інші документи щодо осіб, визнання учасниками бойових дій громадян серед військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних) і працівників СБ України, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в АТО, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах АТО в період її проведення – у місячний строк.

Не можна оминути окремі проблемні аспекти, пов'язані з наданням статусу учасника бойових дій співробітникам СБ України, які брали участь в АТО. Так, положення п. 19 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [15] включають до кола осіб, які належать до учасників бойових дій, окрім військовослужбовців і працівників (у даному разі – СБ України, але це стосується і Збройних сил України, й інших військових формувань і правоохоронних органів), ще й резервістів і військовозобов'язаних.

Важливо підкреслити, що основною ознакою статусу учасника бойових дій законодавчо визначено участь особи у виконанні бойових завдань (ст. 5 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

А змістовний аналіз положень ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», що встановлює категорії осіб, які належать до учасників бойових дій, свідчить про пов'язаність підстав надання такого статусу з їх безпосереднім перебуванням у зоні ведення бойових дій.

Тому здається недоцільним включення військовозобов'язаних до учасників бойових дій, оскільки через свій статус вони не можуть брати участь у бойових діях. Варто зауважити, що військовозобов'язані – громадяни України, які зараховуються в запас Збройних сил України й інших

військових формувань. Вони перебувають на військовому обліку в районних (міських) військових комісаріатах і відповідних органах інших військових формувань і призиваються на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори. Для того, щоб взяти участь у бойових діях, військовозобов'язані мають бути призвані на військову службу у зв'язку з мобілізацією в порядку, визначеному Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», або укласти контракт про проходження військової служби, після чого набути статусу військовослужбовця.

Тобто під час проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період статус військовозобов'язаних змінюється на статус військовослужбовців з усіма притаманними цьому статусу правами і обов'язками, зокрема і щодо участі в бойових діях.

Отже, брати участь у бойових діях і отримувати статус учасників бойових дій військовозобов'язані зможуть у статусі військовослужбовців, а отже, включення їх до переліку осіб, які належать до учасників бойових дій, вважаємо необґрунтованим.

В узагальненому вигляді ця позиція підтримується і Головним науково-експертним управлінням Верховної Ради України, яке спрямувало свої зауваження та пропозиції щодо зазначеного питання до профільного Комітету Верховної Ради України.

Висновки. З огляду на зазначене, на підставі норм чинного законодавства України і практики його застосування, у статті розкрито особливості адміністративно-правового врегулювання питань визначення та надання статусу учасника бойових дій співробітникам СБ України, які брали участь в АТО, та сформульовано пропозиції їх удосконалення на галузевому рівні, а саме: розглянути питання щодо внесення змін до п.п. 2 п. 5 Положення про комісію з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій у СБ України, затвердженого наказом Центрального управління СБ України від 3 жовтня 2014 р. № 635, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 16 жовтня 2014 р. за № 1272/26049 («2) визнання учасниками бойових дій громадян з числа військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних) та працівників СБ України <...>»), виключивши слово «військовозобов'язаних».

Література

1. Єрмаков О.І. Законодавче врегулювання питань соціального та правового захисту учасників антитерористичної операції / О.І. Єрмаков // Правове забезпечення оперативно-службової діяльності : актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, м. Харків, 27 травня 2016 р. – Харків : Право, 2016. – Вип. 7. – С. 14–20.
2. Захист учасників бойових дій, які брали участь у антитерористичній операції, адміністративними

судами // Вінницький апеляційний адміністративний суд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vaas.gov.ua/news/zaxist-uchasnikiv-bojovix-dij-yaki-brali-uchast-u-antiteroristichnij-operacii-administrativnimi-sudami>.

3. Про внесення зміни до ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» : Закон України від 6 травня 2014 р. № 1233–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26. – Ст. 900.

4. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 травня 1992 р. № 2229–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

5. Про внесення зміни до ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1547–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 34. – Ст. 1171.

6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51223.

7. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 травня 2003 р. № 638–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

8. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 2 вересня 2014 р. № 1669–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 44. – Ст. 2040.

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 р. : Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності : Указ Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405/2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 14. – Ст. 745.

10. Перелік документів для надання статусу учасника бойових дій, особам які брали безпосередню участь в АТО // Міністерство оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/ministry/aktualno/documents-for-ato.html%20>.

11. Антитерористичний центр при Службі безпеки України // Служба безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ssu.gov.ua/ua/pages/44>.

12. Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 73. – Ст. 2068.

13. Про внесення змін до Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення : постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 602 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 73. – Ст. 2453.

14. Про затвердження Положення про комісію з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій у Службі безпеки України : наказ Центрального Управління СБ України від 3 жовтня 2014 р. № 635, зареєстрований Міністерством юстиції України 16 жовтня 2014 р. за № 1272/26049 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 85. – Ст. 2421.

Анотація

Гончаренко Г. А. Визначення та надання статусу учасника бойових дій співробітникам Служби безпеки України, які брали участь в антитерористичній операції: особливості адміністративно-правового врегулювання. – Стаття.

У статті на підставі норм чинного законодавства України і практики його застосування проаналізовано проблемні питання адміністративно-правового врегулювання визначення та надання статусу учасника бойових дій співробітникам Служби безпеки України, які брали участь в антитерористичній операції на Сході України, а також запропоновано напрями його подальшого вдосконалення.

За підсумками вивчення судової практики й аналізу судової статистики розгляду адміністративними судами України категорій справ, пов'язаних із захистом прав учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей, з'ясовано, що однією з актуальних проблем у сфері захисту прав учасників антитерористичної операції є отримання статусу учасника бойових дій, який потім надає їм право на пільги, а їхнім сім'ям – соціальні гарантії.

Досліджено правову природу набуття статусу учасника бойових дій різними категоріями співробітників Служби безпеки України. З'ясовано особливості визначення та застосування поняття «період проведення антитерористичної операції». Проаналізовано законодавчі зміни, що встановили відповідні терміни залучення осіб до проведення антитерористичної операції, виключно після яких особа матиме право отримати статус учасника бойових дій. Розкрито завдання, повноваження та склад Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій у Службі безпеки України. Автором зроблено пропозиції по вдосконаленню підзаконних нормативно-правових актів, які на відомчому рівні регламентують питання отримання статусу учасника бойових дій саме співробітниками Служби безпеки України.

Ключові слова: Служба безпеки України, антитерористична операція, період проведення антитерористичної операції, учасник бойових дій.

Аннотация

Гончаренко А. А. Определение и предоставление статуса участника боевых действий сотрудникам Службы безопасности Украины, которые принимали участие в антитеррористической операции: особенности административно-правового урегулирования. – Статья.

В статье на основании норм действующего законодательства Украины и практики его применения сделан анализ проблемных вопросов административно-правового регулирования определения и предоставления статуса участника боевых действий сотрудникам Службы безопасности Украины, принимавшим участие в антитеррористической операции на Востоке Украины, а также предложены направления его дальнейшего совершенствования.

По итогам изучения судебной практики и анализа судебной статистики рассмотрения административными судами Украины категорий дел, связанных с защитой прав участников антитеррористической операции и членов их семей, установлено, что одной из актуальных проблем в сфере защиты прав участников антитеррористической операции является получение статуса участника боевых действий, который затем предоставляет им право на льготы, а их семьям – социальные гарантии.

Исследована правовая природа получения статуса участника боевых действий различными категориями сотрудников Службы безопасности Украины. Рассмотрены особенности определения и применения понятия «период проведения антитеррористической операции». Сделан анализ законодательных изменений, устанавливающих соответствующие сроки участия лиц в проведении антитеррористической операции, исключительно после которых лицо имеет право получить статус участника боевых действий.

Раскрыты задачи, полномочия и состав Комиссии по вопросам рассмотрения материалов о признании участниками боевых действий в Службе безопасности Украины. Автором внесены предложения усовершенствования подзаконных нормативно-правовых актов, которые на ведомственном уровне регламентируют вопросы получения статуса участника боевых действий именно сотрудниками Службы безопасности Украины.

Ключевые слова: Служба безопасности Украины, антитеррористическая операция, период проведения антитеррористической операции, участник боевых действий.

Summary

Goncharenko G. A. Determination and granting of the status of a participant in combat operations to the officers of the Security Service of Ukraine who participated in the antiterrorist operation: peculiarities of the administrative-legal settlement. – Article.

In the article, based on the norms of the current legislation of Ukraine and its application practices, was analyzed the problematic issues of the administrative and legal settlement of the determination and granting of the

status of a participant in combat operations to the employees of the Security Service of Ukraine who participated in the antiterrorist operation in the East of Ukraine, as well as directions for its further improvement.

On the basis of the study of judicial practice and the analysis of judicial statistics, consideration by the administrative courts of Ukraine of categories of cases related to the protection of the rights of participants in the antiterrorist operation and their families, it was found that one of the topical issues in the area of protecting the rights of participants in the antiterrorist operation is receiving the status of a participant in hostilities, which then grants them the right to benefits, and social guarantees for their families.

The legal nature of acquiring the status of a participant in combat operations by different categories of employees of the Security Service of Ukraine has been investigated. The peculiarities of the definition and application of the term “period of the antiterrorist operation” were clarified. The article analyzes the legislative changes that established the appropriate deadlines for involving individuals in the anti-terrorist operation, after which only a person can be entitled to receive the status of a participant in hostilities. The tasks, powers and composition of the Commission on the consideration of materials on the recognition of combatants by the Security Service of Ukraine are disclosed. The author made suggestions on the improvement of sub-normative legal acts, which at the departmental level regulate the question of obtaining the status of a participant in combat operations by the officers of the Security Service of Ukraine.

Key words: Security Service of Ukraine, antiterrorist operation, period of antiterrorist operation, participant in combat operations.

УДК 342.9

Д. П. Дорошенко
докторант

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ФУНКЦІЇ ПОДАТКОВО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ

Актуальність теми. У Податковому кодексі України закріплено низку заходів примусу, застосування яких завжди пов'язане з обмеженням прав платників податків. Незважаючи на проведення численних наукових досліджень примусу в податковому праві, дотепер відсутнє цілісне уявлення про поняття та сутність останнього. Крім того, нині в науці податкового права усталеними є підходи поділу заходів податкового примусу на три групи: забезпечувальні, стягнення податкового збору (правопоновлення), відповідальність, а також на дві групи: правопоновлювальні та каральні. Водночас науковці по-різному відносять той чи інший захід примусу до певної групи, тобто спостерігається відсутність цілісного, єдиного бачення системи заходів примусу у сфері оподаткування, що є безумовним недоліком, оскільки без цього неможливі ефективна реалізація та вдосконалення податкового законодавства України.

Сутність податково-правового примусу виражається в його функціях, дослідження яких дозволяє виокремити напрями правового впливу на зобов'язаних суб'єктів податкових правовідносин. Функції податково-правового примусу дозволяють поставлену законодавцем у податково-правових нормах мету перевести в реальну площину і виявити кінцевий результат, визначивши магістральні шляхи впливу всієї системи примусових заходів на платників податків. В аспекті правового регулювання податкових відносин цим обумовлюється необхідність законодавчого закріплення та подальшого вдосконалення інституту податково-правового примусу, основна сфера дії якого поширюється на випадки скоєння податкових правопорушень, маючи на меті активну протидію останнім і поновлення порушеного публічного інтересу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим проблемам податкового примусу присвячені дисертаційні роботи та монографічні дослідження таких науковців, як: Н.А. Саттарова [1], Ю.О. Ровинський [2], О.М. Дуванський [3], А.М. Тимченко [4], Н.В. Гребенюк [5] та ін. Незважаючи на особливий науково-практичний інтерес, все ж ще не розроблено науково обґрунтованої концепції системи заходів державного примусу у сфері оподаткування та чітко не визначено поняття податково-правового примусу.

Тому метою статі є встановлення функцій, які виконує податковий примус.

Виклад основного матеріалу. Функції державного примусу обумовлені функціями держави і права. Д.В. Вінницький пропонує розрізняти функції, які мають змістовний та інструментальний характер. Змістовні функції податкового права виражають його соціальне призначення, інструментальні функції (статична, динамічна, охоронна) притаманні його окремим елементам. До змістовних функцій податкового права науковець відносить: функцію розподілу тягаря публічних витрат і функцію регулювання соціальних і економічних процесів. Змістовні функції податкового права найбільш вирішальним чином впливають на його предмет і його юридичні характеристики як цілісної системи, а інструментальні функції дають додаткові підстави для диференціації предмета і системи податкового права. На відміну від змістовних, інструментальні функції податкового права не відрізняються оригінальністю і мають допоміжний характер. До таких функцій належать регулятивно-статична, регулятивно-динамічна й охоронна функції, які властиві різним інститутам податкового права. Змістовні функції податкового права є інтегративним результатом взаємодії його окремих інститутів, тобто результатом реалізації на рівні окремих елементів системи податкового права, притаманних цим елементам інструментальних функцій [6, с. 360].

Як елементи системи функцій державного примусу виступають: регулятивна, право-обмежувальна (каральна, штрафна), попереджувальна (превентивна), відновлювальна, правозабезпечувальна, оцінна, стимулююча, виховна [7, с. 14].

Н.В. Гребенюк функції податково-правового примусу визначає як напрями його впливу на поведінку зобов'язаного суб'єкта податкових правовідносин, який завдяки застосуванню уповноваженим контролюючим органом або судом відповідних примусових податково-правових заходів забезпечує захист законності, реалізацію приписів податково-правових норм і гарантування публічного і приватного інтересів у сфері оподаткування. Н.В. Гребенюк функції податково-правового примусу поділила на загальні (стимулюючу, регулюючу, охоронну, виховну), що притаманні податково-правовому примусу загалом, та спеціальні (превентивну, припинення, правопоновлювальну, покарання), що виявляються під час здійснення відповідних заходів податково-правового примусу. На думку науковця, застосування

конкретних заходів податково-правового примусу не обмежується виконанням ними лише однієї функції в системі регулятивного впливу на поведінку платників податків. Вони одночасно можуть здійснювати декілька функцій, що визначаються за принципом: одна спеціальна функція, яка стає центральною у відповідному заході примусу, та загальні функції, яким відводиться допоміжна роль і з яких найбільше виділяється стимулююча функція. Показано, що стимулююча функція, незважаючи на її загальний характер, посідає особливе місце у функціональній структурі податково-правового примусу. Усі примусові заходи спрямовані на стимулювання правомірної поведінки, належне виконання платником податків власних обов'язків, формування за допомогою відповідних засобів мотивів, що спонукають особу співвідносити свої дії з вимогами правових норм. Цим забезпечується публічний інтерес у сфері оподаткування й сукупний ефект від застосування заходів податково-правового примусу [5, с. 7, 8].

Виділення функцій будь-якого з видів державного примусу залежить від тих цілей, на які спрямовано їх реалізацію. Мета є головним чинником у виокремленні та проведенні розподілу функцій податково-правового примусу, оскільки саме мета окреслює запланований результат, який прагне отримати суб'єкт нормотворення, встановлюючи відповідні правові норми і запроваджуючи конкретні примусові заходи.

На наше переконання, до елементів системи функцій податково-правового примусу входять: регулятивна, штрафна, стимулююча та виховна функції. Превентивну функцію державний примус у сфері оподаткування не може виконувати, оскільки заходи примусу застосовуються лише в разі порушення норми податкового законодавства, а не як превенція, бо застосуванню примусу має передувати конкретна підстава, якою є правопорушення – несплата податку, наявність податкового боргу. Будь-які заходи примусу, передусім, спрямовані на відновлення прав уповноваженої особи, а саме – держави та територіальних громад, застосовуються для забезпечення виконання проігнорованого обов'язку, «метою є відновлення порушеного суб'єктивного права та, за загальним правилом, не містять суспільного осуду поведінки порушника».

Крім того, виокремлення каральної функції податково-правового примусу, на наше переконання, взагалі суперечить сутності примусу, оскільки останній не є і не може бути каральним, бо кару не варто ототожнювати з відплатою. Кара властива всім видам покарання, і цією ознакою вона відокремлює кримінально-правовий примус від усіх інших видів примусу. Кара є реакцією держави на винне суспільно-небезпечне діяння і передбачає максимальний обсяг правообмежень. Кара – це

встановлене кримінальним законом позбавлення соціальних, матеріальних та інших благ за вчинений злочин, що спричиняє страждання морального та фізичного характеру. Справедливо зауважує А.І. Фатхутдінов, що кара – це сутність покарання, його основна властивість, без якої покарання як певне соціальне явище втрачає будь-який сенс. Застосування покарання означає цілеспрямовану діяльність із реалізації кари, тобто правообмежень і поневірянь як матеріальних носіїв державного осуду злочинця і докору особі, яка його вчинила. Кара – не самоціль покарання, а «мета-засіб» досягнення основних його цілей [8, с. 8].

Висновок. Не применшуючи важливості проведених досліджень, вважаємо, що елементами системи функцій державного примусу, зокрема і в сфері оподаткування, є: регулятивна, штрафна, стимулююча та виховна функції. Превентивну функцію державний примус у сфері оподаткування не може виконувати, тому що заходи примусу застосовуються лише в разі порушення норми податкового законодавства. Функції податково-правового примусу є напрямками його впливу на поведінку зобов'язаного суб'єкта податкових правовідносин, який завдяки застосуванню уповноваженим контролюючим органом або судом відповідних примусових податково-правових заходів забезпечує захист законності, реалізацію приписів податково-правових норм і гарантування публічного і приватного інтересів у сфері оподаткування.

Література

1. Саттарова Н.А. Принуждение в финансовом праве: дисс. ... д. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Н.А. Саттарова ; Всерос. гос. налог. акад. – М., 2006. – 493 с.
2. Ровинський Ю.О. Державний примус у системі фінансового права України : [моногр.] / Ю.О. Ровинський. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 404 с.
3. Дуванський О.М. Примусові заходи, пов'язані з невиконанням обов'язку зі сплати податків і зборів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.М. Дуванський ; НУ «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 206 с.
4. Тимченко А.М. Види примусових заходів у податковому праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.М. Тимченко ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2011. – 210 с.
5. Гребенюк Н.В. Функції податково-правового примусу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Н.В. Гребенюк ; Класичний приватний ун-т, Запоріжжя, 2017. – 23 с.
6. Винницький Д.В. Основные проблемы теории российского налогового права : дисс. ... д. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Д.В. Винницкий ; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003. – 436 с.

7. Макарейко Н.В. Государственное принуждение в механизме обеспечения экономической безопасности : теоретические и прикладные проблемы : автореф. дисс. ... д. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Н.В. Макарейко ; Нижегородская академия МВД России. – Нижний Новгород, 2016. – 68 с.

8. Фатхутдинов А.И. Цели наказания и правовое регулирование механизма их достижения по УК РФ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.И. Фатхутдинов ; Казанский гос. ун-т. – Казань, 2003. – 25 с.

Анотація

Дорошенко Д. П. Функції податково-правового примусу. – Стаття.

Стаття присвячена встановленню системи функцій податкового примусу. Автор дійшов висновку, що до елементів системи функцій податково-правового примусу входять: регулятивна, штрафна, стимулююча та виховна функції. Доведено, що превентивну функцію державний примус у сфері оподаткування не може виконувати, оскільки заходи примусу застосовуються лише в разі порушення норми податкового законодавства, а не як превенція.

Ключові слова: сплата податків, платник податків, примус, податковий примус, функції податкового примусу.

Аннотация

Дорошенко Д. П. Функции налогово-правового принуждения. – Статья.

Статья посвящена определению системы функций налогового принуждения. Автор пришел к выводу, что к элементам системы функций налогово-правового принуждения относятся: регулятивная, штрафная, стимулирующая и воспитательная функции. Доказано, что превентивную функцию государственное принуждение в сфере налогообложения не может выполнять, поскольку меры принуждения применяются только в случае нарушения нормы налогового законодательства, а не как превенция.

Ключевые слова: уплата налогов, налогоплательщик, принуждение, налоговое принуждение, функции налогового принуждения.

Summary

Doroshenko D. P. Functions of tax and legal coercion. – Article.

The article is devoted to establishment of a system of functions of tax enforcement. The author came to the conclusion that the elements of the system function of the tax law framework are: regulatory, penalty, incentive and educational functions. It is proved that the preventive function of state coercion in the sphere of taxation is unable to perform because coercive measures are only applied in case of violation of tax legislation, not as prevention.

Key words: taxes, tax payer, coercion, tax enforcement, tax coercion.

УДК 347.73:336.226

О. Я. Коров'як
кандидат юридичних наук,
провідний фахівець факультету № 4
Львівського державного університету внутрішніх справ

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Фінанси розуміють як сукупність відносин, які регулюють утворення та витрачання фондів коштів, що необхідні для виконання завдань і функцій держави. Основу фінансів становлять формування та рух грошових доходів держави, юридичних осіб і громадян.

Фінанси характеризуються декількома ознаками: 1) здебільшого мають грошовий характер; 2) виступають як механізм розподілу внутрішнього валового продукту; 3) пов'язані з формуванням грошових доходів і накопичень.

Стан дослідження. Важливий науковий внесок у дослідження питань розвитку та становлення вітчизняного адміністративного законодавства, його подальшого вдосконалення з метою узгодження з європейськими стандартами і нормами зробили такі вчені, як: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.Т. Білоус, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Н.Р. Нижник, С.Г. Стеценко, Т.А. Коломоець, Н.М. Пархоменко, В.О. Шамрай, В.К. Шкарупа та ін.

Виклад основного матеріалу. Змістом діяльності держави щодо управління фінансами є мобілізація, розподіл і використання централізованих та децентралізованих фондів коштів, контроль за їх рухом. Особливістю правової організації фінансової діяльності є те, що вона властива всім без винятку державним органам. Фінансова діяльність держави має міжгалузеве значення. Вона закріплена як Конституцією України, так і окремими законодавчими актами, наприклад, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та ін.

Правова категорія фінансів виявляється в тих формах, що нині сприйняті і використовуються законодавством, тому необхідно розрізняти фінанси як систему відносин, що регулюють рух державних коштів, і як систему понять, категорій, закріплених і використовуваних законодавством (дохід, прибуток, собівартість, ціна тощо). У такому разі доречна аналогія з філософськими категоріями «зміст» і «форма». Фінанси як система правових відносин визначають зміст явища. Законодавче ж закріплення їх показує, наскільки в даний момент ці відносини усвідомлені, зрозумілі, сприйняті, в якій формі їх закріпив законодавець.

Управління фінансами – це частина управління економікою. Його здійснює спеціальний фінан-

совий апарат за допомогою специфічних прийомів і методів.

Управління особистими фінансами – це: 1) складова частина загальної системи управління фінансами країни та система дій найманого працівника, домогосподарства, інвестора або підприємця з оптимізації особистої фінансової моделі (плану) або фінансової моделі (плану) сім'ї, інвестиційної діяльності чи бізнесу, відповідно; 2) процес планування, організації, мотивації та контролю за фінансовими ресурсами, які необхідні для того, щоб сформувати і досягти особистих, сімейних та групових цілей.

Функції управління фінансами:

- планування;
- організація;
- розпорядництво;
- координація;
- контроль.

Об'єктами управління є фінансові відносини фізичних і юридичних осіб.

Суб'єктами управління особистими фінансами є безпосередньо фізичні особи, домогосподарства, підприємці, інвестори.

Основне завдання органів управління фінансовою системою в державі полягає в забезпеченні злагодженості функціонування окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається шляхом чіткого розподілу функцій і повноважень між фінансовими органами й інституціями.

Планування посідає важливе місце в системі управління фінансами. Його об'єктом є фінансова діяльність держави та суб'єктів господарювання, а результатом – складання фінансових планів. У процесі планування держава та суб'єкти господарювання оцінюють стан своїх фінансів, виявляють можливість збільшення фінансових ресурсів, розробляють напрями їх ефективного використання [1, с. 496].

Управлінська діяльність має такі функціональні елементи:

- планування, під час якого кожен суб'єкт оцінює свій фінансовий стан, виявляє резерви збільшення фінансових ресурсів і напрями їх ефективного використання;
- оперативне управління як комплекс заходів, що проводяться на основі оперативного аналізу конкретної фінансової ситуації. Мета оперативного управління – досягти максимального ефекту

за мінімальних витрат шляхом своєчасної зміни фінансових відносин, маневрування фінансовими ресурсами;

– контроль, який охоплює всі стадії управлінської діяльності і водночас має велике самостійне значення. Під час контролю порівнюються фактичні результати із запланованими і виявляються резерви.

Розрізняють *стратегічне* й *оперативне* управління фінансами, яке може бути як прибутковим, так і витратним – залежно від цілей управління [2, с. 85].

Стратегічне управління – це загальне управління фінансами, що включає дії, розраховані на довгострокову перспективу і вирішення глобальних завдань розвитку фінансової системи країни.

Стратегічне управління фінансами виявляється у визначенні фінансових ресурсів шляхом прогнозування на майбутнє, встановленні обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо; здійснення вищими органами державної влади й управління (Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України). До сфери безпосереднього державного управління належать лише державні фінанси.

У сфері управління фінансами до повноважень *Верховної Ради України* належать: розгляд проекту та затвердження закону про Державний бюджет України, контроль за виконанням Державного бюджету, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання, розгляд і затвердження усіх законодавчих актів, котрі стосуються фінансової системи та фінансової політики в країні, контроль за їх виконанням, використанням позик, одержаних Україною, утвердження всіх рішень, пов'язаних із фінансовою політикою держави.

У сфері управління фінансами головними повноваженнями *Кабінету Міністрів України* є: розроблення та реалізація стратегічних напрямів єдиної державної фінансової політики, проекту закону про Державний бюджет України, забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою Державного бюджету України та подання звіту про його виконання, забезпечення виконання усіх законів, що стосуються фінансової політики держави.

Оперативне управління фінансами – це управління фінансами, що становить сукупність заходів, розроблених на основі оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання й виконання фінансових планів. Оперативне управління фінансами – головна функція апарату фінансової системи держави.

Міністерство фінансів України (далі – Мінфін України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінфін України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної політики, політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску і проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу й обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [3].

Міністерством керує міністр фінансів України. Через нього Кабінет Міністрів України спрямовує і координує діяльність таких центральних органів виконавчої влади:

1. Державна казначейська служба України.
2. Державна служба фінансового моніторингу України.
3. Державна аудиторська служба України.

Державна казначейська служба України (далі – Казначейство України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів України [4].

Казначейство України входить до системи органів виконавчої влади й утворюється для реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів [5].

Казначейство України є учасником системи електронних платежів Національного банку України.

Казначейство України відповідно до покладених завдань:

- 1) здійснює через систему електронних платежів Національного банку України розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних із міжнародними фінансовими організаціями проектів;
- 2) управляє ліквідністю субрахунків єдиного казначейського рахунка;
- 3) за погодженням із Мінфіном України залучає на поворотній основі кошти єдиного казначейського рахунка для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України та для надання середньострокових позик місцевим бюджетам;
- 4) здійснює відкриття та закриття рахунків поточного бюджетного періоду, а також відкриття рахунків наступного бюджетного періоду;
- 5) здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду;

6) здійснює безспірне вилучення коштів із місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України тощо.

Державна служба фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів України [6].

Держфінмоніторинг України входить до системи органів виконавчої влади й утворюється для реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Основними завданнями Держфінмоніторингу України є:

1) реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також внесення пропозицій щодо її формування;

2) збирання, оброблення й аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформацію, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму [7].

Державна аудиторська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів, реорганізувавши Державну фінансову інспекцію шляхом перетворення.

Основними завданнями Державної аудиторської служби України є:

1) реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю;

2) внесення на розгляд міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначеній сфері [8].

Установи та організації, що належать до сфери управління Міністерства фінансів України:

- Науково-дослідний фінансовий інститут;
- Державний гемологічний центр України;
- Державне сховище дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;

- Музей декоративного та коштовного каміння.

Навчальні заклади Міністерства фінансів України:

- Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі;
- Дніпропетровська державна фінансова академія;
- Львівська державна фінансова академія.

Висновки. Управління фінансами містить такі функціональні елементи:

1. Фінансова інформація надходить у вигляді оперативної бухгалтерської, статистичної та податкової звітності.

2. Планування, у процесі якого оцінюється фінансовий стан, виявляються фінансові резерви збільшення фінансових ресурсів, шляхи їх ефективного використання.

3. Оперативне управління – комплекс заходів щодо виконання фінансового плану. Його мета – досягти максимального ефекту за мінімальних витрат шляхом своєчасної зміни фінансових відносин.

4. Фінансове регулювання – процес маневрування фінансовими ресурсами. Джерелами фінансового регулювання є резервні фонди, надлишкові фінансові ресурси, невикористані бюджетні асигнування.

5. Контроль пронизує всі стадії управління. У процесі контролю зіставляються фактичні результати із запланованими, виявляються резерви.

Література

1. Курс адміністративного права України / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін. – К. : Юрінком-Інтер, 2013. – С. 496.
2. Управління особистими фінансами : [навчальний посібник] / Н.А. Ясинська. – Львів : Вид-во «Львівської політехніки», 2015. – С. 85.
3. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України від 8 квітня 2011 р. № 446/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 215 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Курс адміністративного права України / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко. – К. : Юрінком-Інтер, 2013. – С. 500.
6. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Курс адміністративного права України / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко. – К. : Юрінком-Інтер, 2013. – С. 501.
8. Про утворення Державної аудиторської служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.

Анотація

Коров'як О. Я. Публічне управління у сфері фінансів України. – Стаття.

У статті проаналізовано засади управління у сфері фінансів України. Основне завдання органів управління фінансовою системою в державі полягає в забезпеченні злагодженості функціонування окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається шляхом чіткого розподілу функцій і повноважень між фінансовими органами й інституціями. Управління фінансами – це частина управління економікою. Його здійснює

спеціальний фінансовий апарат за допомогою специфічних прийомів і методів.

Наголошено, що стратегічне управління фінансами виявляється у визначенні фінансових ресурсів шляхом прогнозування на майбутнє, встановлення обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо; здійснюється вищими органами державної влади й управління (Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України). До сфери безпосереднього державного управління належать лише державні фінанси.

Ключові слова: фінанси, держава, економічна система, управління, регулювання, суб'єкти управління.

Аннотация

Коровяк О. Я. Публичное управление в сфере финансов Украины. – Статья.

В статье проанализированы основы управления в сфере финансов Украины. Основная задача органов управления финансовой системой в государстве заключается в обеспечении слаженности функционирования отдельных сфер и звеньев финансовых отношений. Это достигается путем четкого распределения функций и полномочий между финансовыми органами и институтами. Управление финансами – это часть управления экономикой. Его осуществляет специальный финансовый аппарат с помощью специфических приемов и методов.

Отмечено, что стратегическое управление финансами проявляется в определении финансовых ресурсов путем прогнозирования на будущее, установления объемов финансовых ресурсов на реализацию целевых программ и тому подобное; осуществляется высшими органами государственной власти и управления (Президентом Украины, Верховной Радой Украины, Кабинетом Министров Украины). К сфере непосредственного государственного управления относятся только государственные финансы.

Ключевые слова: финансы, государство, экономическая система, управления, регулирования, субъекты управления.

Summary

Korovjak O. Ya. Public administration in the field of finance of Ukraine. – Article.

The article analyzes the principles of management in the field of finance of Ukraine. The main task of the financial system's management bodies in the state is to ensure the coherence of the functioning of certain spheres and parts of financial relations. This is achieved through a clear division of functions and powers between financial institutions and institutions. Financial management is part of the management of the economy. He carries out a special financial apparatus with the help of specific techniques and methods.

It was emphasized that strategic financial management is manifested in the definition of financial resources by forecasting for the future, the establishment of financial resources for the implementation of targeted programs, etc.; implementation by the highest authorities of the state and government (by the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine). The sphere of direct state administration includes only public finances.

Personal finance management is: 1) an integral part of the over all financial management system of a country and a system of actions by a hired employee, household, investor or entrepreneur to optimize a personal financial model (plan) or financial model (plan) of a family, investment activity or business, respectively; 2) the process of planning, organizing, motivating and controlling the financial resources necessary to form and achieve personal, family and group goals.

Key words: finance, state, economic system, management, regulation, subjects of management.

УДК 342.4:327.7

Т. Ю. Ткачук

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри організації
захисту інформації з обмеженим доступом
Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В КРАЇНАХ ПОЗАБЛОКОВОГО СТАТУСУ

Постановка проблеми. Європейські країни, які умовно можуть бути узагальнені під назвою «країни позаблокового статусу», належать до найрозвиненіших на континенті, зокрема і щодо темпів розвитку інформаційного суспільства, а також усвідомлення необхідності протидії кіберзагрозам, вдосконалення форм і методів захисту інформації, критичної інформаційної інфраструктури, інформаційно-психологічної безпеки громадян і гарантування інформаційної безпеки загалом як складника національної безпеки. Отже, обравши євроінтеграційний курс, Україна має орієнтуватися на стратегію розвитку провідних європейських країн в інформаційній сфері, критично оцінювати й адаптувати до власних реалій їхній позитивний досвід у сфері гарантування інформаційної безпеки. У такому контексті корисним і цікавим буде досвід таких країн, як Австрія, Швейцарія, Фінляндія й Ірландія, адже вони, як слушно зазначає В. Політанський, є успішним прикладом втілення в життя оптимальної моделі інформаційного суспільства, створення розвиненої інфраструктури інформаційних технологій і забезпечення високого рівня доступу населення до них [1, с. 35].

Стан дослідження. Дослідження з питань розвитку інформаційного суспільства і гарантування інформаційної безпеки в закордонних країнах, зокрема й у країнах Центральної Європи, здійснювали К. Андерсон, У. Боудіш, Г. Діллон, Т. Ламбо, М. Прайс, П. Сігел, Дж. Стейн, С. Хантінтон та інші науковці. Проблематику гарантування інформаційної безпеки в країнах Європи досліджували у своїх роботах О. Запорожець, В. Петров, О. Чернухін та інші науковці, однак питання гарантування інформаційної безпеки в країнах Європи, зокрема й у країнах позаблокового статусу, та оцінка корисності їх досвіду для України недостатньо висвітлені в науковій літературі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження гарантування інформаційної безпеки в європейських країнах позаблокового статусу, а також оцінка значущості їхнього досвіду в зазначеній сфері для України в контексті євроінтеграційних прагнень.

Виклад основного матеріалу. Із закінченням холодної війни біполярний світ став набагато складнішим, втратила самостійну цінність концепція

неприєднання, неучасті у військово-політичних союзах тощо. Зокрема, втратило свій безпосередній зміст поняття нейтралітету, пов'язане з неучастю у війнах, отже, нейтральний статус низки країн Європи значною мірою залишається даниною підтримці історичних традицій. Сьогодні такі держави позначають як постнейтральні або позаблокові (буквально – неприєднані, non-aligned). Кожна із цих держав має власну історію нейтралітету, однак протягом останніх 20 років усі вони зіткнулися із проблемою доцільності збереження нейтрального статусу та з необхідністю введення тих або інших обмежень до цього поняття. Така тенденція наявна і зараз, оскільки глобалізаційні процеси й характер новітніх загроз – регіональні конфлікти, міжнародний тероризм, поширення зброї масового знищення, кіберзлочинність – збільшують ступінь взаємної залежності країн і вимагають для протистояння таким загрозам спільних і узгоджених зусиль міжнародного співтовариства.

Особливе місце серед країн позаблокового статусу посідає Швейцарія, адже ця країна не є не лише членом НАТО, але й Європейського Союзу (далі – ЄС). З 1992 р. у Швейцарії діє Федеральний акт про захист даних, який втілює загальноєвропейські принципи захисту інформації, зокрема, так званих «чутливих» відомостей і персональних даних [2]. 2010 р. Верховний суд Швейцарії надав додаткові гарантії конфіденційності персональних даних, підтримавши місцевого уповноваженого із захисту персональних даних і ухваливши, що збір інформації про IP-адреси користувачів файлообмінних мереж без їхньої згоди (зокрема й у контексті боротьби з порушеннями авторських прав) є незаконним [3].

Загалом гарантування інформаційної безпеки електронних даних та інформаційних мереж здійснюється у Швейцарії відповідно до Національної стратегії захисту від кіберризиків, затвердженої 2012 р. Метою ухвалення вказаної Стратегії визначено: раннє виявлення кіберзагроз і небезпек; підвищення стійкості критичної інфраструктури; ефективне зниження кіберризиків, зокрема, кіберзлочинності, кібершпигунства й кіберсаботажу. Передумовами для зниження кіберризиків водночас вважається індивідуальна відповідальність і національне співробітництво між

приватним сектором і органами влади, а також співробітництво з іншими країнами. Держава має втручатися в процеси гарантування кібербезпеки тільки тоді, якщо суспільні інтереси перебувають під загрозою або якщо це відповідає принципу субсидіарності. Оброблення кіберризиків має розглядатися як елемент процесів бізнесу, виробництва чи управління, до яких повинні бути інтегровані всі суб'єкти – від адміністративних і технічних рівнів до вищого керівництва. Ефективний підхід до управління кіберризиками заснований на принципі розподілу обов'язків між владою, приватним сектором і населенням, відповідно до якого кожна організаційна одиниця (політична, економічна або соціальна) відповідає за те, щоб знати про кібераспекти й усувати інформаційні ризики, пов'язані з конкретними процесами, або зменшувати їх за можливості [4].

На початку поточного року у Швейцарії також було розпочато роботу над законом про інформаційну безпеку, оскільки незаконне використання інформації та втручання в роботу інформаційних систем може серйозно вплинути на істотні інтереси Швейцарії та права її громадян. Ґрунтуючись на загальновизнаних міжнародних стандартах, закон про інформаційну безпеку має створити єдину формально-правову основу для контролю й впровадження інформаційної безпеки у сфері компетенції Федерального уряду Швейцарії. Закон, насамперед, стосується федеральних органів державної влади, зокрема й парламенту, федеральних судів, федеральної прокуратури та Національного банку. Приватні особи й бізнес підпадають під дію закону тільки в разі здійснення інформаційно чутливої діяльності за доручення федеральних органів. Федеральна рада також прагне поглибити співробітництво з кантонами, які повинні бути представлені у відповідному координаційному органі й брати участь у стандартизації визначених заходів. Серед іншого закон регулює питання управління ризиками, класифікацію інформації та принципи безпеки у сфері використання інформаційно-технічних ресурсів. Передбачається, що закон про безпеку інформації матиме пріоритет над законодавством про свободу інформації [5].

Далі доцільно буде розглянути досвід гарантування інформаційної безпеки європейських країн, які не є членами НАТО, однак є членами ЄС – на прикладі Австрії, Фінляндії й Ірландії. Передусім, варто зазначити, що членство в ЄС накладає на ці країни обов'язки щодо дотримання стандартів згаданої організації в питаннях розвитку інформаційного суспільства та гарантування інформаційної безпеки. Так, ще в 1991 р. було розроблено «Європейські критерії безпеки інформаційних технологій» [6], якими, зокрема, визначені завдання гарантування інформаційної безпеки: захист інформаційних ресурсів від несанкціо-

ваного доступу з метою забезпечення конфіденційності; забезпечення цілісності інформаційних ресурсів шляхом їх захисту від несанкціонованої модифікації або знищення; забезпечення працездатності систем за допомогою протидії загрозам відмови в обслуговуванні. У 1996 р. стандарти європейської інформаційної безпеки було втілено в «Єдиних критеріях безпеки інформаційних технологій» [7].

В Австрії, Фінляндії та Ірландії, як і в інших країнах ЄС, значна увага приділяється проблемам кібербезпеки, висвітленим у документі Європейської комісії «На шляху до загальної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю», в якому кіберзлочинність визначається як кримінальні дії, вчинені з використанням електронних комунікаційних мереж та інформаційних систем або проти таких мереж і систем, і охоплює: традиційні форми злочину (шахрайство та підробки в електронних комунікаційних мережах та інформаційних системах); публікацію незаконного контенту в електронних медіа; специфічні злочини в електронних мережах (атаки на інформаційні системи, хакерство тощо) [8].

Однією із країн-лідерів ЄС за показниками розвитку інформаційного суспільства справедливо вважають Фінляндію, адже в рейтингу країн ЄС вона посідає перше місце за рівнем цифрової грамотності (понад 50% населення), друге місце – за показником поширення мережі широкосмужного зв'язку (34% населення) [9].

Основними державними установами, відповідальними за розроблення та реалізацію політики інформаційної безпеки, є Міністерство транспорту та комунікацій і омбудсмен із питань захисту даних (Data Protection Ombudsman). До повноважень Міністерства транспорту та комунікацій входить розроблення законодавства щодо комунікаційних мереж, безпеки даних, забезпечення доступу до комунікаційних послуг, а також розроблення і реалізація національної політики у сфері інформаційної безпеки. Структурним підрозділом Міністерства транспорту та комунікацій є Управління Фінляндії з регулювання комунікацій (Finnish Communications Regulatory Authority – FICORA – Т. Т.), яке уповноважене здійснювати контроль і державне регулювання у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. До повноважень FICORA входить контроль за функціонуванням електронних комунікаційних мереж, інформування про можливі загрози інформаційній безпеці, підвищення обізнаності громадян із питань інформаційної безпеки, планування й управління використанням радіочастот, мережевими адресами, а також контроль змісту програм і реклами на телебаченні та радіо. У структурі FICORA функціонує CERT-FI (Computer Emergency Response Team of Finland – Т. Т.) – фінська комп'ютерна

група швидкого реагування, основним завданням якої є попередження, виявлення та реагування на кіберінциденти, а також поширення інформації про загрози інформаційній безпеці [10]. У гарантуванні інформаційної безпеки також бере активну участь громадянське суспільство. Серед неурядових організацій, що опікуються проблематикою інформаційної безпеки, провідна роль належить Фінській федерації комунікацій та телеінформатики (Finnish Federation for Communications and Teleinformatics – FiCom – Т. Т.) та Фінській асоціації з питань інформаційної безпеки (Finnish Information Security Association – FiSA – Т. Т.). FiCom здійснює планування і координацію заходів щодо розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, здійснення моніторингу ситуації в ІКТ-секторі, здійснення впливу у сфері регулювання ринку інформаційно-комунікаційних технологій тощо, тоді як метою FiSA є розвиток професіоналізму й обізнаності у сфері інформаційної безпеки. Діяльність асоціації включає організацію дискусій, конференцій, участь у різних програмах з інформаційної безпеки [11]. У 2015 р. компанія CGI також відкрила у Фінляндії центр інформаційної безпеки, завданням якого є відстеження кібератак [12].

Стратегія кібербезпеки Фінляндії, затверджена 2013 р., наголошує на тому, що загрози, які виходять із кіберпростору, стають все більш серйозними, адже кібератаки можуть використовуватися як засіб політичного й економічного тиску, зокрема й поряд із традиційними засобами військової сили. Водночас кіберпростір є джерелом величезного потенціалу та ресурсів, адже збільшує можливості розвитку бізнесу, працевлаштування та залучення іноземних інвесторів. Стратегія також визначає, що Фінляндія як невелика й відкрита до співробітництва країна має «відмінні шанси піднятися до авангарду кібербезпеки», тоді як бачення кібербезпеки таке: Фінляндія може забезпечити свої життєво важливі функції і протистояти кіберзагрозам у всіх ситуаціях; громадяни, органи влади та юридичні особи можуть ефективно використовувати безпечний кіберпростір, що виникає в результаті заходів кібербезпеки, здійснюваних на національному й міжнародному рівнях; до 2018 р. Фінляндія має стати провідником цілковитої готовності до протидії кіберзагрозам і управління порушеннями, що викликані такими загрозами. Якщо розслідування кіберінцидентів здійснює поліція, то організація всеосяжного кіберзахисту покладається на Сили оборони Фінляндії під керівництвом Міністерства оборони. Можливості військового кіберзахисту охоплюють розвідку, а також кібератаку та ведення кібервійн, однак основним елементом військової сили в кіберпросторі є інтелектуальне попередження загроз. Зауважимо, що у 2015 р. Міністерство вну-

трішніх справ Фінляндії виступило з ініціативою оновлення закону про розвідувальну діяльність із метою надання поліції та військовим права на розвідку в інформаційних мережах [13].

Програми становлення інформаційного суспільства Австрійської Республіки втілюють політичну стратегію об'єднання Європи на базі новітніх технологій, інформаційно-комунікаційної інфраструктури й інтелектуального потенціалу регіону. Істотно впливають на інформаційну політику Австрії міжнародні організації, резиденції яких розміщені у Відні, і складником програм діяльності яких є розвиток інформаційного суспільства. У Плані дій уряду Австрії передбачено такі напрями інформаційної інтеграції країни, як: координація трансформації інформаційного сектору; створення відповідних державних інституцій із регулювання ринку інформаційних технологій; стимулювання виробництва інформаційних продуктів і послуг; підтримка лідерства Австрії в галузі електронних технологій, зокрема й виробництва мікросхем та інтегрованих електронних схем; лібералізація торгівлі інформаційними продуктами і послугами; розвиток електронної комерції; сприяння торгівлі інноваційними технологіями із третіми країнами; створення об'єднаних мереж австрійських і європейських центрів прикладних досліджень інформаційного суспільства; використання потенціалу міжнародних організацій; наукова кооперація (на двосторонній основі) тощо; розроблення проєктів для соціальної сфери, освіти, охорони здоров'я та навколишнього середовища; міжнародне співробітництво за гуманітарними напрямками.

Стратегія кібербезпеки Австрії визначає, що звичайні напади на Австрію стали малоймовірними в недалекому майбутньому, натомість для Австрії та ЄС загалом усе більш актуальними стають нові проблеми, ризики й загрози, насамперед, міжнародний тероризм; поширення зброї масового знищення; внутрішні й регіональні конфлікти або заворушення, які стосуються Європи або мають глобальні наслідки; «відмова держави»; природні або техногенні катастрофи; кібератаки; загрози для стратегічної інфраструктури; транснаціональна організована злочинність; торгівля наркотиками, корупція, незаконна міграція; безуспішна інтеграція; нестача ресурсів (енергії, продовольства, води), зміна клімату, екологічна шкода і пандемії; піратство й загрози транспортним маршрутам, а також наслідки міжнародної фінансово-економічної кризи у сфері безпеки [14]. Напади з кіберпростору становлять безпосередню загрозу безпеці й належному функціонуванню державного апарату, економіки, науки й суспільства. Недержавні суб'єкти (наприклад, злочинці, учасники організованих злочинних угруповань або терористи), а також державні суб'єкти (наприклад, секретні служ-

би й військові) можуть зловживати можливостями кіберпростору у своїх власних цілях і перешкоджати його належному функціонуванню. Як загрози в кіберпросторі, так і продуктивне використання кіберпростору практично не лімітовані. Тому головним пріоритетом Австрії є гарантування безпеки й кібербезпеки на національному та міжнародному рівнях. Всеосяжна політика кібербезпеки означає, що зовнішня й внутрішня безпека, а також всі аспекти цивільної та військової безпеки тісно пов'язані та взаємозалежні. Гарантування кібербезпеки виходить за межі повноважень традиційних органів безпеки і вимагає залучення інструментів багатьох інших сфер політики безпеки. Інтегрована політика кібербезпеки повинна наголошувати на поділі завдань між державою, економікою, науковими колами й громадянським суспільством, зокрема й заходи в таких сферах: політико-стратегічне управління, оцінювання ризиків, запобігання загрозам і забезпечення готовності, визнання й реагування, обмеження наслідків і відновлення, а також розвиток урядових і неурядових можливостей. Політика кібербезпеки має бути проактивною, що означає роботу із запобігання загроз кіберпростору й людям у кіберпросторі або з пом'якшення їхнього впливу («налаштування безпеки»). Політика кібербезпеки також має бути заснована на солідарності, зважаючи на те, що через глобальний характер кіберпростору кібербезпека Австрії, ЄС і всього світового співтовариства тісно взаємозалежна. Тому для гарантування кібербезпеки потрібне інтенсивне співробітництво на основі солідарності на європейському й міжнародному рівні.

Стратегією кібербезпеки Австрії національним координатором і центральним органом у сфері кібербезпеки визначено Центр боротьби з кіберзлочинністю Федерального міністерства внутрішніх справ Австрії (Cyber Crime Competence Center (C4) of the Federal Ministry of the Interior). Крім того, на нього покладено головні функції щодо здійснення правоохоронної діяльності у сфері кібербезпеки та боротьби з кіберзлочинністю [15].

Ірландію, де розташовані великі європейські офіси таких компаній, як Google і Facebook, часто називають європейською Кремнієвою долиною, оскільки ця країна докладает багато зусиль для підготовки та працевлаштування ІТ-фахівців. 2013 р. компанія Microsoft проінвестувала 170 мільйонів євро у створення та розвиток європейського дата-центру в Ірландії. Ця ініціатива була підтримана місцевою владою, адже Ірландія прагне стати європейським лідером у сфері оброблення bigdata, а її кліматичні умови підходять для підтримки необхідної температури роботи серверів. Також у Дубліні має з'явитися тренінговий центр, який у тісному співробітництві з урядом Ірландії та навчальними закладами проводитиме навчання в таких перспективних галузях, як

захист критичної інфраструктури й кібербезпека транспорту [16]. Національна стратегія кібербезпеки Ірландії на 2015–2017 рр. передбачає, що уряд Ірландії всіляко сприятиме стійкій та безпечній експлуатації комп'ютерних мереж і відповідної інфраструктури ірландськими громадянами й підприємствами. Розвиток і поширення інформаційно-комунікаційних технологій призвів до значного поліпшення якості життя, появи інноваційних послуг і радикальних змін в організації бізнесу, тому держава, критична інфраструктура, юридичні особи й громадяни залежать від надійного функціонування інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету. Порухення роботи цих систем, незалежно від джерела, створює безпосередню загрозу функціонуванню держави й економіки, і може суттєво вплинути на повсякденне життя мільйонів громадян. Тому будь-яка загроза безпеці кіберпростору вимагає надійного й послідовного реагування як на національному, так і на міжнародному рівні. Із цією метою Ірландія повинна: підвищити стійкість і надійність критично важливої інформаційної інфраструктури в найважливіших секторах економіки, і особливо в державному секторі; продовжувати взаємодію з міжнародними партнерами, аби кіберпростір залишався відкритим, безпечним, цілісним і безкоштовним, а також здатним сприяти економічному та соціальному розвитку; підвищувати обізнаність про відповідальність бізнесу й приватних осіб за безпеку своїх інформаційних мереж, інфраструктури та даних, а також підтримувати таку обізнаність за допомогою інформації, навчання й узагальнення практики; забезпечувати для державних органів всеосяжні та гнучкі нормативно-правові межі для боротьби з кіберзлочинністю, які були б доречними та співрозмірними з потребами захисту «чутливих» або особистих даних; створювати потенціал для органів влади та приватного сектора для функціонування й аварійного управління в умовах кіберінцидентів.

Висновки. Аналіз, оцінка та використання позитивних здобутків європейських країн мають велике значення під час розбудови системи гарантування інформаційної безпеки України, адже наразі наша країна стикається з новими викликами та загрозами в інформаційній сфері та перебуває на стадії становлення інформаційного суспільства, яка супроводжується стрімким розвитком інформаційної інфраструктури.

Сьогодні країни позаблокового статусу усвідомлюють безпосередню залежність свого добробуту від інформаційної сфери, тому питання гарантування інформаційної безпеки закономірно посідає одне з чільних місць у безпекових стратегіях відповідних держав. Водночас політика гарантування інформаційної безпеки позаблокових країн має проактивний характер і спирається на

засади управління ризиками інформаційної безпеки, передусім – кібербезпеки.

Досвід зміни парадигми гарантування національної безпеки з реактивної на проактивну для України в контексті її євроінтеграційного спрямування є надзвичайно важливим, адже дозволяє правильно визначати стратегічні пріоритети й оптимізувати зусилля щодо гарантування інформаційної безпеки, а також сприятиме плідному співробітництву з усіма європейськими країнами в розбудові систем регіональної та міжнародної інформаційної безпеки. Не менш важливим цей досвід є і для подальшої розбудови теорії національної безпеки і теоретичних засад гарантування інформаційної безпеки. Зокрема, до перспективних напрямів наукових пошуків належить, передусім, дослідження у сфері оцінювання загроз інформаційній безпеці України та методів управління ризиками в інформаційній сфері.

Література

1. Політанський В. Світові моделі та фундаментальні принципи інформаційного суспільства / В. Політанський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Випуск 43. – Т. 1. – 2017. – С. 34–39.
2. Federal Act on Data Protection (FADP) of 19 June 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19920153/index.html>.
3. Швейцарія признала незаконним сбор IP-адрес в интересах правообладателей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.itsec.ru/newstext.php?news_id=70187.
4. National strategy for Switzerland's protection against cyber risks [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.enisa.europa.eu/topics/national-cyber-security-strategies/ncss-map/Switzerland_Cyber_Security_strategy.pdf.
5. Федеральный совет Швейцарии прокомментировал закон об информационной безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://goldblum.eu/ru/pravovye-novosti/federalnyy-sovet-shveyarii-prokomm/>.
6. Information Technology Security Evaluation Criteria [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.bsi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/BSI/Zertifizierung/ITSicherheitskriterien/itsec-en_pdf.pdf.
7. Common Criteria for Information Technology Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.commoncriteriaportal.org/files/ccfiles/CCPART2V3.1R4.pdf>.
8. Communication from the Commission : Towards a general policy on the fight against cyber crime. COM (2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2007/com2007_0267en01.pdf.
9. ENISA Country Reports [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epractice.eu/files/media/media2624.pdf>.
10. CERT-Fi [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cert.fi/en/index.html>.
11. Communication from the Commission on Critical Information Infrastructure Protection : Protecting Europe from large scale cyber-attacks and disruptions : enhancing preparedness, security and resilience (2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/information_society/policy/nis/strategy/activities/ciip/index_en.htm.
12. В Финляндии открылся центр информационной безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.goodnewsfinland.ru/cgi-otkryvaet-v-finlyandii-novyy-tsentr-informatsionnoj-bezopasnosti/>.
13. Finland's Cyber Security Strategy (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yhteiskunnanturvallisuus.fi/en/materials/doc_download/40-finlandas-cyber-security-strategy.
14. Austrian Security Strategy (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=52251>.
15. Austrian Cyber Security Strategy (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=50999>.
16. Microsoft вложит в дата-центр в Ирландии дополнительные 170 млн. евро [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=52251> http://www.itsec.ru/newstext.php?news_id=97395.

Анотація

Ткачук Т. Ю. Забезпечення інформаційної безпеки в країнах позаблокового статусу. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню політики й системи гарантування інформаційної безпеки в країнах позаблокового статусу. Під час дослідження визначаються пріоритети та проблеми гарантування інформаційної безпеки в зазначених країнах. Також оцінюється значущість досвіду країн позаблокового статусу у досліджуваній сфері для України.

Ключові слова: інформаційна політика, інформаційна безпека, безпека інформації, кібербезпека, країни позаблокового статусу.

Аннотация

Ткачук Т. Ю. Обеспечение информационной безопасности в странах внеблокового статуса. – Статья.

Статья посвящена исследованию политики и системы обеспечения информационной безопасности в странах внеблокового статуса. В ходе исследования определяются приоритеты и проблемы обеспечения информационной безопасности в указанных странах. Также оценивается значимость опыта стран внеблокового статуса в сфере обеспечения информационной безопасности для Украины.

Ключевые слова: информационная политика, информационная безопасность, безопасность информации, кибербезопасность, страны внеблокового статуса.

Summary

Tkachuk T. Yu. Information security ensuring in the non-aligned countries. – Article.

The article is devoted to the research of the policy and system of information security in the non-aligned countries. The study identifies priorities and problems of ensuring information security in the se countries. The importance of the experience of non-aligned countries in the field of information security for Ukraine is also assessed.

Key words: information policy, information security, information security, cyber security, non-aligned countries.

УДК 342.95

І. Ю. Хомишин

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного та інформаційного права

Національного університету «Львівська політехніка»

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ

В умовах соціально-економічних перетворень, що відбуваються нині в Україні, проблеми захисту прав певних груп суспільства набувають особливої гостроти. Незважаючи на значні зрушення, що відбулися в галузі забезпечення прав людини, у сфері охорони дитинства протягом останніх років не зменшується необхідність пошуку та створення нових механізмів реалізації державної політики щодо захисту прав людини. Новий Закон України «Про освіту» для підтримки учасників навчального процесу запроваджує в Україні новий соціальний інститут – освітнього омбудсмена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців історію становлення інституту омбудсмена та його правового забезпечення одними з перших досліджували Ю.С. Шемшученко, Г.О. Мурашин; аналізує інститут омбудсмена як засобу забезпечення прав і свобод людини К.О. Закоморна; світовий досвід діяльності спеціалізованих омбудсменів, зокрема й уповноважених із прав дитини, вивчає О.В. Марцеляк.

Метою статті є аналіз передумов запровадження й особливостей становлення інституту освітнього омбудсмена.

До останнього часу інститут омбудсмена, як і сам термін «омбудсмен», в Україні були відомі лише порівняно вузькому колу фахівців-правників. Ця інституція виникла й розвивалася на основі західноєвропейських демократичних цінностей.

Прийнято вважати, що термін «омбудсмен» походить від давньошведського слова “*ombud*”, що в перекладі означає «представник», або «особа, яка користується довірою і представляє інтереси інших осіб» [1, с. 45–46].

Відповідно до визначення, наданого Міжнародною асоціацією юристів, омбудсменом є «служба, передбачена Конституцією або актом законодавчої влади, і очолювана незалежною публічною посадовою особою високого рангу, яка відповідальна перед законодавчою владою, отримує скарги від потерпілих на державні органи, службовців, наймачів чи діє за власним розсудом і уповноважена проводити розслідування, рекомендувати коригувальні дії та представляти доповіді» [2, с. 21].

Характерною особливістю є незалежність інституції, що виявляється, передусім, у високому статусі посади омбудсмена, яка в більшості країн

закріплена Конституцією, а також в обранні омбудсмена парламентом держави, що забезпечує його незалежність від усіх гілок влади, зокрема й законодавчої. Незалежність омбудсмена передбачає неприпустимість і пряму заборону втручання в його діяльність органів державної влади, політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації. У суспільстві омбудсмен є своєрідним арбітром між людиною та владою, тому має діяти незалежно і неупереджено.

Часто суспільні групи чи інтереси потребують додаткового або спеціалізованого захисту через специфіку їхнього положення в суспільстві або через значущість суспільних відносин, в яких вони беруть участь. Тому в низці країн поряд із національними, регіональними та місцевими омбудсменами і часто поза їх системою діють різні спеціалізовані омбудсмени.

Нині в багатьох країнах досить поширена практика введення спеціалізованих омбудсменів, які діють в інтересах специфічних груп, що потребують додаткового захисту. Моделі спеціалізованих омбудсменів досить різноманітні – військові омбудсмени (Федеративна Республіка Німеччина, Норвегія, на регіональному рівні в Російській Федерації (Алтайський край)), омбудсмени з питань охорони здоров'я (Велика Британія, Сполучені Штати Америки (далі – США)), омбудсмени із прав дитини (Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Австрія, Ізраїль, Колумбія, Російська Федерація (далі – РФ), Литва та ціла низка інших країн), студентські омбудсмени (США, Велика Британія, Канада, РФ) тощо [5, с. 30].

Інститут університетського омбудсмена в США почав створюватися наприкінці 1960-х рр. Основним завданням омбудсмена є врегулювання розбіжностей і вирішення конфліктів не тільки за участю студентів, а й за участі професорсько-викладацького складу. Необхідно зауважити, що, на думку фахівців із США, університет – ідеальне місце для впровадження інституту омбудсмена, оскільки наукові працівники та студенти є найбільш прогресивною частиною суспільства, а також таке велике системне утворення, як університет, має незліченну кількість внутрішніх конфліктів.

Спеціалізовані омбудсмени функціонують поряд і в тісній взаємодії з омбудсменами так званої загальної компетенції та виконують схожі

з ними функції, які поширюються на визначене коло осіб, що потребують особливого захисту або здійснюються в межах окремої групи суспільних відносин для захисту специфічних прав громадян. Наприклад, в Україні 2011 р. Указом Президента України з прав дитини» було встановлено, що здійснення Президентом України повноважень по забезпеченню дотримання конституційних прав дитини забезпечується уповноваженим Президента України із прав дитини [3]. Метою запровадження посади уповноваженого (омбудсмена) із прав дитини є покращення умов життя дітей, їхнього навчання й розвитку, а також більш ефективний захист їхніх прав і свобод, закріплених у Конвенції Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про права дітей Конституцією України, законами та міжнародними договорами України. Тобто специфічними функціями омбудсмена є не лише нагляд за дотриманням прав дітей різними органами й організаціями, а й представлення інтересів дітей індивідуальним порядком і сприяння глибинним змінам у покращенні становища окремих груп дітей і в інтересах дітей загалом.

Неврегульованими залишаються в Україні питання про створення спеціалізованих омбудсменів і визначення їхнього правового статусу. Інститут омбудсменів за своєю природою є соціальним інститутом суспільства, який покликаний захищати індивідуальні інтереси.

Слушною, на наш погляд, є думка Л.В. Голяк, яка пропонує внести зміни до Конституції України, якими передбачити можливість створення спеціалізованих омбудсменів на загальнодержавному, регіональному, муніципальному рівнях; розробити законопроект «Про основи діяльності спеціалізованих омбудсменів в Україні» і з урахуванням досвіду закордонних країн, рекомендацій Венеціанської комісії та «Паризьких принципів», розробити типові положення про спеціалізованих омбудсменів, які стали б підґрунтям для створення мережі спеціалізованих омбудсменів в Україні [4, с. 186].

Інститут уповноважених із захисту прав учасників навчального процесу є важливою складовою частиною розвитку освітнього, навчально-виховного процесу. Постійний контроль за дотриманням правових норм освітнього процесу (моніторинги, соціологічні опитування, анкетування) дозволяє не допускати порушень у даній сфері.

За кордоном уповноважені із захисту прав учасників навчально-виховного процесу функціонують давно і накопичений великий досвід їхньої роботи, у нашій країні такі фахівці будуть діяти згідно з новим законом України «Про освіту». Який із метою забезпечення належних умов для реалізації права особи на освіту вводить інститут освітнього омбудсмена [5].

Закон визначив, що освітній омбудсмен є посадовою особою, на яку Кабінетом Міністрів України покладається виконання завдань щодо захисту прав у сфері освіти [5].

Освітній омбудсмен призначається на посаду Кабінетом Міністрів України строком на п'ять років без права повторного призначення [5].

Правовий статус омбудсменів у різних країнах встановлюється по-різному. Він має суттєві відмінності, на які впливають суб'єктивні й об'єктивні чинники, як-от: вид правової системи, до якої належить та чи інша країна, правові культура і традиції, період заснування тощо.

Чинником, що об'єднує, у визначенні структури правового статусу будь-якого омбудсмена є виокремлення його функцій як важливих елементів, що визначають суттєві якісні характеристики такого інституту та віддзеркалюють його роль і соціальне призначення. Тобто саме функції омбудсмена дозволяють визначити його сутність, видову характеристику, характер і основні нормативно-регламентовані напрями його діяльності та дозволяють найбільш чітко розкрити сутність політико-правової природи згаданого інституту.

Уповноважений із захисту прав учасників навчально-виховного процесу повинен координувати свою соціально-педагогічну діяльність і будувати свою роботу у взаємодії з іншими фахівцями й установами: у процесі своєї діяльності він взаємодіє з уповноваженим із захисту прав людини, правозахисними органами, органами управління освіти, інспекцією у справах неповнолітніх, відділом опіки та піклування, управлінням соціального захисту населення.

Причини, за якими найчастіше виникають конфлікти в педагогічній сфері, такі: поведінка самого студента, невідвідування лекцій, розбіжність у світогляді, необ'єктивність оцінювання знань, розбіжність у думках щодо досліджуваної дисципліни.

Уповноважений із захисту прав учасників навчально-виховного процесу повинен не тільки знати права, обов'язки і відповідальність всіх його учасників, а й застосовувати нормативно-правове забезпечення у своїй діяльності. Вивчення прав дітей не може зводитися тільки до інформування про існування таких прав. Учні повинні мати чітке уявлення і про способи реалізації своїх прав, і про власну відповідальність за їх здійснення, і про необхідність поваги до прав інших людей. Звичайно, одна обізнаність не здатна забезпечити рівень правосвідомості і відповідну поведінку. Але знання і дотримання законів є обов'язком громадянина незалежно від віку. Уповноважений із захисту прав учасників навчально-виховного процесу сприяє правовій освіті учасників освітнього процесу.

Основними завданнями освітнього омбудсмена повинні бути такі: всебічне сприяння відновленню порушених прав учасників освітнього процесу; надання допомоги батькам із питань дотримання прав людини, прав дитини; регулювання взаємовідносин учасників освітнього процесу в конфліктних ситуаціях, сприяння правовій освіті учасників освітнього процесу.

Український законодавець визначив права освітнього омбудсмена відповідно до покладених на нього завдань, а саме:

- розглядати скарги та перевіряти факти, викладені в скаргах, поданих здобувачами освіти, їхніми батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками;

- отримувати від закладів освіти й органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, зокрема й інформацію з обмеженим доступом;

- за результатами проведених перевірок приймати рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги і на його основі надавати рекомендації закладам освіти й органам управління освітою, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства;

- безперешкодно встановленим законом порядком відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти всіх рівнів незалежно від форми власності, а також брати участь у засіданнях державних органів із питань, що належать до його компетенції;

- звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти;

- надавати консультації здобувачам освіти, їхнім батькам, законним представникам, а також особам, які навчають;

- представляти інтереси особи в суді [5].

Новим освітнім законодавством для забезпечення діяльності освітнього омбудсмена передбачено створення служби освітнього омбудсмена, порядок діяльності якої визначається спеціальним положенням.

Такі правозахисні інституції будуть не лише сприяти реалізації та забезпечувати захист прав і свобод учнів і студентів, а й провадити роботу із правового виховання та прищеплення сучасної правової культури всім учасникам навчального процесу, сприяти розширенню практичного правового поля в реалізації їхніх прав і свобод тощо.

Сучасна ситуація в освіті характеризується тим, що права учнів часто порушуються або реалізуються лише частково. Формування в працівників освіти орієнтації на повагу прав дітей треба розгля-

дати як одне із значущих завдань, що передбачає, насамперед, підвищення рівня правової культури всіх учасників навчально-виховного процесу.

Ми вважаємо, що в Україні необхідно розвивати інститут омбудсмена. За умови грамотної популяризації такого інституту будуть мінімізовані психологічні, фізичні та моральні зіткнення, що сприятиме як працездатності, так і творчості професорсько-викладацького складу, студентів. Такий інститут відкриває новий рівень і горизонти розвитку, тому що основною особливістю всіх омбудсменів є незалежність.

Література

1. Лохматов Е.А. Генезис и эволюция института омбудсмена в Швеции / Е.А. Лохматов // Государство и право : теория и практика : Межвуз. сб. научн. тр. / отв. ред. В.П. Прокопьев. – Вып. 4. – Калининград : Изд-во РГУ им. И. Канта, 2005. – С. 45–65.

2. Комарова В.В. Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации / В.В. Комарова // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 21–31.

3. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України № 811/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>.

4. Голяк Л.В. Інститут спеціалізованого омбудсмена : світовий досвід організації та діяльності : [монографія] / Л.В. Голяк. – Львів : Видавництво «ЗУКЦ», 2011. – 304 с.

5. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145–VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

Анотація

Хомишин І. Ю. Запровадження інституту освітнього омбудсмена в Україні. – Стаття.

У статті розглядається потреба запровадження інституту освітнього омбудсмена в Україні. Проаналізовано передумови й особливості становлення інституту уповноваженого із захисту прав учасників навчального процесу. Окреслено права освітнього омбудсмена відповідно до Закону України «Про освіту».

Ключові слова: освітній омбудсмен, уповноважений із захисту прав учасників навчального процесу, захист прав дітей, спеціалізовані омбудсмени.

Аннотация

Хомишин И. Ю. Введение института образовательного омбудсмена в Украине. – Статья.

В статье рассматривается необходимость введения института образовательного омбудсмена в Украине. Проанализированы предпосылки и особенности становления института уполномоченного по защите прав участников образовательного процесса. Определены права образовательного омбудсмена в соответствии с Законом Украины «Об образовании».

Ключевые слова: образовательный омбудсмен, уполномоченный по защите прав участников образовательного процесса, защита прав детей, специализированные омбудсмены.

Summary

***Khomyshyn I. Yu.* Introduction of the Institute of Educational Ombudsman in Ukraine. – Article.**

The article considers the need for the establishment of an educational ombudsman institution in Ukraine. The preconditions and peculiarities of the establishment of the institution authorized to protect the rights

of participants in the educational process have been analyzed. The rights of the educational ombudsman in accordance with the Law of Ukraine “On Education” are outlined.

Key words: educational ombudsman, authorized representative of rights of participants of educational process, protection of children’s rights, specialized ombudsmen.

УДК 347.73

О. А. Шишканов
здобувач кафедри фінансового права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМОЕ МАЙНО, ВІДМІННЕ ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Вступ. Гарантії місцевого самоврядування в Україні охоплюють визначені законом повноваження сільських, селищних, міських рад, а також рад об'єднаних територіальних громад (далі – місцеві ради) в бюджетній і фінансовій сферах. Насамперед це стосується їхнього права встановлювати місцеві податки та збори, визначати відповідні елементи податків і зборів у порядку та межах, визначених Податковим кодексом України [1] (далі – ПК).

Місцеві податки та збори є одним із ключових інструментів місцевих рад, за допомогою якого вони реалізують фінансову політику на місцевому рівні з метою досягнення цілей та дотримання засад місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 69 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2], органи місцевого самоврядування, відповідно до Податкового кодексу України, встановлюють місцеві податки і збори. Місцеві податки і збори зараховуються до місцевих бюджетів встановленим Бюджетним кодексом України порядком із урахуванням особливостей, визначених Податковим кодексом України.

Метою статті є визначення вимог податкового закону до рішень органів місцевого самоврядування про встановлення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, здійснення узагальненого аналізу помилок, яких припускаються вказані суб'єкти під час ухвалення таких рішень, розроблення пропозицій про вдосконалення законодавства в зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (далі – податок на нерухомість), як місцевий податок не має вагомого значення в масштабах показників Зведеного бюджету України, він є одним із небагатьох джерел наповнення місцевих бюджетів. З урахуванням відносної новизни даного податку, неодноразових істотних змін законодавчого регулювання його механізму, починаючи з 2011 р., обсяги платежів за податком у грошовому виразі щорічно зростають. Так, у 2013 р. платежі за податком на нерухоме майно становили 22,54 млн. грн. (0,01% від загального об'єму податкових надходжень Зведеного бюджету), у 2014 р. – 44,88 млн. грн. (0,02% відповідно), у 2015 р. – 745,7 млн. грн. (0,15%), у 2016 р. (оціночно) – 800 млн. грн. (0,14%) [3]. З огляду на необхідність виконання низки заходів для вдо-

сконалення регулювання податку (насамперед, для його адміністрування), є істотний потенціал зростання обсягів надходжень від сплати даного податку. Про це свідчить і міжнародний досвід – наприклад, податок на нерухомість забезпечує 38% надходжень до місцевих бюджетів у Канаді (в окремих провінціях – до 81%), 33% – у Франції та майже 30% – у Сполучених Штатах Америки (далі – США) (від 10% до 70% залежно від штату); Великобританія – єдина із країн Заходу, де податки на нерухоме майно забезпечують 100% доходів місцевих бюджетів [4].

Необхідною передумовою запровадження податку на нерухомість, як і інших місцевих податків та зборів, є прийняття місцевою радою рішення про встановлення податку на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, з визначенням елементів податку відповідно до вимог податкового закону.

Так, відповідно до норм п. 12.3 ПК:

– місцеві ради в межах своїх повноважень ухвалюють рішення про встановлення місцевих податків і зборів;

– під час ухвалення рішення про встановлення місцевих податків і зборів обов'язково визначаються об'єкт оподаткування, платник податків і зборів, розмір ставки, податковий період та інші обов'язкові елементи, визначені ст. 7 ПК, з дотриманням критеріїв, встановлених р. XII кодексу для відповідного місцевого податку чи збору.

Водночас зміст рішення та порядок його ухвалення врегульовано як загальними, базовими нормами ПК, що поширюються на всі податки та збори, так і нормами, що регулюють тільки місцеві податки та збори.

Щодо базових засад оподаткування, то йдеться, передусім, про необхідність дотримання принципу стабільності, згідно з яким зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила і ставки; податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року.

Із вказаного основного принципу випливають і положення податкового закону про порядок встановлення безпосередньо місцевих податків і зборів:

– рішення про встановлення місцевих податків і зборів офіційно оприлюднюється відповідним

органом місцевого самоврядування до 15 липня року, що передує бюджетному періоду, в якому планується застосування встановлюваних місцевих податків і зборів або змін (плановий період). В іншому разі норми відповідних рішень застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом (пп. 12.3.4 ПК);

- офіційно оприлюднене рішення про встановлення місцевих податків і зборів є нормативно-правовим актом із питань оподаткування місцевими податками та зборами, який набирає чинності з урахуванням строків, передбачених пп. 12.3.4 Кодексу (п. 12.5 ПК).

Отже, набуття рішенням місцевої ради про встановлення податку на нерухомість статусу нормативно-правового акта й обов'язкового характеру в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці можливе за умови дотримання таких вимог:

- ухвалення рішення не пізніше 30 червня року, що передує плановому бюджетному періоду;
- визначення в рішенні всіх елементів податку на нерухомість – об'єкта оподаткування, платника податків і зборів, розміру ставки, податкового періоду й інших обов'язкових елементів, визначених ст. 7 ПК, із дотриманням критеріїв, встановлених Кодексом для даного податку;
- публікація рішення не пізніше 15 липня року, що передує плановому бюджетному періоду.

Згідно з нормою ст. 3 Бюджетного кодексу України [5], бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року.

Чинний податковий закон не визначає як має бути офіційно опубліковано рішення про встановлення податку на нерухомість. Отже, місцеві ради самостійно визначають спосіб публікації. Зазвичай, це розміщення тексту рішення на офіційному сайті місцевої ради, або в офіційному друкованому засобі масової інформації відповідного органу місцевого самоврядування (міської чи районної ради). Наприклад, Рішення Оріхівської міської ради № 02 від 26 травня 2016 р. «Про встановлення місцевих податків і зборів на території м. Оріхова на 2017 р.» [6] опубліковано на офіційному сайті Оріхівської міської ради в Інтернеті, вказівка на що міститься безпосередньо в тексті рішення.

Наведені вимоги до рішення про встановлення податку покликані забезпечити можливість платника податків належно реалізувати податковий обов'язок, завчасно інформувавши його про всі елементи податку.

Порушення місцевою радою вимоги щодо змісту рішення про встановлення податку на нерухомість є підставою для визнання його недійсним у судовому порядку за позовом зацікавленої особи.

Адже норми ст. ст. 7, 12 ПК про необхідність визначення елементів податку під час встановлення податку є імперативними, і не врегульованість хоча б одного обов'язкового елементу податку означає відсутність механізму податку загалом.

Якщо ж місцева рада порушила строк ухвалення рішення про встановлення податку на нерухомість або не дотрималася строку офіційної публікації рішення, таке рішення є чинним. Однак воно підлягає застосуванню в бюджетному періоді, що настає за плановим періодом, що прямо встановлено в пп. 12.3.4 ПК.

Для дослідження наслідків відсутності чинного у відповідному бюджетному періоді рішення про встановлення податку на нерухомість варто звернутися до норм ст. 10 ПК України, які розподіляють місцеві податки та збори на такі:

- які обов'язково встановлюються рішеннями місцевих рад (єдиний податок, податок на майно в частині транспортного податку та плати за землю);
- щодо яких місцеві ради вирішують питання стосовно їх встановлення (податок на майно в частині податку на нерухомість, збір за місця для паркування транспортних засобів і туристичний збір).

У разі відсутності рішення про встановлення місцевих податків і зборів, встановлення яких є обов'язковим, незалежно від підстав (неухвалення рішення, прострочення ухвалення або публікації, визнання недійсним), у платників все одно виникає відповідний податковий обов'язок. Водночас платники повинні керуватися нормами ПК щодо елементів відповідного місцевого податку, з урахуванням того, що ставка підлягає застосуванню в мінімальному, визначеному ПК розмірі, а щодо плати за землю – у розмірі, який діяв у попередньому бюджетному році.

Податковий закон не визначає спеціальних наслідків відсутності рішення про встановлення податку на нерухомість (як податку, щодо якого місцеві ради вирішують питання стосовно його встановлення), з метою забезпечення можливості сплати податку. Отже, у такому разі варто вважати, що податок не врегульовано, а податковий обов'язок у відповідному бюджетному періоді – відсутній.

Як свідчить судова практика, платники податків правомірно користуються помилками місцевих рад під час встановлення податку на нерухомість, успішно оскаржуючи відповідні рішення про їх встановлення в суді.

Так, постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 7 червня 2017 р. у справі № 712/2295/16-а вирішено скасувати рішення місцевого адміністративного суду, визнати незаконним та нечинним положення рішення Черкаської міської ради від 28 січня 2016 р. № 2–136,

яким затверджено Положення «Про податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки на території міста Черкаси» [7]. Підставою для задоволення позову стало порушення Черкаською міською радою строків прийняття скасованого рішення. Водночас апеляційний адміністративний суд визначив таке:

– податок являє собою інструмент владного впливу держави в суспільних інтересах, оскільки по своїй суті є соціальним обов'язком, від виконання якого залежить суспільний розвиток;

– у процесі нормативного регулювання оподаткування важливе забезпечення справедливості балансу інтересів держави та платника податків, оскільки можливість платника податків чітко розуміти та передбачати правові наслідки вчинюваних ним дій має фундаментальне значення для правильності його застосування, а у випадку неоднозначності нормативних приписів підлягає застосуванню підхід, відповідно до якого істотні правові сумніви мають тлумачитися на користь платника.

Аналогічних висновків дійшов Вищий адміністративний суд України в ухвалі від 24 березня 2016 р. у справі № 503/355/15 [8], якою скасовано рішення адміністративних судів нижчих інстанцій, а справу направлено на новий розгляді. В обґрунтування ухваленого рішення касаційний адміністративний суд послався на недослідження судами дотримання відповідачем (органом місцевого самоврядування) вимог ПКУ про офіційне опублікування оскаржуваного рішення про встановлення податку на нерухомість.

На обов'язкове дотримання визначених податковим законом строків ухвалення та публікації рішень про встановлення місцевих податків і зборів наголошує Вищий адміністративний суд України і під час розгляду справи № 361/2373/15-А. У межах згаданої справи розглядався позов про визнання незаконним і скасування положень рішення Броварської міської ради Київської області від 30 січня 2015 р. «Про встановлення місцевих податків і зборів, ставок земельного та акцизного податків на території м. Бровари на 2015 р.» щодо набрання ним чинності та періоду його застосування з 1 січня 2015 р. Ухвалою Вищого адміністративного суду України від 1 грудня 2015 р. [9] у даній справі залишено в силі рішення адміністративних судів першої та апеляційної інстанцій про задоволення позову.

Ухвалення рішень про встановлення податку на нерухомість із вадами змісту чи строків прийняття/опублікування призводить до настання похідних наслідків у вигляді визнання протиправними та скасування податкових повідомлень-рішень, ухвалених на підставі таких рішень.

Так, у разі ухвалення рішення про встановлення податку або його опублікування з порушенням

встановлених ПКУ строків, внаслідок чого воно діє тільки в бюджетному періоді, що слідує за плановим, контролюючі органи не вправі складати та направляти платникам податкові повідомлення-рішення про нарахування податку в плановому бюджетному періоді. Адже в разі конфлікту норм податкового закону та рішень місцевих рад контролюючі органи повинні керуватися нормами закону як нормативного акта вищої юридичної сили. Такий же підхід буде застосовано і судами під час розгляду спорів про визнання недійсним податкових повідомлень-рішень на підставах наведених недоліків рішення про встановлення податку. Адже відповідно до ч. 4 ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України [10], у разі невідповідності нормативно-правового акта Конституції України, закону України, міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або іншому правовому акту суд застосовує правовий акт, який має вищу юридичну силу.

Запровадження вищезазначеного підходу до податку на нерухомість, за якого виключається його автоматичне застосування в разі відсутності окремого рішення про встановлення, свідчить про другорядність цього податку з погляду законодавця. Із цим не можна погодитися, адже історія оподаткування, сучасна світова практика та навіть початковий досвід України в оподаткуванні нерухомості свідчать про те, що даний податок є потенційно значним та стабільним джерелом наповнення місцевих бюджетів. Саме для збільшення надходжень від податку на нерухомість змінами в ПКУ протягом 2014–2015 рр. [11; 12] розширено коло об'єктів і базу оподаткування, істотно знижено поріг неоподаткованої площі об'єктів житлової нерухомості для включення їх власників до групи платників податків; водночас максимальна ставка податку залишилася досить помірною, навіть в умовах низького рівня доходів населення (1,5% від мінімальної заробітної плати станом на 1 січня відповідного року за 1 кв. м).

Стабільне врегулювання податку на нерухомість, навіть в умовах відсутності окремого рішення місцевої ради про встановлення податку, є передумовою для посилення податкової дисципліни платників. Отже, для запобігання утворенню правового вакууму в регулюванні податку на нерухомість у межах окремих населених пунктів необхідно внести зміни до ПКУ, визначивши, що в разі відсутності рішення місцевої ради про встановлення податку, оподаткування нерухомості треба здійснювати відповідно до рішення, що діяло в попередньому податковому періоді, а за відсутності такого – згідно з нормами ПКУ, що регулюють податок. Водночас у ПКУ варто передбачити не тільки максимальну ставку податку, але й мі-

німальну, яку треба застосовувати за відсутності рішення про встановлення податку.

Висновок. Податок на нерухоме майно традиційно є місцевим податком, у сплаті якого зацікавлений як платник, так і відповідна територіальна громада. Збільшення податкових надходжень до місцевого бюджету означає збільшення витрат на потреби громади, зокрема й на розвиток інфраструктури та благоустрій територій, що позитивно впливає як на умови проживання платників податку, так і на вартість оподаткованої нерухомості. Водночас загалом низький рівень розвитку самоврядування в Україні, політичні спекуляції чи зловживання з боку посадових осіб часто призводять до порушення безпосередньо місцевими радами норм Податкового кодексу України в частині належного встановлення податку на нерухоме майно. Для зниження рівня негативного суб'єктивного впливу посадових осіб органів місцевого самоврядування чи політичних сил на регулювання податку на нерухомість на місцевому рівні треба ухвалити зміни до Податкового кодексу України про застосування рішення, що діяло в попередньому бюджетному періоді або про пряме застосування норм кодексу за відсутності рішення про встановлення податку на нерухомість на плановий бюджетний рік. Такі заходи підвищать податкову дисципліну та дозволять зробити оподаткування нерухомості більш стабільним і прогнозованим. Це особливо важливо в умовах впровадження реформ системи місцевого самоврядування в Україні, спрямованих на поглиблення децентралізації та забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад.

Література

1. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 грудня 2010 р. // Голос України. – 2010. – № 229–230.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р. // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 107–108.
3. Дубровський В., Черкашин В. Як удосконалити податок на нерухоме майно в Україні / В. Дубровський, В. Черкашин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://parlament.org.ua/2016/09/28/property-taxation/>.
4. Сковрцова П. Податок на нерухомість як ефективне джерело наповнення місцевих бюджетів / П. Сковрцова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 8. – С. 109–114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_8_14.
5. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 8 липня 2010 р. // Голос України. – 2010. – № 151.
6. Про встановлення місцевих податків і зборів на території м. Оріхова на 2017 р. : рішення Оріхівської міської ради № 02 від 26 травня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ormr.gov.ua/opriliudnennia_proektiv_reguliatornikh_aktiv/286-povidomlennia_pro_opriliudnennia_proektu_reguliatornogo_aktu_proekt_polozhennia_pro_podatok_na_maino_v_chastini_podatku_na_nerukhome_maino_vidminne_vid_zemelnoi_dilianki_na_teritorii_m_orkhova_na_2017_rik.html.
7. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 7 червня 2017 р. у справі № 712/2295/16-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58185586>.
8. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 24 березня 2016 р. у справі № 503/355/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56723354>.
9. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 1 грудня 2015 р. у справі № 361/2373/15-А [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53972318>.
10. Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV від 6 липня 2005 р. // Голос України. – 2005. – № 158.
11. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні : Закон України № 1166-VII від 27 березня 2014 р. // Голос України. – 2014. – № 60–61.
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України № 71-VIII від 28 грудня 2014 р. // Голос України. – 2014. – № 254.

Анотація

Шишканов О. А. Правові проблеми встановлення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. – Стаття.

Особливістю податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, як місцевого податку є те, що податковий закон визначає базові засади його механізму, у межах яких органи місцевого самоврядування вправі здійснювати самостійне регулювання податку. Отже, рішення про встановлення податку на нерухоме майно, що буде поширюватися в межах відповідного населеного пункту (адміністративно-територіальної одиниці), є необхідною передумовою виникнення у власника нерухомості податкового обов'язку. У статті проаналізовано вимоги податкового закону до рішень про встановлення податку на нерухоме майно, а також наслідки їх порушення органами місцевого самоврядування, наведено приклади вирішення відповідних спорів в судах України, запропоновано зміни до законодавства з метою запобігання неврегульованості податку на місцевому рівні.

Ключові слова: рішення про встановлення місцевих податків та зборів, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, оскарження рішень про встановлення місцевих податків та зборів, місцеве самоврядування.

Аннотация

Шишканов А. А. Правовые проблемы установления налога на недвижимое имущество, отличное от земельного участка. – Статья.

Особенностью налога на недвижимое имущество, отличное от земельного участка, как местного налога является то, что налоговый закон определяет базовые начала его механизма, в рамках которого органы местного самоуправления вправе осуществлять самостоятельное регулирование налога. Таким образом, решение об установлении налога на недвижимое имущество, которое будет распространяться в границах соответствующего населенного пункта (административно-территориальной единицы), является необходимым условием возникновения у собственника недвижимости

налогового обязательства. В статье проанализированы требования налогового закона к решениям об установлении налога на недвижимое имущество, а также последствия их нарушения органами местного самоуправления, приведены примеры решения соответствующих споров в судах Украины, предложены изменения в законодательство для предотвращения неурегулированности налога на местном уровне.

Ключевые слова: решение об установлении местных налогов и сборов, налог на недвижимое имущество, отличное от земельного участка, обжалование решения об установлении местных налогов и сборов, местное самоуправление.

Summary

Shyshkanov O. A. Legal problems of determining the tax on real estate property, different from land plot. – Article.

Characteristic of the tax on real estate property, different from land plot, as municipal tax is that tax law defines the basic provisions on its elements, while local government bodies themselves regulate the tax in the frameworks of the law.

Thus, the decision on determining the tax on real estate property, which expires within the borders of appropriate community, is a necessary condition for the

tax obligation to arise. In the article, the requirements of the tax law to the decisions on determining the tax on real estate property are outlined, as well as consequences of breaches of the mentioned requirements; the court rulings in proceedings concerning declaring invalid such decisions are reviewed.

The analysis of legal precedents shows that local government bodies often breach the provisions of the Tax Code of Ukraine, regarding terms of making decision on determining municipal taxes. Thereby taxpayers claim such decisions to the courts, which usually allow them. As a result, tax revenues of local budgets decrease.

Including that revenue from taxation of real estate grows yearly, this municipal tax gets more important for local governance. In order to avoid absence of legal regulation of the tax, concerning legal defects of the decisions on determining the tax, the Tax Code of Ukraine requires appropriate amendments. Among other, the amended provisions should concern obligation of tax payers and tax offices to apply the provisions of the Tax Code in case the decision of the local government is not adopted or declared invalid by the court.

Key words: decisions on determining municipal taxes and levies, tax on real estate property, different from land plot, appeal of decision on determining municipal taxes and levies, local governance.

УДК 342.9

*І. П. Шумейко**аспірант кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ В ПРЕВЕНЦІЇ ТА ФІКСАЦІЇ ПОРУШЕНЬ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Проблема ефективності діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері протидії порушенням корпоративних прав досліджувалася переважно в аспекті діяльності того чи іншого органу (наприклад, публікації Д. Андрєєва, Т. Забучинської стосуються діяльності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку), або порядку здійснення того чи іншого адміністративного провадження (наприклад, реєстраційне провадження стало предметом досліджень О. Кузьменко, В. Спасенко, К. Фомічова); предметом досліджень були також окремі різновиди порушень корпоративних прав (як-от грінмейл і корпоративне рейдерство). Водночас сьогодні відсутнє комплексне дослідження з питань системного застосування суб'єктами владних повноважень засобів протидії порушенням корпоративних прав. Для вдосконалення цієї системи необхідно проаналізувати ефективність її роботи на кожній зі стадій розвитку порушень корпоративних прав. Насамперед, варто приділити увагу превенції таких порушень, а також їхній фіксації.

У статті йдеться про заходи, які варто вжити для досягнення таких завдань адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав, як: створення умов, які унеможливають порушення корпоративних прав або обтяжують процес порушення, або усувають чинники порушення, або збільшують втрати порушника, виявлення та документування (фіксація) факту порушення корпоративних прав, збереження доказової бази.

Мета статті – виявити недоліки в законодавстві, що перешкоджають досягненню означених вище завдань, і надати пропозиції щодо їх усунення.

Зокрема, підготовка учасником корпоративного спору доказової бази для звернення до суду потребує обізнаності про обставини, які необхідно довести; водночас, коли йдеться про міноритарних акціонерів, останнім подекуди дуже складно отримати інформацію про діяльність товариства. Хоча існування відкритих баз даних, наприклад, smida.gov.ua, полегшує процес збирання доказів, а отже, документування порушення корпоративних прав. Ведення таких баз даних поширене в міжнародній практиці. Наприклад, відповідно до ст. 87 гл. IX Закону Китайської Народної Республіки «Про цінні папери», про питання, вирішені на загальних зборах акціонерів, повідомляється

орган, що регулює питання цінних паперів при Державній Раді з метою подальшої реєстрації відповідно до закону, а також оприлюднюється відповідна публічна заява [1]. Тому актуальним питанням залишається збільшення обсягу даних, що підлягають публікації.

Зокрема, кожному акціонеру надається право вимагати обов'язкового викупу акцій за умови, якщо він зареєструвався для участі в загальних зборах і голосував проти ухвалення рішень із питань, зазначених у ч. 1 (для власників простих акцій) або ч. 2 (для власників привілейованих акцій) ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства». Згідно з ч. 1 ст. 69 зазначеного Закону, ціна викупу акцій не може бути меншою за ринкову вартість, визначену відповідно до ст. 8 цього Закону. Отже, акціонер, який одержав право вимагати здійснення обов'язкового викупу акцій і бажає ним скористатися, має бути заздалегідь обізнаний про ринкову вартість акцій. Однак акціонерні товариства не завжди дотримуються свого обов'язку з надсилання повідомлень про право вимоги обов'язкового викупу акцій: подібна ситуація знайшла своє відображення в листі Східного територіального управління Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 29 червня 2017 р. № 10/5/2090. За відсутності достатньої інформації про ціну викупу, акціонеру важко в дості стислий 30-денний строк обґрунтовано вирішити, чи потрібно надсилати вимогу про обов'язковий викуп (яка, до речі, є безвідкличною). Тому доцільно було б доповнити гл. 1 р. III Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затвердженого рішенням Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 3 грудня 2013 р. № 2826 нормами щодо зобов'язання акціонерних товариств, акціонери яких отримали право вимагати здійснення обов'язкового викупу акцій, розкривати шляхом оприлюднення інформацію, передбачену ч. 2 ст. 69 Закону України «Про акціонерні товариства».

Реалізація права акціонера на отримання інформації про діяльність товариства здійснюється також шляхом надання товариством документів на вимогу акціонера. Ключовими серед цих документів є протоколи загальних зборів, адже в них відображені рішення вищого органу управління товариством, які акціонер може оскаржити в суді. Для цього акціонеру треба довести наявність ух-

валеного загальними зборами рішення, однак за наявності корпоративного спору товариства не завжди виконують вимоги акціонерів або ухвали суду про витребування протоколів загальних зборів. Водночас усіма акціонерними товариствами щороку здійснюється розкриття інформації на фондовому ринку. Сьогодні Положенням про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затвердженим рішенням Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 3 грудня 2013 р. № 2826, не передбачено опублікування повного змісту протоколів загальних зборів, натомість публікуються лише неповні дані про загальні збори (попри те, що протоколи загальних зборів зазвичай не є значними за обсягом документами, і публікація їхнього змісту не була б для товариств надто обтяжливою). Тому варто запровадити публікацію всіх відомостей, що містять протоколи загальних зборів, під час опублікування річної інформації.

Аналіз судової практики дає підстави для висновку про те, що порушення порядку повідомлення акціонерів (учасників) товариств про проведення загальних зборів є частим порушенням, що призводить до протиправного ухвалення рішень, які могли бути заблоковані власником пакета корпоративних прав, який не з'явився на збори з вини особи, що їх скликала. Акціонерні товариства виступають одночасно як емітенти, що зумовлює проходження процедури реєстрації випусків акцій у разі зміни розміру статутного капіталу, заміни свідоцтва про реєстрацію випусків акцій у разі зміни типу товариства, скасування реєстрації випусків акцій у разі припинення товариства. Негативний вплив на правове становище власників корпоративних прав у товаристві в разі протиправної зміни розміру статутного капіталу, зміни типу, припиненні є очевидним. Тому підтвердження дотримання процедури ухвалення зазначених рішень є елементом превенції порушень корпоративних прав.

Натомість, чинне законодавство не містить достатньо гарантій попередження порушення порядку повідомлення учасників (акціонерів) про загальні збори. Корінь цієї проблеми лежить у нормах корпоративного права: так, згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 35, абз. 1 ч. 8 ст. 38 Закону України «Про акціонерні товариства», письмове повідомлення про проведення загальних зборів і проект порядку денного надсилається акціонерам персонально у спосіб, передбачений статутом акціонерного товариства; у разі внесення змін до проекту порядку денного загальних зборів акціонерне товариство надсилає акціонерам повідомлення із проектом порядку денного або повідомляє їх іншим чином у спосіб, передбачений статутом акціонерного товариства [2]; відповідно до ч. 5 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства»,

про проведення загальних зборів товариства учасники повідомляються передбаченим статутом способом [3]. Отже, за чинним законодавством спосіб персонального повідомлення учасників (акціонерів) має бути встановлено в статуті. Результати вибіркового аналізу статутів акціонерних товариств підтверджують, що товариства переважно дозволяють надсилати акціонерам повідомлення простими листами. Згідно з п. 2 Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 5 березня 2009 р. № 270, просте поштове відправлення – поштове відправлення, яке приймається для пересилання без видачі розрахункового документа та доставляється/вручається без розписки [4]. Отже, у разі надсилання простого листа у відправника не залишається жодних доказів відправлення. Під час розгляду спору товариство може послатися на те, що повідомляло акціонерів простими листами, що, звичайно, свідчить про відсутність документів про відправку листів і документів, що підтверджують зміст таких листів. Зазначене створить «патову» ситуацію недоведеності як факту повідомлення, так і факту неповідомлення акціонерів, і може призвести до відмови в задоволенні позову чи скарги акціонера. Тому сучасний стан врегулювання порядку повідомлення акціонерів і учасників товариств про загальні збори є загрозою реалізації права на участь в управлінні товариством.

Проте не в усіх країнах законодавство щодо вищезазначеного надто ліберальне. Наприклад, відповідно до п. 1 ст. 51 Закону Федеральної Республіки Німеччина «Про товариства з обмеженою відповідальністю», про скликання загальних зборів учасники товариства повідомляються рекомендованими листами. Реєстрація відомостей про товариства, зокрема й змін до них, здійснюється судами і, відповідно до пп. 2 п. 2 ст. 9с зазначеного вище Закону, недійсність змін до статуту призводить до відмови в державній реєстрації [5].

Отже, сучасний низький рівень корпоративного управління в товариствах зумовлює необхідність внесення змін до абз. 2 ч. 1 ст. 35, абз. 1 ч. 8 ст. 38 Закону України «Про акціонерні товариства», а також до ч. 5 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства» щодо забезпечення фіксації факту повідомлення акціонерів та учасників товариств про загальні збори. Запровадження повідомлення учасників (акціонерів) лише листами з описом вкладення дозволить змінити вимоги до комплексу документів, що подаються акціонерними товариствами для реєстрації випусків акцій, її скасування, заміни свідоцтва про реєстрацію випусків акцій.

Зокрема, чинні нормативно-правові акти в згаданій сфері передбачають подання емітентом довідки про персональне повідомлення акціонерів

про загальні збори, складеної в довільній формі самим емітентом. З огляду на те, що під час ухвалення рішень про припинення товариства, зміну розміру статутного капіталу, зміну типу товариства емітент може перебувати в спорі з акціонерами, така довідка є документом, складеним стороною спору. Отже, достовірність такого документа сумнівна. Для виявлення та фіксації факту порушення корпоративних прав (якщо таке сталося) та превенції нових порушень необхідно запровадити подання доказів повідомлення акціонерів про загальні збори передбаченим законом порядком замість складеної в довільній формі довідки емітента. Це сприятиме дотриманню прав акціонерів: посадові особи товариства усвідомлять, що без доказів належного повідомлення акціонерів про загальні збори, рішення останніх буде неможливо виконати. Тому пропонується внести відповідні зміни до Порядку реєстрації випуску акцій у разі зміни розміру статутного капіталу акціонерного товариства, Порядку скасування реєстрації випусків акцій, Порядку заміни свідоцтва (свідоцтв) про реєстрацію випуску (випусків) емісійних цінних паперів у зв'язку зі зміною найменування емітента та/або забезпеченням існування іменних цінних паперів у бездокументарній формі.

Перевірка акціонерних товариств Національною комісією із цінних паперів та фондового ринку є формою адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав, адже вона дозволяє, зокрема, виявити та зафіксувати факти порушень законодавства про акціонерні товариства. Однак сьогодні існує колізія в правовому регулюванні таких перевірок, що є потенційною перешкодою їх проведення. Так, п. 2 р. II Порядку проведення перевірок діяльності емітентів цінних паперів передбачає низку підстав для проведення позапланових перевірок, які не цілком узгоджуються з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», що може призвести до визнання протиправними перевірок, проведених на підставах, не зазначених у законі. Наприклад, закон не містить таких підстав позапланового заходу, як ініціатива контролюючого органу в разі безпосереднього виявлення ознак порушення емітентом вимог законодавства, виявлення нових документів або обставин, не виявлених під час проведеної раніше перевірки. Проте такі підстави містяться в зазначеному вище Порядку. З метою урахування специфіки предмету перевірок діяльності емітентів (що зачіпає не лише суспільні інтереси, а, передусім, права інвесторів), пропонується запровадити відповідний виняток із передбачених законом підстав здійснення позапланового заходу державного нагляду (контролю), дозволивши Національній комісії із цінних паперів та фондового ринку встановлювати у власних

нормативно-правових актах підстави для проведення перевірок.

Вагоме значення як інструмент превенції порушень корпоративних прав має реєстраційна процедура у сфері державної реєстрації юридичних осіб. Деякі новели у відповідному законодавстві сприяли зменшенню випадків корпоративного рейдерства: наприклад, повернення обов'язкового засвідчення підписів учасників на новій редакції установчого документа юридичної особи. Водночас окремі норми закону, що врегульовують цю процедуру, є недосконалими та містять ризик порушень корпоративних прав.

Реєстраційна процедура є запобіжником від протиправної зміни власників корпоративних прав. Для запобігання порушенням засновники товариств в установчих документах деталізують і уточнюють порядок застосування закону, встановлюючи корпоративні норми, дія яких здатна зменшити кількість порушень корпоративних прав і обтяжити процес вчинення таких порушень. Наприклад, статутом можуть бути передбачені вимоги до оформлення протоколу, зокрема вказано, що протокол має бути підписаний всіма присутніми учасниками засідання. Проте дієвість корпоративних норм не завжди якісно забезпечується правовими нормами. Як приклад варто навести адміністративну справу № 808/2847/15, в якій позивачі оскаржували реєстраційну дію зі зміни керівника, посилаючись на те, що в порушення вимог статуту для реєстрації подано протокол, підписаний не всіма членами наглядової ради. У позові було відмовлено з посиланням на те, що «надання правової оцінки поданим документам не відноситься до компетенції державного реєстратора» [6]. Думка суду віддзеркалює стан правового регулювання державної реєстрації, за якого реєстратор справді не перевіряє подані документи на відповідність установчому документу. Сьогодні, згідно зі ст. 28 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», лише для громадського формування суперечностей поданих документів статуту є підставою для відмови в державній реєстрації. У решті випадків документи перевіряються лише на відповідність вимогам Конституції та законів України. Що, своєю чергою, дає підстави для висновку про наявність прогалини в законі, яка нівелює дієвість корпоративних норм і перешкоджає ефективній превенції їх порушенням. Цю прогалину необхідно подолати шляхом викладення п. 6 ч. 1 ст. 28 згаданого Закону в такій редакції: «6) документи суперечать установчому документу юридичної особи, статуту громадського формування».

Однією з форм адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав, спрямованої на попередження таких порушень, є адміністра-

тивна нормотворчість, що містить встановлення суб'єктами нормотворчості типових правил поведінки учасників корпоративних правовідносин. До них, зокрема, належить Модельний статут товариства з обмеженою відповідальністю, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1182. За весь період чинності цей акт зазнав лише однієї несуттєвої зміни. Результати його аналізу свідчать про те, що в ньому скопійовано положення законодавства, і водночас не передбачено жодних додаткових гарантій дотримання корпоративних прав. Це знижує мотивацію засновників товариств вести діяльність на підставі модельного статуту; водночас модельний статут має бути взірцем організації корпоративного управління. Найбільш важливими в ньому є розділи, що регламентують перехід частки учасника та визначають правовий статус загальних зборів. Адже більшість порушень корпоративних прав відбуваються в спосіб або незаконного привласнення частки учасника, або порушення порядку проведення загальних зборів.

Тому необхідно внести зміни до розділів модельного статуту «Учасники Товариства» і «Загальні збори», в яких пропонується: запровадити порядок надсилання заяв і повідомлень товариства та його учасників – виключно листами з описом вкладення (для можливості збереження доказів надсилання кореспонденції); втілити роз'яснення, наведені в постанові Пленуму Вищого господарського суду України № 4 від 25 лютого 2016 р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин», зокрема – щодо порядку визначення кворуму загальних зборів у разі смерті (реорганізації) учасника товариства та в разі придбання частки учасника самим товариством, щодо підстав виникнення та порядку реалізації переважного права купівлі частки, а також захисту цього права, щодо вимог до змісту рішення загальних зборів про виключення учасника; встановити чіткі і недвозначні правила проведення розрахунку з учасником, що вибув, або правонаступником учасника, який не вступив до товариства (де передбачити, як визначається вартість майна й як обчислюється частина такої вартості); врегулювати питання представництва учасника на загальних зборах: обов'язок учасника повідомити всіх інших учасників про заміну представника або припинення його повноважень, обов'язок представника надавати нотаріально засвідчену копію довіреності під час реєстрації для участі в загальних зборах і мати при собі оригінал довіреності; врегулювати процедуру внесення змін до порядку денного та належного і своєчасного сповіщення всіх учасників товариства про зміни в порядку денному, а також процедуру ознайомлення учасника (його представника) з документами, внесе-

ними до порядку денного; запровадити додаткові гарантії реалізації права на участь у загальних зборах: обов'язок надати доступ до місця їх проведення не пізніше як за годину до їх початку, заборона починати збори раніше встановленого часу, а також оголошувати в них перерви; запровадити гарантії правильної фіксації волевиявлення учасників: обов'язкове голосування бюлетенями (з подальшим збереженням їх оригіналів), якщо цього у встановленому порядку вимагає учасник, надання можливості вести фіксацію перебігу проведення загальних зборів технічними засобами; встановити типові обмеження повноваження виконавчого органу, якому заборонятиметься без дозволу загальних зборів укладення договорів на суму, що перевищує 50% вартості майна товариства станом на день укладення договору, а також правочинів щодо відчуження основних фондів, належних товариству. Затвердження актом адміністративної нормотворчості (постановою уряду) вказаних змін дозволить поліпшити правове становище учасників товариств, що діють на підставі модельного статуту, крім того, такі положення можуть використовуватися як зразки для оформлення власних установчих документів.

Аналіз стану правового регулювання та правозастосовчої практики приводить до висновку, що превенцію порушень корпоративних прав і роль суб'єктів публічного адміністрування в збиранні, фіксації, збереженні відомостей про порушення можна посилити шляхом внесення запропонованих змін до законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про акціонерні товариства», «Про господарські товариства», Модельного статуту товариства з обмеженою відповідальністю, Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів, Порядку реєстрації випуску акцій при зміні розміру статутного капіталу акціонерного товариства, Порядку скасування реєстрації випусків акцій, Порядку заміни свідоцтва (свідоцтв) про реєстрацію випуску (випусків) емісійних цінних паперів у зв'язку зі зміною найменування емітента та/або забезпеченням існування іменних цінних паперів у бездокументарній формі. Пріоритетними напрямками є збільшення ступеня відкритості інформації про акціонерні товариства, утвердження ролі реєстраційної процедури як запобіжника порушенням корпоративних прав, підвищення вимог до документів, що подаються для державної реєстрації, створення умов для виконання вимог закону щодо повідомлення учасників (акціонерів) про загальні збори, недопущення реєстрації випусків акцій, її скасування, заміни свідоцтва про реєстрацію випусків акцій та інших подібних процедур за на-

явності документів, що свідчать про порушення корпоративних прав, вдосконалення модельного статуту.

Література

1. Securities Investment Fund Law of the People's Republic of China [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csrc.gov.cn/pub/csrc_en/laws/rfdm/statelaws/201303/t20130328_222820.html.
2. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
3. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>.
4. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку : постанова Кабінету Міністрів України від 5 березня 2009 р. № 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-п>.
5. Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/gmbhg/>.
6. Постанова Запорізького окружного адміністративного суду від 30 червня 2015 р. у справі № 808/2847/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46186080>.

Анотація

Шумейко І. П. Напрями підвищення значення суб'єктів публічного адміністрування в Україні в превенції та фіксації порушень корпоративних прав. – Стаття.

Статтю присвячено напрямам підвищення значення суб'єктів публічного адміністрування в Україні в превенції та фіксації порушень корпоративних прав. Проаналізовано чинне законодавство у сферах державної реєстрації юридичних осіб, контролю за дотриманням законодавства про акціонерні товариства, розкриття інформації акціонерними товариствами, а також модельний статут товариства з обмеженою відповідаль-

ністю. Надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства в цих сферах.

Ключові слова: державна реєстрація юридичних осіб, корпоративні права, модельний статут, превенція порушень, публічне адміністрування, розкриття інформації на фондовому ринку, фіксація порушень.

Аннотация

Шумейко И. П. Направления повышения значения субъектов публичного администрирования в Украине в предупреждении и фиксации нарушений корпоративных прав. – Статья.

Статья посвящена направлениям увеличения значения субъектов публичного администрирования в Украине в предупреждении и фиксации нарушений корпоративных прав. Проанализировано действующее законодательство в сферах государственной регистрации юридических лиц, контроля за соблюдением законодательства об акционерных обществах, раскрытия информации акционерными обществами, а также модельный устав общества с ограниченной ответственностью. Предложены меры по усовершенствованию законодательства в этих сферах.

Ключевые слова: государственная регистрация юридических лиц, корпоративные права, модельный устав, предупреждение нарушений, публичное администрирование, раскрытие информации на фондовом рынке, фиксация нарушений.

Summary

Shumeiko I. P. Directions of improving the significance of subjects of public administration in Ukraine in prevention and fixation of violation of corporate rights. – Article.

The article is devoted to improving the significance of subjects of public administration in Ukraine in prevention and fixation of violation of corporate rights. The article includes analysis of current legislation in the areas of state registration of legal entities, control over observance of the legislation on joint-stock companies, disclosure of information by joint-stock companies, the model statute of a limited liability company. Proposals for the improvement of legislation in these areas are presented.

Key words: corporate rights, disclosure of information on stock market, fixing of violations, model statute, prevention of violations, public administration, state registration of legal entities.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.9

Ю. Б. Курилюк

кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу Міжнародно-правового департаменту
Адміністрації Державної прикордонної служби України

ДЕЯКІ СУЧАСНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. На межі XX – XXI ст. глобальний геополітичний простір зазнав значної трансформації. Сучасні виклики та загрози національній безпеці України значною мірою формуються під впливом процесів глобалізації, дій окремих країн, передусім, Російської Федерації, через домінування у світовому співтоваристві й одностронньому, переважно силовому, вирішенні проблем міжнародної політики. Прагнення нав'язати волю однієї держави решті світу та приниження ролі Ради безпеки ставлять під загрозу систему міжнародної безпеки, що склалася після Другої світової війни.

Серед основних завдань, визначених Стратегією національної безпеки України 2015 р., є мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно-визнаного державного кордону України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [1]. Ці положення, а також останні суспільно-політичні події в Україні вказують на те, що стабільний розвиток нашої держави тісно пов'язаний із безпекою її кордонів.

Практика показує, що більшість загроз національним інтересам України формуються та мають передумови до зародження саме в межах прикордонних територій. Звідси вони розповсюджуються через державний кордон, втягуючи в свою систему або пособництво місцеве населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню деяких аспектів кримінально-правового та кримінологічного гарантування прикордонної безпеки держави приділяли увагу такі науковці, як: А.М. Бабенко, Л.В. Дорош, Т.Є. Огнев, А.М. Притула, Є.Л. Стрельцов, В.В. Федосєєв та інші. Однак, досліджуючи феномен безпеки в контексті міждисциплінарного комплексного підходу, а також позитивного закордонного досвіду, можна дійти висновку, що поняття прикордонної безпеки в наш час не має нормативно-правового статусу, а його зміст потребує науково-теоретичного обґрунтування як на етимологічному, так і

на загальноюридичному рівнях. Варто також зазначити, що прикордонна безпека, поряд з іншими складовими елементами національної безпеки, потребує наукового опрацювання та теоретичного обґрунтування механізму її забезпечення.

Метою статті є окреслення наявних і деяких перспективних кримінально-правових і кримінологічних заходів щодо гарантування прикордонної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від реальних і потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз у прикордонному просторі є ключовою ознакою прикордонної безпеки держави як складника її національної безпеки. Перша – націлена на створення надійної та ефективної системи захисту й охорони державного кордону, що дозволяє своєчасно виявляти і нейтралізувати загрози, які обумовлені глобалізацією та мають транскордонний характер.

Очевидно, що національна безпека є складною синтезованою категорією, яка охоплює різні аспекти суспільних відносин, поєднаних єдиною метою захисту особистості, суспільства та держави від різноманітних загроз і небезпек. Як зазначають О.Ф. Бантишев і О.В. Шамара, національна безпека характеризує стан нації як цілісної системи, що містить суспільні відносини й суспільну свідомість, інститути суспільства та їхню діяльність, які сприяють або заважають реалізації національних інтересів у конкретній історично створеній ситуації [2, с. 6].

Поряд із поняттями, які вже знайшли своє відображення у вітчизняному законодавстві, – «економічна», «екологічна», «інформаційна», «воєнна» й інші відомі різновиди безпеки, які створюють, на думку низки дослідників, внутрішню структуру національної безпеки як родового поняття, варто запровадити в науковий обіг таку кримінологічно значущу категорію, як «прикордонна безпека».

Останнім часом словосполучення «прикордонна безпека» все частіше та достатньо обґрун-

товано вживається в науковому, політичному та публіцистичному лексиконі. Однак, якщо розглядати національну безпеку як систему умов, що дозволяють забезпечити стан захищеності особистості, суспільства та держави від низки різних загроз і ризику їх виникнення, очевидно, що прикордонна безпека посідає важливе місце серед інших системоутворюючих елементів (військової, міграційної, інформаційної безпеки тощо).

По суті прикордонна безпека являє собою стрижневий напрям прикордонної політики держави. Вона як особлива область державної діяльності спрямована на становлення суверенітету та територіальної цілісності, забезпечення національних інтересів і безпеки України в прикордонному просторі.

Як слушно зазначає О.А. Чуваков, наявність державних кордонів служить не тільки протидії зовнішньому вторгненню, а також сприяє мирним партнерським взаєминам із суміжними, сусідніми державами. Відсутність таких кордонів, навпаки, провокує між такими державами непередбачені прикордонні конфлікти, внаслідок чого необхідне прискорення процесу делімітації та демаркації державних кордонів України, що в кінцевому підсумку має відбитися на продуктивності протидії організованим злочинним угрупованням, серед яких особливе місце посідають міжнародні злочинні організації, діяльність яких здійснюється за допомогою проникнення через державний кордон України [3, с. 50].

Переважна частина внутрішньої та зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесення політико-правових рішень, втілюється в нормативні форми і спирається на міжнародно-правові принципи [4, с. 76]. Події останніх років з усією переконливістю свідчать про те, що ситуація на українському прикордонні змінюється динамічно, висуваючи перед уповноваженими та компетентними органами все нові й нові виклики для врегулювання внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави.

Злочинні групи на державному кордоні у своїй діяльності вдаються до насилля, відмивають величезні суми грошей, підкупають посадових осіб, а також завдають шкоди та загрожують економічній і фінансовій системі держави. Саме тому національні інтереси держави в цій сфері потребують консолідації зусиль державних інституцій щодо обмеження економічних і соціально-політичних основ злочинності, опрацювання системи засобів правового, спеціального й іншого характеру для ефективного припинення злочинності, для захисту життєво важливих інтересів держави від злочинних посягань, для створення системи контролю за рівнем злочинності.

Зазначене свідчить, що стійкий розвиток сучасного суспільства значною мірою обумовлюється не лише його соціально-політичними, але й кримінально-правовими та кримінологічними аспектами, які спричиняють необхідність проведення державою ефективної прикордонної політики. Глибоко продумана, чітко сформульована стратегія гарантування прикордонної безпеки сьогодні є запорукою добробуту країни, а помилки та прорахунки в цій сфері призводять до непередбачуваних негативних результатів.

Сучасна прикордонна політика у сфері протидії злочинності являє собою комплекс політико-правових заходів, спрямованих на протидію злочинності в прикордонному просторі усіма наявними в арсеналі держави політичними заходами і правовими засобами з огляду на основні характеристики суспільства, в якому така політика реалізується.

Прикордонну політику науковці розуміють як складову частину політики національної безпеки України, що являє собою систему офіційно прийнятих поглядів і дій щодо визначення мети і завдань, принципів, основних напрямів і механізму забезпечення охорони державного кордону і національних інтересів України в її прикордонному просторі. Її здійснюють відповідно до Конституції та чинного законодавства України, загальновищезначаних принципів і норм міжнародного права та реалізують шляхом цілеспрямованої, скоординованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян відповідно до їхніх прав і повноважень у цій сфері з метою реалізації та захисту національних інтересів України в її прикордонному просторі [5, с. 49–50].

Саме тому основи прикордонної політики як одного з найбільш пріоритетних сучасних напрямів гарантування прикордонної безпеки держави повинні містити положення й удосконалення нормативно-правової бази, що визначатимуть повноваження та регламентацію діяльності держави, суспільства й особи в прикордонному просторі, а також установлюватимуть кримінальну відповідальність за спричинення шкоди національним інтересам України.

Сьогодні збільшення міждержавних взаємовідносин, окрім позитивного впливу на їхній розвиток, супроводжуються виникненням негативних транскордонних процесів, що набувають все більш масштабного, організованого й системного характеру у вигляді таких глобальних проблем сучасності, як нелегальна міграція, екстремістська і терористична діяльність, контрабанда (зброї, боєприпасів, наркотичних засобів тощо).

Чинним Кримінальним кодексом (далі – КК) України передбачена низка норм, що покликані мінімізувати або навіть нейтралізувати вплив за-

значених глобальних проблем сьогодення на прикордонну безпеку держави, серед яких можна виділити такі:

1) положення ст. 110 забезпечують державу від вчинення умисних дій, спрямованих на зміну меж території або державного кордону України, публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, а ст. 110–2 встановлена кримінально-правова заборона щодо фінансування дій, вчинених із метою зміни меж території або державного кордону України;

2) норми ст. 201 і ст. 305 забезпечують державу від здійснення контрабанди культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів, частин вогнепальної нарізної зброї, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів;

3) від незаконного переправлення осіб через державний кордон України забезпечують положення ст. 332, а ст. 332–1 – від порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї;

4) положення ст. ст. 342, 348 забезпечують належне функціонування правоохоронної галузі в прикордонній сфері та не допускають вчинення опору представникам влади, працівникам правоохоронних органів, членам громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцям, а також посягань на їхнє життя;

5) забезпечують державу від злочинних посягань на її прикордонну безпеку з боку самих прикордонників норми р. XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» та ст. 419 «Порушення правил несення прикордонної служби».

Проте законодавство про кримінальну відповідальність у прикордонній сфері залишається неповним і несистемним, а сучасний військово-політичний стан в українському прикордонні обумовлює необхідність зміни пріоритетів щодо кримінально-правових і кримінологічних засобів гарантування прикордонної безпеки держави.

Так, поза увагою законодавця залишилися випадки можливого незаконного переправлення осіб із Криму до материкової України й у зворотному напрямку, що потребує внесення відповідних доповнень до ст. 332 КК України, якою передбачена кримінальна відповідальність за незаконне переправлення осіб тільки через державний кордон України.

Варто було б також прислухатись до думки деяких науковців [6, с. 6; 7, с. 8], які пропонують поновити криміналізацію дій, передбачених раніше ст. 331 КК України, за перетинання державного

кордону України за наявності обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність, зокрема, у разі вчинення такого діяння із застосуванням зброї або засобів активної оборони чи забезпечення спеціальних операцій.

Крім того, у сфері протидії нелегальній міграції є проблема кримінально-правової політики щодо іноземців, які вчиняють злочини на території України. Із соціально-політичного погляду, перебування таких осіб на території України не тільки незаконне, але й неприпустиме. Такий стан справ, передусім, потребує теоретичного осмислення та практичного впровадження положень, що врегульовуватимуть питання кримінальної відповідальності іноземців і осіб без громадянства, призначення їм покарання та звільнення від нього.

Сьогодні питання поведінки з іноземцями й особами без громадянства, засудженими до покарання, що не пов'язане з позбавленням волі, або тих, які відбули покарання у виді позбавлення волі, вирішені таким чином, що дають їм змогу нелегально перебувати на території України.

Одне з перших питань у цьому контексті пов'язане з допустимістю призначення іноземцям і особам без громадянства покарання, що не пов'язане з позбавленням волі. На наше переконання, призначення такого покарання можливе щодо іноземців і осіб без громадянства, які мають законні підстави для перебування (проживання) на території України на строк, що перевищує термін, установлений вироком суду.

Наступне питання пов'язане з ухваленням рішення щодо примусового видворення чи реадмісії іноземців або осіб без громадянства. У разі вчинення нелегальним мігрантом злочину і призначення судом йому покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, той самий суд повинен також прийняти рішення щодо застосування до цієї особи після виконання вироку стандартної процедури реадмісії (у разі наявності чинної угоди з державою громадянської належності особи або країни її попереднього перебування) або ухвалити рішення про примусове видворення засудженого за межі території України, з передаванням органам міграційної служби для реалізації цього рішення.

Крім того, призначаючи іноземцю чи особі без громадянства покарання, що пов'язане з позбавленням волі, в усіх випадках суд має винести рішення щодо реадмісії або примусового видворення засудженого після відбуття цього покарання. Аналогічне рішення повинно ухвалюватися в разі звільнення іноземця або особи без громадянства від кримінальної відповідальності, а також внаслідок акту амністії. Водночас варто зважати на те, що в разі неможливості реадмісії або примусового видворення особи через гуманітарні підстави або інші поважні причини суд має вирішувати питан-

ня щодо надання їй статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту.

Одним із сучасних механізмів, що має суттєвий кримінологічний потенціал щодо недопущення осідання в Україні іноземців і осіб без громадянства, які під час попереднього перебування порушили законодавство нашої держави, є заборона в'їзду в Україну на певний строк. Однак поодинокими є випадки, коли іноземці й особи без громадянства, маючи таку заборону, знову намагаються потрапити на територію України, і такі випадки набувають тенденції до збільшення. Так, упродовж 2012–2013 рр. органами охорони державного кордону України 3,8 тис. та 3,6 тис. таких осіб, а у 2014–2015 рр. – понад 4 тис. Варто мати на увазі, що перелік підстав для заборони в'їзду на територію України є вичерпним і визначений Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Вважаємо, що вже назріла необхідність криміналізації діяння, пов'язаного з умисним невиконанням іноземцями й особами без громадянства таких рішень, особливо якщо ці рішення ухвалені в інтересах гарантування національної безпеки держави або охорони громадського порядку, а також у зв'язку із вчиненням особою на території України злочинів.

Висновки. Неналежна увага до кримінально-правових і кримінологічних засад прикордонної політики та низької ефективності гарантування прикордонної безпеки держави пов'язана, насамперед, зі спізним реагуванням на загрози та ризики нової доби, відсутністю належного впливу держави на злочинність у прикордонні.

Переконаний, що захист державного кордону потребує скоординованої діяльності всіх органів державної влади та місцевого самоврядування із протидії будь-яким загрозам інтересам України. Захист кордону передбачає здійснення комплексу політичних, організаційних, правових, дипломатичних, економічних, оборонних, розвідувальних і контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-епідеміологічних, екологічних та інших заходів у межах прикордонного простору.

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 95.

2. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): [монографія] / О.Ф. Бантишев, О.В. Шама-

ра. – 3-е вид., перероб. та доп. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 240 с.

3. Чуваков О.А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: [монографія] / О.А. Чуваков; відп. ред. О.М. Костенко. – О.: Фенікс, 2017. – 362 с.

4. Панов М.І. Правова політика як універсальний феномен соціального буття / М.І. Панов, Л.М. Герасіна // Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М.І. Панов; передм. В.П. Тихий. – К.: Ін Юре, 2010. – 812 с.

5. Цимбалістий Т.О. Державний кордон України: конституційно-правовий статус: [навч. посібник] / Т.О. Цимбалістий. – Хм.: Вид-во НАПВУ, 2000. – 204 с.

6. Федосєєв В.В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканості державних кордонів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Федосєєв; НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2013. – 20 с.

7. Огнєв Т.С. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.С. Огнєв; ІДП ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2017. – 20 с.

Анотація

Курилюк Ю. Б. Деякі сучасні кримінально-правові та кримінологічні аспекти забезпечення прикордонної безпеки держави. – Стаття.

У статті окреслені наявні кримінально-правові норми щодо гарантування прикордонної безпеки держави, а також запропоновано деякі перспективні кримінологічні засоби в цій сфері.

Ключові слова: прикордонна безпека, кримінально-правові норми, кримінологічне забезпечення.

Аннотация

Курылюк Ю. Б. Некоторые современные уголовно-правовые и криминологические аспекты обеспечения пограничной безопасности государства. – Статья.

В статье очерчены существующие уголовно-правовые нормы по обеспечению пограничной безопасности государства, а также предложены некоторые перспективные криминологические меры в этой сфере.

Ключевые слова: пограничная безопасность, уголовно-правовые нормы, криминологическое обеспечение.

Summary

Kuryliuk Yu. B. Some modern criminal-law and criminological aspects of ensuring border security of the State. – Article.

The article outlines existing criminal-law norms regarding the provision of border security of the State, as well as proposes some perspective criminological means in this area.

Key words: border security, criminal-law norms, criminological support.

УДК 343.97

Н. З. Магас*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка***СПОСОБИ ЗМЕНШЕННЯ ЛАТЕНТНОСТІ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Як зазначав А.П. Закалюк, правоохоронні органи своїм завданням мають не лише протидію злочинності, а й скорочення її латентності. Водночас автор підкреслював, що на практиці такій діяльності увага майже не приділяється [1, с. 178]. І справді, зменшення латентності злочинності є надзвичайно важливою діяльністю, яка впливає на весь процес боротьби із згаданим явищем. Особливо це стосується корупційної злочинності як однієї з найбільш латентних видів злочинності. Абсолютна більшість корупційних злочинів залишаються «в тіні», тобто невідомими правоохоронним органам. Саме тому одним із найважливіших завдань у боротьбі з корупційною злочинністю є зменшення її латентності. Вагому роль у цьому процесі відіграють викривачі корупції, правовий статус яких потребує вдосконалення в Україні.

Питанню латентної злочинності і, зокрема, способам зниження латентності присвячена монографія В.Ф. Оболонцева, дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук П.О. Кривенцова, наукові дослідження О.М. Гуміна, Ю.П. Заблоцького. Велика увага питанню зменшення латентності корупційної злочинності, зокрема і вивченню правового статусу викривачів, приділяється громадськими організаціями, які ведуть боротьбу з корупцією, серед них найвідомішою є Transparency International. Водночас недостатньо уваги приділено способам зменшення латентності корупційної злочинності в науковій літературі.

Метою статті є дослідження способів зменшення латентності злочинності та, зокрема, корупційної злочинності, а також аналіз правового статусу викривачів в Україні та за кордоном.

Для розгляду даного питання потрібно, насамперед, виділити особливості латентності як об'єкта, на який впливають. До таких особливостей належать:

1. Прихованість (неявність) багатьох елементів латентності як об'єкта, що ускладнює їх сприйняття та моделювання впливу. У цьому полягає суть латентної злочинності – інформація про неї невідома правоохоронним органам. Але водночас така інформація в абсолютній більшості випадків відома хоча б комусь – виконавцеві злочину, потерпілому, свідкам. Тому впливати на латентність злочинності потрібно, зокрема, шляхом виявлення таких осіб і отримання від них інформації.

2. Латентна злочинність є частиною фактичної злочинності. Тому вплив на злочинність загалом буде і впливом на латентну злочинність зокрема.

3. Масштаби латентної злочинності великі, і вона щонайменше в кілька разів перевищує зареєстровану злочинність.

З такої ситуації є два виходи: перший – не помічати латентної злочинності, другий – розробляти нові підходи, залучати нових суб'єктів, діяльність яких буде ефективнішою та менш затратною [2, с. 778–779]. Оскільки перший варіант неприпустимий, зменшення латентності злочинності потребує нових підходів, які розглядатимуться нижче.

Зменшення латентності злочинності полягає у виявленні й усуненні причин, які таку латентність зумовлюють. Не варто плутати це поняття із протидією та попередженням латентної злочинності, оскільки мета згаданих видів діяльності різна: перша спрямована на зменшення кількості латентних злочинів у структурі злочинності, водночас загальна кількість вчинених злочинів може і не змінитися, друга – на скорочення кількості вчинених злочинів і покращення їхньої якісної характеристики [3, с. 127–128].

Для ефективного застосування заходів із зменшення латентності злочинності варто провести класифікацію таких заходів.

Так, П.О. Кривенцов усі заходи з мінімізації латентності злочинності поділяє на три основні напрями залежно від виду латентності, на яку треба впливати:

1. Загальні заходи, спрямовані на мінімізацію латентності всієї злочинності (підвищення загального рівня правосвідомості населення, зокрема й працівників правоохоронних органів; створення правової ідеології, відповідно до якої дотримання прав і свобод людини та їх захист є найвищою цінністю; створення і розвиток соціального контролю з боку суспільства за своїми членами, соціальними групами, державними органами; викорінення переконання про безкарність правопорушників).

2. Заходи, спрямовані на зменшення природної латентності (розвиток інституту допомоги свідкам і потерпілим; забезпечення співпраці громадян із правоохоронними органами, зокрема, шляхом матеріального винагородження за повідомлення важливої інформації; удосконалення законодавства, зокрема, передбачення відповідальності за неповідомлення про злочин,

удосконалення взаємодії з особами, які заявляють про злочини; підвищення довіри громадян до правоохоронних органів, використання телефонів довіри для повідомлення про злочини; проведення огляду віктимізації населення шляхом опитувань, розроблення подальшого плану роботи правоохоронних органів на основі результатів цих опитувань).

3. Заходи, спрямовані на зменшення штучної злочинності (розширення штату працівників правоохоронних органів і покращення їх взаємодії з іншими державними та недержавними органами у сфері виявлення інформації про злочини; періодичне навчання працівників правоохоронних органів із метою підвищення кваліфікації; покращення матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів; винагородження працівників правоохоронних органів за належне виконання своїх обов'язків і посилення відповідальності за дії, що перешкоджають реєстрації повідомлень про злочини; активізація діяльності правоохоронних органів із виявлення вчинених злочинів з урахуванням результатів опитувань населення, інформування громадян про можливі посягання на їхні права, спілкування із представниками громадських об'єднань; створення кримінологічних підрозділів в структурі правоохоронних органів; вивчення латентних жертв тощо) [3, с. 128–145].

Наведена вище класифікація є доцільною з огляду на те, що кожен вид латентності має різні причини, а отже, потребує різних методів впливу на них.

В.Ф. Оболонцев шляхи і способи зменшення латентності злочинів класифікує залежно від сфери, в якій вони здійснюються, і поділяє їх на:

1. Заходи у сфері виховання громадян. До цих заходів вчений відносить підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян шляхом правового виховання.

2. Заходи в соціальній сфері. Мета таких заходів – підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів, а також посилення контролю громадянського суспільства за діяльністю цих органів. Такі заходи можуть полягати в наданні об'єднанням громадян додаткових повноважень щодо контролю за правоохоронними органами та виявлення латентної злочинності, а також у діяльності засобів масової інформації (далі – ЗМІ) в такій сфері. Загалом, вчений вважає, що забезпечення добробуту громадян у соціальній сфері також матиме позитивний вплив на зниження рівня латентності злочинності.

3. Заходи в правоохоронній сфері. Тут йдеться про діяльність спеціальних підрозділів Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) – центрів громадських зв'язків, що відповідають за висвітлення діяльності правоохоронців.

4. Заходи в державно-політичній сфері. Серед таких заходів вчений називає діяльність омбудсмена, який має низку прав, що сприяють зниженню рівня латентності злочинів.

5. Заходи в нормотворчій сфері. Зокрема, у сфері гарантування безпеки потерпілих осіб. Недопущення надто широкої криміналізації діянь, декриміналізація діянь, які не становлять великої суспільної небезпечності, сприятиме зменшенню навантаження на працівників правоохоронних органів і слугуватиме способом підвищення ефективності їхньої роботи [4, с. 81–96].

Така класифікація також є важливою із практичного погляду, оскільки визначає основні напрями заходів із зменшення латентності злочинності.

У підсумку В.Ф. Оболонцев наводить такі найбільш важливі заходи і способи зниження латентної злочинності: «а) вдосконалення статистичного обліку злочинів; б) підвищення вимог до додержання порядку ведення кримінально-правової статистики; в) підвищення рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази; г) широке проведення правової пропаганди серед населення з метою підвищення його правової культури і правосвідомості; ґ) вдосконалення законодавчих та інших норм, що регламентують діяльність правоохоронних органів, систематичний і принциповий контроль за їх додержанням; д) забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих; е) усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність, формального ставлення працівників статистичного обліку до дорученої роботи, виключення випадків зловживань з їх боку; ж) систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинців; з) своєчасна розгорнута публікація даних про злочинність у країні, призначена для практичних працівників і науковців» [5].

Здається, що комплексна реалізація всіх вищезазначених заходів сприятиме зменшенню латентності злочинності, проте така діяльність потребує значних фінансових ресурсів.

О.М. Гумін пропонує низку заходів для зменшення латентності насильницьких злочинів. Фактично всі ці заходи можуть слугувати способами зменшення латентності будь-якого виду злочинності. Так, вчений пропонує вживати таких заходів: «виховання громадян в дусі високої правосвідомості та законотворчості; широке проведення правової пропаганди серед населення з метою підвищення його правосвідомості і правової культури; вдосконалення законодавства; вдосконалення статистичного обліку та звітності підрозділів органів внутрішніх справ (далі – ОВС)

та медичних установ; забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих; усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність, підвищення вимогливості до додержання порядку, ведення статистичного обліку шляхом посилення контролю над ним; підняття рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їхньої матеріальної бази; систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинців; розширення можливостей контролю за діяльністю правоохоронних та інших органів з боку громадськості; забезпечення незалежності ЗМІ» [6, с. 230].

Щодо корупційної злочинності, то їй притаманні, крім загальних для всіх видів злочинності способів зниження латентності, також свої, окремі. Слушно висловився А.П. Закалюк, який зазначав, що «латентні злочини мають різні причини та механізми набуття ознак латентності, а звідси передбачаються різні форми і засоби скорочення латентної злочинності» [1, с. 178].

З метою зниження латентності корупційної злочинності, на думку П.О. Кривенцова, варто вжити таких заходів: аналіз і активний моніторинг рахунків і майна державних службовців та їхніх родичів; аналіз матеріалів ЗМІ; опитування населення для виявлення латентних жертв; розширення повноважень органів по боротьбі з корупцією щодо збору й опрацюванню кримінологічно значущої інформації; винагородження громадян, які повідомляють про корупційну злочинність, а також винагородження працівників правоохоронних органів, які повідомляють про факти корупції в своєму відомстві [3, с. 151].

Варто звернути увагу на те, що перші три заходи є радше методами виявлення латентної злочинності. Щодо останніх двох заходів, то їхнє запровадження здається цілком доцільним для зменшення латентності корупційної злочинності.

Широкий спектр заходів, які б могли значно зменшити латентність корупційної злочинності, наведений у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.» від 14 жовтня 2014 р. № 1699–VII. До цих заходів належать такі: ухвалити закон про захист осіб, які доброчесно повідомляють про корупційні правопорушення (викривачів), передбачивши обов'язок повідомлення та захист викривачів, створення внутрішніх і зовнішніх каналів подання інформації, системи захисту викривачів від утисків та переслідування, а також заходи стимулювання повідомлень про корупцію, покладення на спеціально уповноважений орган функцій із проведення моніторингу й аналізу практики застосування закону та вжиття заходів щодо його

належного застосування, запровадження санкцій за приховування фактів корупційних правопорушень; організувати широку загальнонаціональну інформаційну кампанію з роз'ясненням положень закону. Здійснювати на постійній основі навчання з питань доброчесного повідомлення про факти корупції [7]. Хоча вже добігає кінця 2017 р., фактично жоден із наведених вище заходів не здійснено.

Як вже зазначалося, способами зменшення латентності злочинності є вплив на причини, що цю латентність зумовлюють. Тому варто скласти перелік спеціальних заходів із зменшення латентності корупційної злочинності, зважаючи на причини її латентності. До основних причин латентності корупційної злочинності варто віднести неповідомлення громадянами про вчинені щодо них чи відомі їм корупційні злочини через небажання витрачати на повідомлення свій час, страх перед помстою з боку виконавців корупційних злочинів, причетність до корупційного злочину, недовіру до правоохоронних органів тощо, а також халатність і непрофесійність працівників правоохоронних органів, безпідставні відмови у відкритті кримінального провадження. Під час розроблення програми зменшення латентності корупційної злочинності треба передбачити заходи, що впливатимуть на кожен із цих причин, мінімізуючи її вплив.

Так, із небажанням громадян витрачати свій час на повідомлення про корупційні злочини можна боротись кількома шляхами. Передусім, необхідно підвищувати правосвідомість громадян. Повідомлення про корупційні злочини має вважатися моральним обов'язком громадянина, а така діяльність повинна вважатися в суспільстві прикладом для наслідування. Цього можна досягти шляхом проведення різноманітних заходів, використання соціальної реклами на телебаченні з популяризації викриття корупційних злочинів. Велику роль у цій діяльності відіграють громадські організації.

Ефективно боротися з неповідомленням про корупційні злочини можна завдяки встановленню відповідальності за неповідомлення про корупційні злочини та передбаченню матеріальної винагороди особам, які про такі злочини повідомляють. Для цього необхідно внести відповідні зміни до нормативно-правових актів. Тоді мотивація громадян повідомляти про корупційні злочини значно зросте як через страх відповідальності, так і через бажання отримувати винагороду.

Щодо заохочення повідомлення про корупцію, то світовий досвід тут різний. Так, відповідно до європейської моделі, стимулом слугує моральне заохочення з огляду на те, що викривати корупцію – це обов'язок кожного свідомого громадянина в Європі. Показовим прикладом є те,

що в Ірландії викривач корупції отримав звання «Людина року». Суттєво відрізняється американська модель, де за викриття корупції передбачена грошова винагорода в розмірі певного відсотка від будь-яких вилучених коштів і штрафів, яка слугує компенсацією за ризики і зусилля, докладені викривачем [8]. Схожа норма передбачена ст. 15 проекту закону № 4038-а «Про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам», відповідно до якої, якщо внаслідок здійсненого згідно із законом розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам до бюджету повернуто кошти, викривачу виплачується грошова винагорода в розмірі 10 відсотків від повернутих коштів [9].

Схожа практика існує і в Південній Кореї, де у 2002–2013 рр. Комісією із цивільних прав та боротьби з корупцією було отримано 28 246 повідомлень про порушення. Результатом розкриття 220 випадків було повернення 60,3 мільйона доларів, а 6,2 мільйона доларів виплатили як винагороду інформаторам [10].

Як показують результати проведеного нами інтернет-опитування, на запитання «Якщо б за повідомлення правоохоронних органів про корупційні злочини було встановлено матеріальну винагороду (наприклад, 10–15% від суми сплаченого штрафу чи конфіскованого майна), чи вплинуло б це на повідомлення Вами про корупційні злочини?» 32,9% респондентів відповіли ствердно, 12,7% зазначили, що це б на них вплинуло, але оскільки вони не вірять в те, що справді зможуть отримати винагороду за таке повідомлення, то все одно б не повідомляли про корупційні злочини, 53,4% зазначили, що це б на них не вплинуло ніяк. Хоча й більше, ніж половина респондентів зазначили, що на них би не вплинуло встановлення винагороди за повідомлення про корупційний злочин, майже третина респондентів все ж стали б повідомляти про корупційні злочини за передбачення такої норми, а отже, такий спосіб зменшення латентності корупційної злочинності здається доцільним. Водночас дуже важливо, щоб частка опитаних, які просто не вірять у можливість отримання винагороди, побачили реальні приклади таких випадків, тоді і вони б стали повідомляти про корупційні злочини.

Щодо відповідальності за неповідомлення про вчинені злочини, то, як показують результати інтернет-опитування, на запитання «Якщо б за неповідомлення про відомі Вам корупційні злочини було встановлено відповідальність, то чи вплинуло б це на Вас?» 27,8% респондентів відповіли ствердно, 34,2% зазначили, що все залежало б від виду відповідальності, і повідомляли б лише за встановлення суворой відповідальності, 17,7% опитаних заперечили вплив на них встановлення відповідальності за неповідомлення про

корупційні злочини. Решта респондентів зазначили свої варіанти відповіді. Результати опитування доводять, що в разі встановлення суворой відповідальності за неповідомлення про корупційний злочин майже дві третини респондентів повідомляли б про такі злочини. Проте здається, що встановлення відповідальності за неповідомлення про злочини для України все-таки є пережитком попередньої системи, тому передбачити відповідальність варто, але лише як тимчасовий захід, до досягнення помітних успіхів у боротьбі з корупцією в країні.

Додатково зауважимо, що така відповідальність є доцільною лише щодо конкретних осіб. Так, за неповідомлення про корупційний злочин мають нести відповідальність лише ті особи, яких захищає закон як викривачів корупції. Важливо звернути увагу і на те, що стосовно громадян, які запропонували, пообіцяли або надали неправомірну вигоду, запровадження відповідальності за неповідомлення про одержання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду не має сенсу, адже в такому разі згадана особа мала б додатково зізнатися у вчиненні нею злочину (давання чи пропозиція або обіцянка неправомірної вигоди), що суперечить законодавству. Проблеми можуть також виникнути і на етапі доказування того факту, що особа знала про вчинений злочин. Труднощі виникатимуть і через те, що притягнути особу до відповідальності за неповідомлення про корупційний злочин можна лише після встановлення судовим порядком факту, що такий злочин було вчинено.

Принагідно варто зазначити, що з такою причиною латентності, як причетність осіб, які надали, запропонували чи пообіцяли неправомірну вигоду, до корупційних злочинів, які передбачають прийняття пропозиції, обіцянку або одержання неправомірної вигоди, можна боротися, застосовуючи заохочувальну норму, передбачену ч. 5 ст. 354 Кримінального кодексу України, яка встановлює умови звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які надали, запропонували чи пообіцяли неправомірну вигоду. Важливо також, щоб інформація про наявність цієї норми було відомо населенню [11].

З метою боротьби з такою причиною латентності, як страх громадян перед помстою, потрібно забезпечити надійний захист осіб, які повідомляють про вчинені корупційні злочини. Окрему увагу в питанні зменшення латентності корупційної злочинності варто приділити захисту викривачів корупції.

Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII закріплює положення про захист викривачів. Реалізація цих положень на практиці може стати ефективним

способом зменшення латентності корупційної злочинності. Так, ст. 53 згаданого Закону передбачає:

- особливий захист та гарантії для осіб, які повідомляють про порушення Закону;
- можливість анонімного повідомлення про порушення даного Закону, вимоги до такого повідомлення та порядок його розгляду і дії за наслідками такого розгляду;
- обов'язок посадових і службових осіб державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, посадових осіб органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи одержання інформації про вчинення такого правопорушення працівниками відповідних державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції [12].

Дуже важливим є ухвалення закону про захист викривачів, яке передбачається вже згаданою Антикорупційною стратегією. Відповідний законопроект № 4038-а «Про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам» перебуває у Верховній Раді ще з липня 2016 р., проте досі не був ухвалений. Ефективна реалізація положень закону стане можливою лише за наявності чотирьох чинників: «суспільної уваги медіа до викривачів (поширення думки, що діями викривача можна забезпечити невідворотність покарання для корупціонера), безперервного потоку викривачів (що залежить також і від першого); тиску громадських організацій (підтримки викривачів корупції); підтримки міжнародних організацій та політичної волі держави» [10]. Ухвалення зазначеного закону також дуже важливе з огляду на те, що він розширює коло осіб, які можуть бути викривачами, адже чинне законодавством гарантує захист лише для працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного та приватного права.

Про те, що запровадження дієвої системи захисту викривачів в Україні буде результативним, свідчать дані дослідження, що проводилося організацією Transparency International (Барометр Світової Корупції) в 42 країнах, участь у ньому взяло 60 000 чоловік. Українських респондентів (1 507 осіб) опитали з 24 лютого 2016 р. по 26 травня 2016 р. За результатами даного дослідження корупцію назвали головною проблемою 56% населення, 42% – не готові про неї повідомляти, і лише 14% бояться помсти після викрит-

тя. Тобто 58% респондентів готові про корупцію повідомляти.

Показовим прикладом боротьби українців із корупцією є справа викривачів Товариства Червоного Хреста України. Волонтери Товариства звернулися до Transparency International та до журналістів із повідомленнями про корупційні зловживання в Товаристві (розтрату державних коштів, продаж гуманітарної допомоги й інші). У результаті перевірки, здійсненої за численними запитами юристів Transparency International, було виявлено, що Міністерство охорони здоров'я виплатило Товариству Червоного Хреста України 252,3 мільйонів гривень із коштів державного бюджету, проте діяльність у сфері охорони здоров'я патронажною службою Товариства не здійснювалась. Зараз тривають процеси по поверненню цих коштів у бюджет [8].

Про невіру в ефективність боротьби з корупцією, яка ведеться правоохоронними органами, свідчать результати проведеного нами опитування: лише 13,9% опитаних в ефективність цієї боротьби вірять, решта 86,1% – ні. З цієї причиною латентності корупційної злочинності можна боротися в кількох напрямках:

1. Звітування про результати роботи цих органів у ЗМІ. Тоді громадськість буде бачити, що органи працюють, а отже, і працюватимуть над розкриттям злочинів, про які вони повідомляють.

2. Показ у ЗМІ реальних випадків повідомлення громадянами про корупційні злочини і подальшого успішного їх розкриття.

3. Проведення відкритих заходів за участі органів, що протидіють корупції, та громадськості з метою підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів. На таких заходах працівники органів повинні ознайомлювати з ознаками корупційних злочинів, особливостями їх розкриття та важливістю цього процесу для суспільства.

І нарешті, розглянемо таку причину латентності корупційної злочинності, як халатність і непрофесіоналізм працівників правоохоронних органів та безпідставні відмови у відкритті кримінального провадження.

Із зазначеною проблемою можна боротися в кількох напрямках:

1. Проведення спеціалізованих навчань працівників правоохоронних органів. Таке навчання повинно бути систематичним і проводитися досвідченими фахівцями в цій сфері, зокрема й іноземними спеціалістами. Програма навчання має передбачати оновлення знань про корупційні злочини, методи їх розслідування тощо.

2. Покращення матеріально-технічної бази правоохоронних органів. Це забезпечить можливість результативного розслідування корупційних злочинів, зокрема, із застосуванням новітньої техніки.

3. Матеріальне та моральне заохочення працівників за успішну роботу з розкриття корупційних злочинів. Такий захід слугуватиме стимулом для працівників органів, що ведуть боротьбу з корупцією, та скоротить кількість відмов у відкритті кримінальних проваджень.

4. Особливий контроль за розслідуванням корупційних злочинів із боку керівництва правоохоронних органів.

5. Застосування дисциплінарної відповідальності за випадки безпідставної відмови у відкритті кримінального провадження.

Висновки. Зменшення латентності злочинності полягає у виявленні й усуненні причин, які таку латентність зумовлюють. Заходи із зменшення латентності злочинності класифікують за різними критеріями – залежно від виду латентності, на яку впливають, за напрямками заходів із зменшення латентності. Серед основних способів зменшення латентності корупційної злочинності можна назвати такі: проведення різноманітних заходів для підвищення правосвідомості громадян і сприяння довірі до правоохоронних органів, передбачення винагороди за повідомлення про корупційний злочин, тимчасове передбачення відповідальності за неповідомлення про корупційний злочин, вдосконалення правового статусу викривачів. Способи зменшення латентності корупційної злочинності наведеними не обмежуються і потребують постійного розширення та вдосконалення для отримання ефективного результату.

Література

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
2. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности : [монография] / под ред. С.М. Иншакова. – М. : Юнити-Дана ; Закон и право. Серия «Научные издания для юристов», 2011. – 839 с.
3. Кривенцов П.А. Латентная преступность в России : криминологическое исследование : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / П.А. Кривенцов ; Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина. – Москва, 2014. – 184 с.
4. Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність : проблеми теорії та практики попередження / В.Ф. Оболенцев. – Харків : Видавець СПД Н.М. Вапнярчук, 2005. – 128 с.
5. Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В.Ф. Оболенцев ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 19 с.
6. Гумін О.М. Проблема латентності насильницької злочинності : шляхи вирішення / О.М. Гумін // Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права. – 2009. – Вип. 2(30). – С. 226–231.

7. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр. : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

8. Transparency International Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/>.

9. Проект закону про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам № 4038а від 20 липня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59836.

10. Викривачі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vykryvachi.trudovi.org/>.

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

12. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.

Анотація

Магас Н. З. Способи зменшення латентності корупційної злочинності. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу способів зменшення латентності злочинності взагалі та корупційної злочинності зокрема. Визначено особливості латентності як об'єкта, на який впливають. Встановлено зміст зменшення латентності злочинності. Наведено класифікацію заходів зменшення латентності залежно від виду латентності (штучна, природна) та залежно від напрямку здійснення заходів. Виділено способи зменшення латентності корупційної злочинності залежно від причин, що таку латентність зумовлюють. Проаналізовано правовий статус викривачів за українським законодавством та розглянуто закордонну практику повідомлення викривачами про випадки корупції. Запропоновано способи зменшення латентності корупційної злочинності в Україні.

Ключові слова: латентна злочинність, латентність, корупційна злочинність, викривачі корупції.

Аннотация

Магас Н. З. Способы уменьшения латентности коррупционной преступности. – Статья.

Статья посвящена анализу способов уменьшения латентности преступности вообще и коррупционной преступности в частности. Определены особенности латентности как объекта, на который оказывают влияние. Установлено содержание уменьшения латентности преступности. Приведена классификация мер по уменьшению латентности в зависимости от вида латентности (искусственная, естественная) и от направления мероприятий. Выделены способы уменьшения латентности коррупционной преступности в зависимости от обуславливающих её причин. Проанализирован правовой статус обличителей по украинскому законодательству и рассмотрена зарубежная практика информирования обличителями о случаях коррупции. Предложены способы уменьшения латентности коррупционной преступности в Украине.

Ключевые слова: латентная преступность, латентность, коррупционная преступность, обличители коррупции.

Summary

Mahas N. Z. Ways to reduce the latency of corruption crime. – Article.

The article is devoted to the analysis of ways to reduce the latency of crime and corruption crime in particular. The features of latency as the influenced object are determined. The content of crime latency reduction is established. The classification of latency reduction measures depending on the type of latency (artificial, natural) and

depending on the direction of their implementation is given. The ways to reduce the latency of corruption crime depending on the reasons that cause such latency are defined. The legal status of the whistleblowers under the Ukrainian legislation is analyzed and the foreign practice of whistleblowers informing about corruption is considered. The ways of reduction of corruption crime latency in Ukraine are offered.

Key words: latent crime, latency, corruption crime, whistleblowers.

УДК 343.23.343.3/7(477)

І. І. Чугуніков*доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»***ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

Актуальність теми. Аналіз сучасної кримінально-правової літератури, а також практики застосування кримінально-правових норм, свідчить про те, що об'єкт поступово втрачає своє принципове значення як обов'язковий елемент складу злочину. Такий підхід, по-перше, суперечить положенням чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України (ч. 1 ст. 2), по-друге, цілком здатний остаточно дезорієнтувати правозастосовчу практику і, врешті-решт, призвести до необґрунтованого розширення предмета кримінального права.

Метою статті є доведення тези щодо необґрунтованості розуміння об'єкта кримінально-правової охорони як політичного явища. Поставлена мета зумовлює послідовне вирішення таких завдань: 1) крізь призму сучасних підходів до визначення об'єкта злочину проаналізувати проблеми вітчизняного правозастосування; 2) виявити чинники, які сприяють необґрунтованому розширенню предмета кримінального права; 3) довести життєздатність концепції «об'єкт – суспільні відносини» та її спроможність щодо подолання зазначених чинників.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, концепція «об'єкт – суспільні відносини», яка була майже загальновизнаною у вітчизняній теорії кримінального права радянського періоду, за роки незалежності неодноразово була піддана доволі інтенсивній критиці. Внаслідок масштабної ревізії зазначеної концепції були запропоновані «нові» універсальні поняття об'єкта злочину, які зводили його до соціальних цінностей [1, с. 47–80], правових благ [2, с. 64–65], прав і свобод людини [3, с. 325], людини чи соціальних спільнот [4, с. 237], сфер життєдіяльності людей [5, с. 67], соціальної безпеки [6, с. 29–31] та ін. Але, як показала подальша практика, докорінний перегляд концепції «об'єкт – суспільні відносини» аж ніяк не був викликаний її інституціональною кризою. Здебільшого, він був вмотивований прагненням будь-що позбавитися спадку минулого історичного періоду та бажанням деяких авторів визволити прихильників зазначеної концепції з полону «апріорних і абстрактних штампів і шаблонів, які тривалий час впроваджувалися в юридичну науку» [7, с. 5]. Однак, незважаючи на такі піднесені прагнення, жоден із нових підходів до визначення поняття об'єкта злочину так і не набув статусу універсального. Термін «благо» не може охопити всі об'єкти, які охороняються Особливою части-

ною КК України. Зокрема, нормальну діяльність пенітенціарної системи, систему оподаткування, за певних умов, діяльність правоохоронної та судової системи, і взагалі державну владу з її рішеннями, навряд чи, поза сумнівом, можна назвати благом для людини. Що ж стосується цінностей, то вони тільки тоді стають соціально значущими, коли входять до структури суспільних відносин, а люди стають їх суб'єктами, коли між людьми виникають конкретні зв'язки щодо таких цінностей. Тому кримінально-правовій охороні підлягають не самі цінності, а цінності як елемент суспільних відносин. Не випадково Конституція України визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку не просто найвищою цінністю, а цінністю соціальною (ст. 3). Загальне призначення ст. 3 Конституції України полягає в тому, що вона має служити перепорою, бар'єром всевладдю держави, сваволі її органів щодо людини, має перешкоджати виникненню такої ситуації, за якої людина була б лише маріонеткою держави, «гвинтиком» державного механізму, а проблема ціннісних колізій завжди повинна вирішуватися на користь людини [12, с. 20]. Але звідси зовсім не випливає, що ця стаття вимагає «автоматичного та беззаперечного перенесення поняття «соціальні цінності» на ґрунт кримінального права при визначенні об'єкта злочину» [10, с. 37]. У літературі цілком слушно зазначається, що положення ст. 3 Конституції дають відповідну орієнтацію державі, тим чи іншим осередкам суспільства, громадським організаціям, іншим суб'єктам (зокрема й фізичним особам) [12, с. 20], як треба будувати відносини між зазначеними учасниками, щоб не можна було б пожертвувати людиною заради будь якої іншої цінності. Зрозуміло, що поза межами суспільства ці орієнтири втрачають свій сенс.

Безпідставним є і розуміння прав і свобод людини як позасоціальної категорії. Сама собою номенклатура прав і свобод людини, як і будь-який інший нормативний припис, об'єктивно не може бути об'єктом кримінально-правової охорони, тому що власне правова норма не може зазнавати шкоди. Охороні підлягає такий порядок взаємовідносин між людьми, а також між людиною та державою, що складається внаслідок реалізації цих приписів, за якого всі люди є вільними і рівними у своїй гідності й правах, права і свободи є невідчужуваними та непорушними і визначають

зміст і спрямованість діяльності держави. Звідси випливає, що права і свободи людини – це не тільки і не стільки їх нормативна номенклатура, скільки фактична реалізація й ефективний захист, що своєю чергою, є можливим тільки в межах відповідних суспільних відносин. До того ж «універсальність» поняття об'єкта злочину як прав і свобод людини розбивається вже об р. І Особливої частини КК України – «Злочини проти основ національної безпеки України».

Отже, прагнення деяких вчених будь-що позбавитися «ідеологічно запламованих» суспільних відносин призвело до заміщення їх іншими категоріями, які поза ними не існують. Природно, що в підсумку все почало зводитися до тих самих «багатостраждальних» суспільних відносин. Так, наприклад, С.С. Яценко визначав громадський порядок як соціальну цінність, яка перебуває під охороною закону. Однак розкриваючи поняття цієї соціальної цінності, автор зазначав, що громадський порядок характеризує такий стан суспільних відносин, який забезпечує спокійні умови суспільно-корисної діяльності, відпочинку та побуту людей, зокрема, зовнішні умови нормального функціонування підприємств, установ і організацій, дотримання суспільної моралі, а також принципів користування матеріальними благами [8, с. 723]. М.І. Панов дійшов висновку, що власність є найважливішою соціальною цінністю. Проте родовим об'єктом злочинів, передбачених р. VI КК України, він називає суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом [9, с. 162]. Врешті-решт, варто підкреслити, що навіть запропонована структура цінностей мало чим відрізняється від добре відомої структури суспільних відносин. Так, наприклад, Є.В. Фесенко зазначає, що компонентами соціальних цінностей є потерпілі, їхні права й інтереси, соціальні зв'язки, а також матеріалізовані або нематеріалізовані блага [1, с. 51].

Такий стан речей, на наш погляд, є цілком закономірним, оскільки, як слушно зауважує В.Я. Тацій, категорія «суспільні відносини», якою охоплюються відносини між людьми, що існують у суспільстві й регулюються різноманітними соціальними нормами, є філософською (або соціологічною) і безпосередньо не стосується певного історичного періоду. Суспільні відносини – це не продукт політичних ідей і поглядів щодо розуміння світу. У них відсутня ідеологія. Це стан загальної організації людського життя з визначеними цінностями, які необхідні для прогресивного розвитку [10, с. 43–44, 45]. Згідно з концепцією сучасної соціології, людина (особистість) або соціальна група, бажаючи задовольнити свої потреби, вступає в соціальні зв'язки. Водночас кожен суб'єкт під час взаємодії прагне отримати максимальну матеріальну та моральну винагоро-

ду, а витрати звести до мінімуму. Тому у взаємовідносинах з іншими суб'єктами особа шукає ту міру, ту форму соціальної взаємодії, за якої витрати не перевищуватимуть позитивного ефекту. Природно, що така діяльність потребує регуляції. Регуляція соціальних зв'язків визначається як система критеріїв, стандартів, на підставі яких суб'єкт оцінює ефективність цього зв'язку, а також система контролю за тим, щоб критеріїв та правил гри дотримувалися. Поступово зі всієї сукупності взаємодій виокремлюються стійкі соціальні зв'язки, які на основі раціонально-чуттєвого сприйняття їх індивідами, котрі взаємодіють один з одним, набувають належної специфічної форми, що характеризується відповідною поведінкою суб'єктів. Такі усвідомлені та сприйняті індивідами сукупності повторюваних взаємодій і називають соціальними відносинами. Отже, суспільні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони – це певний порядок взаємовідносин, взаємодії їх суб'єктів щодо задоволення своїх потреб і вирішення колізій, які між ними виникають, в існуванні та всебічній підтримці якого зацікавлені як держава, так і суспільство загалом, оскільки саме панівний порядок суспільних відносин, який системно структурує суспільство, і не дає йому зірватися в безодню хаосу і самознищення. Як тут не погодитися з О.І. Бойцовим, який запитує, наскільки виправданим є таке повернення до «джерел» (запропоновані концепції об'єкта злочину були добре відомі вітчизняній кримінально-правовій теорії XIX – початку XX ст.), коли було витрачено стільки зусиль, щоб з'ясувати сутність цієї проблеми [11, с. 29].

У вітчизняній науці кримінального права наявний плюралізм підходів до розв'язання проблеми об'єкта злочину оцінюється як такий, що збагачує загальне вчення про цей елемент складу злочину [10, с. 42]. Погоджуючись загалом із такою оцінкою результатів відповідної дискусії, все ж зазначимо, що вона має і деякі негативні наслідки. Зокрема, поняття об'єкта злочину стало поступово втрачати своє принципове значення. Спочатку розбіжності щодо визначення цього поняття полягали виключно в термінологічній площині. Дійсно, запропоновані в літературі модифіковані концепції об'єкта, які зводили його до сфер життєдіяльності [5, с. 67], соціальної оболонки [13, с. 84–87] чи порядку відносин між людьми щодо матеріальних або нематеріальних предметів, який заснований на законах соціальної природи [14, с. 239], хоча і мали іншу назву, по суті мало чим відрізнялися від розуміння об'єкта як суспільних відносин. Але згодом були зроблені висновки, що не тільки суспільні відносини та сфери життєдіяльності, а й блага і цінності є поняттями одного синонічного ряду. Так, наприклад, М.В. Семікін зазначає, що «вирішуючи

питання про об'єкт злочину, важливо встановити те, чому це завдає безпосередньої шкоди, а як ми цей об'єкт посягання назвемо – благом, цінністю, предметом суспільних відносин або сферою життєдіяльності – не суть важливо» [15, с. 84]. Пошук того, чому саме завдається шкода внаслідок посягання, привів деяких авторів до висновку, що «у нашому найскладнішому суспільному організмі такі категорії, як блага, цінності, сфери життєдіяльності, люди, інтереси, відносини перебувають у нерозривному діалектичному взаємозв'язку та взаємодії, а тому неможливо посягнути на одну з категорій, не зачепивши деякою мірою інші» [15, с. 77]. Так, М.В. Ємельянов зазначає, що під час визначення загального поняття об'єкта злочину необхідно враховувати комплексний характер охоронюваних кримінальним законом процесів і явищ дійсності, які не можуть бути охоплені якимось одним – навіть найширшим за змістом – поняттям [16, с. 72]. Врешті-решт, у кримінально-правовій літературі почали здійснюватися спроби примирити всі наукові позиції щодо поняття об'єкта злочину і легалізувати їх під егідою комплексного підходу – об'єкт злочину – це соціальний порядок, що гарантує безпеку людини, її прав, свобод і цінностей в охоронюваних законом сферах життєдіяльності [16, с. 72]. Тому цілком природно, що в роботах останніх років, присвячених аналізу певної групи злочинів, їх об'єкт постає як політичне явище, яке може проявлятися і в суспільних відносинах, і в благах, і в цінностях, і в правах та свободах громадян, і в безпеці населення, і в охоронних відносинах [17, с. 50–73].

Вважаємо, що такий підхід до визначення об'єкта злочину не тільки цілком розчиняє це поняття в різних явищах і категоріях і позбавляє його будь-яких нормативних меж, що неприпустимо, оскільки об'єкт є обов'язковим елементом складу злочину, відсутність якого свідчить про відсутність підстави кримінальної відповідальності, а й спроможний остаточно дезорієнтувати правозастосовчу практику, яка й так під час кваліфікації вчиненого найменше уваги приділяє об'єкту. Дійсно, якщо під час вчинення злочину може постраждати будь-що, то і встановлення об'єкта втрачає будь-який сенс. Цілком достатньо того, що відповідальність за вчинене передбачена КК. Викликає певні сумніви й інструментальна цінність запропонованих «нових» підходів до визначення об'єкта злочину, хоча саме абстрактність і розпливчатість традиційного поняття об'єкта і ставилась у докору прихильникам концепції об'єкт – суспільні відносини» [1, с. 42–47]. Так, наприклад, один із прибічників теорії об'єкта як цінностей, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти чи заподіює шкоду, Є.В. Фесенко визначає це поняття як різноманітні об'єкти матеріального світу, зо-

крема й саму людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства загалом [1, с. 51]. З великою долею вірогідності можна стверджувати, що прикладні можливості запропонованих уявлень щодо поняття об'єкта злочину є дуже незначними, оскільки сам Є.В. Фесенко безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 312 КК, визначає як права володільців прекурсорів на розпорядження й інші форми поводження із цими речовинами, а об'єкт злочину, передбаченого ст. 313 КК, – як порядок поводження з обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів [1, с. 229, 232]. М.В. Ємельянов, який сповідує комплексний підхід до визначення об'єкта злочину як соціального порядку, що гарантує безпеку людини, її прав, свобод і цінностей в охоронюваних кримінальним законом сферах життєдіяльності, теж дійшов висновку, що об'єктом шахрайства як злочину, котрий вчиняється в реальній дійсності, є встановлений порядок поводження з майном, правом на майно та предметами спеціального призначення [16, с. 72]. До того ж здається, що і соціальні цінності, і соціальний порядок є суто віртуальними утвореннями, а як реальні об'єкти кримінально-правової охорони виступають права володільців, порядок обігу чи порядок поводження. Якщо ж згадати, що нормативний припис у будь-якому випадку не може зазнавати шкоди (інакше, кожного разу при вчиненні злочину, відповідна кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за нього, зникла б із КК, а законодавчі акти, що регулюють порядок обігу чи поводження з певними предметами, втрачали б чинність – І. Ч.), то доведеться визнати, що діяння, передбачені ст. ст. 190, 312, 313, є безоб'єктними. Крім того, варто зазначити, що порушення певних прав, обігу чи порядку поводження характеризує не об'єкт, а об'єктивний бік відповідного діяння. Порушення тих чи інших нормативних приписів заподіює шкоду тому, заради чого вони встановлювалися, – у зазначених вище випадках – здоров'ю населення або власності.

Як слушно зазначає Н.О. Гуторова, злочини, передбачені ст. ст. 308, 312, 313 КК, посягають на здоров'я населення, яке охороняється шляхом забезпечення встановленого порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [18, с. 255].

Але найголовніший недолік як запропонованих нових «універсальних» понять об'єкта злочину, так і комплексного підходу до його визначення, полягає, на нашу думку, у їхній здатності до необґрунтованого розширення предмета кримінального права завдяки певній підміні положень інших галузей права «власними» кримінально-правовими категоріями.

Предмет вітчизняного кримінального права складається із двох органічно пов'язаних між собою частин – предмета кримінально-правового регулювання й об'єкта кримінально-правової охорони, у зв'язку з чим традиційно виокремлюють регулятивні й охоронні кримінальні правовідносини [19, с. 47].

Предмет правового регулювання будь-якої галузі права становить сукупність суспільних відносин, на встановлення та забезпечення усталеності яких і спрямовані правові норми [20, с. 130]. Це загальнотеоретичне положення свідчить про те, що категорія суспільних відносин є міжгалузеву і саме завдяки їй визначається не тільки предмет тієї чи іншої галузі права, а й сфера дії окремих законодавчих актів. Так, наприклад, цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини (ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу (далі – ЦК)), Господарський кодекс (далі – ГК) регулює господарські відносини (ст. 1 ГК), Податковий кодекс (далі – ПК) – відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів (ч. 1.1. ст. 1), а Закон України «Про запобігання корупції» регулює відносини, що виникають у сфері запобігання корупції (ст. 2). Предметом кримінально-правового регулювання теж є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням суспільно-небезпечного діяння (ч. 2 с. 1 КК). Але на відміну від «створюючих» галузей права (конституційного, цивільного, господарського), що встановлюють певний порядок співіснування індивідів у межах соціуму, який дозволяє вирішувати виникаючі колізії між суб'єктами тими засобами, в яких зацікавлені держава та суспільство загалом, тобто закріплюють і розвивають певні форми бажаної поведінки суб'єктів соціальної активності, кримінальне законодавство має справу з «антигромадськими» чи «антисоціальними» [10, с. 107] відносинами. Зрозуміло, що кримінально-правове регулювання не може бути спрямоване на забезпечення усталеності таких відносин. Звідси випливає, що його основне цільове призначення – це поновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони. Саме в цій площині формулюється і основне завдання КК – правове забезпечення охорони суспільних відносин, які врегульовані іншими галузями права (ч. 1 ст. 1 КК України). Варто особливо підкреслити ту обставину, що об'єктом кримінально-правової охорони можуть бути лише ті суспільні відносини, змістом яких є суспільно-корисна діяльність [10, с. 107]. Тому відносини, які не визнаються такими іншими галузями права не можуть виступати як об'єкт злочину.

Зазначене дає підстави стверджувати, що зв'язок між двома частинами предмета кримінального права є генетичним. Це означає, що кримінально-правове регулювання, тобто розв'язання

кримінально-правового конфлікту, який виник, за допомогою будь-яких заходів кримінально-правового впливу або взагалі без їх застосування стає можливим тільки за умов, що має місце посягання на об'єкт кримінально-правової охорони. Ігнорування цієї обставини неминуче призведе до штучного розширення предмета кримінального права завдяки включенню до нього відносин, не пов'язаних із заподіянням шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, а отже, до втрати кримінально-правовим регулюванням свого цільового призначення – поновлення порушеного об'єкта. А це, у свою чергу, дозволить використовувати кримінально-правовий арсенал для вирішення будь-яких інших (політичних, ідеологічних, економічних, кон'юктурних, корпоративних тощо – *І. Ч.*) завдань і, врешті-решт, перетворити кримінально-правове регулювання на самоціль. Найбільш яскраво це простежується на прикладі боротьби з корупційними злочинами. Із кримінально-правового погляду, об'єктом цих діянь є нормальне функціонування апарату публічного управління. Логічно припустити, що вжиття кримінально-правових заходів за вчинення таких злочинів повинно мати на меті поновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони. Однак законодавець, навпаки, вводить до КК синтезований перелік корупційних злочинів, виключає можливість застосування всіх заохочувальних інститутів кримінального права (тому ці злочини необхідно розглядати як найбільш небезпечні, всупереч Конституції, яка найвищою соціальною цінністю проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку, посягання та які не виключають застосування заохочувальних норм – *І. Ч.*) і прагне завдяки цьому вирішити весь комплекс внутрішньо- та зовнішньополітичних і економічних проблем, хоча, очевидно, причини корупції залягають не в кримінально-правовій площині.

Отже, штучне роз'єднання двох генетично пов'язаних між собою частин предмета вітчизняного кримінального права, з одного боку, позбавляє кримінально-правове регулювання свого раціонального навантаження, а з другого – призводить до втрати об'єктом злочину свого принципового значення, що породжує цілу низку проблем як загально-теоретичного, так і прикладного характеру.

Під час дослідження питання щодо поняття об'єкта кримінально-правової охорони як складника предмета кримінального права автор звернув увагу на те, що сучасна правоохоронна і судова практика стикається з певними труднощами в процесі вирішення таких питань: чи підлягають кримінально-правовому захисту інтереси особи, метою якої є вчинення злочину або іншого правопорушення, і чи завжди відносини, які виникають

внаслідок вчинення тих або інших незаконних дій, охоплюються поняттям «об'єкт злочину». Наприклад, чи підлягає притягненню до кримінальної відповідальності та засудженню за шахрайство особа, яка одержала винагороду за виконання вбивства на замовлення, не маючи наміру його виконувати, або особа, яка не є службовою, а видає себе за таку і одержує матеріальні цінності за виконання чи невиконання будь яких дій в інтересах того, хто їх передав, проте з відомих причин не вчиняє таких дій. Чи є склад шахрайства в діях особи, яка під час гри в карти ставить на кон банківську карту, на якій нібито є гроші, а згодом з'ясовується, що грошей на рахунку не було, у діях особи, яка скористалася послугами сексуального характеру та відмовилася розраховуватися за них, чи в діях особи, яка телефонує родичам нібито затриманої через вчинення злочину людини і пропонує їм вирішити питання шляхом внесення певної суми грошей. Чи можливо позитивно вирішити зазначене питання щодо кваліфікації дій особи за ст. 212 КК України у випадках, коли джерело формування об'єкта оподаткування є незаконним тощо.

Спроби вирішити поставлені питання з позицій розуміння об'єкта злочину як соціальної цінності чи порядку поводження з майном, імовірно, дадуть підстави стверджувати, що в цих випадках об'єкт злочину присутній. Дійсно, власність є цінністю, а порядок поводження з майном так або інакше порушується, хоча воно і відбувається з активів власника начебто за його волею. Не випадково М.В. Ємельянов, який визначає об'єкт шахрайства як встановлений порядок поводження з майном, як приклад такого злочину наводить ситуацію, коли особа, відрекомендувавшись потерпілій працівником міліції, яким насправді не була, повідомила їй, що вона може бути притягнута до відповідальності за незаконне заняття самогонварінням, якщо негайно не сплатить 300 грн. Після цього, будучи введеною в оману, потерпіла віддала винному гроші в сумі 300 грн., якими він розпорядився на власний розсуд. До речі, цей приклад взятий автором з оприлюдненої судової практики [16, с. 96–97]. Але навіть за такого розуміння об'єкта шахрайства відкритим залишається питання щодо можливості притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 190 КК, наприклад, співробітника патрульної поліції, який спочатку одержує (без наміру виконати зобов'язання – І. Ч.) неправомірну вигоду за звільнення від адміністративного стягнення порушника правил дорожнього руху, а потім складає на нього відповідний протокол.

Однак у будь-якому випадку варто зазначити, що теорія цивільного права під час визначення власності такими поняттями, як «цінності» чи «порядок поводження з майном» не оперує, роз-

глядаючи її як відносини між людьми щодо речей [21, с. 342]. Що ж стосується характеру таких відносин, то і Конституція (ч. 7 ст. 41), і Цивільний кодекс України (ч. 5 ст. 319), наполягають на тому, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян чи інтересам суспільства. Тому правочини, які вчиняються з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, є недійсними, а все отримане за такою угодою, за наявності умислу в обох сторін, повертається у доход держави (ст. 228 ЦК). У теорії цивільного права особливо наголошується на тому, що правовий захист не надається жодним правам чи інтересам, які могли б виникнути з дії, що порушує публічний порядок, тобто коли є очевидним, що особа виражає свою волю на вчинення таких дій, які порушують норми публічного права, що виражається, зазвичай, у виді злочину чи адміністративного правопорушення [23, с. 307, 308].

Отже, об'єктом кримінально-правової охорони можуть бути не будь-які відносини між людьми щодо речей, а виключно відносини у сфері правомірної поведінки, відносини необхідні, позитивні, а тому й соціально корисні. У разі шахрайства потерпілий, будучи введеним в оману, передає винному майно, вважаючи, що це є правомірним, необхідним або вигідним для нього, що він зобов'язаний це зробити. А тому все отримане за такою угодою, згідно зі ст. 228 ЦК, повинно бути йому повернено. Як що ж особа, розпоряджаючись своїм майном, усвідомлює, що діє протиправно, зокрема, передає його як неправомірну вигоду, такий соціальний зв'язок не може визнаватися соціально корисним. До речі, на таких самих позиціях стоять і чинні КК та Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) у межах інституту спеціальної конфіскації. Гроші, цінності й інше майно, що призначалося (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, конфіскуються (п. 2 ч. 1 ст. 962 КК, п. 2. ч. 9 ст. 100 КПК). Спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, які згідно із законом підлягають поверненню «власнику» (ч. 5 ст. 962 КК). Її застосування може здійснюватися тільки після доведення в судовому порядку стороною обвинувачення, що власник (законний володілець) грошей, цінностей та іншого майна знав про їх незаконне походження та/або використання (ч. 10 ст. 100 КПК України). Антисоціальні відносини (злочинна або незаконна угода, укладена між правопорушниками; угода, спрямована на використання всупереч закону державної, комунальної або приватної власності з корисливою метою, використання громадянами майна, що перебуває в їхній

власності, на шкоду інтересам суспільства; інші типи антисоціальних зв'язків, зокрема, пов'язані з участю в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетка, «наперсток» тощо) на гроші, речі й інші цінності, або пов'язані з наданням послуг сексуального характеру – *І. Ч.*) за жодних обставин не підлягають кримінально-правовій охороні і не повинні включатися до предмета кримінального права. Притягуючи особу, яка одержала винагороду за виконання вбивства на замовлення, але не виконала його, або особу, яка не є посадовою, а видає себе за таку й отримує неправомірну вигоду за виконання чи невиконання будь-яких дій в інтересах того, хто її передав, проте не вчинює цих дій, до кримінальної відповідальності за шахрайство (саме на такому вирішенні питання наполягає Пленум Верховного Суду України у п. 9 постанови від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» – *І. Ч.*), правозастосовувач фактично бере під охорону антигромадські відносини. Якщо взяти до уваги особливості охоронної функції кримінального права, то порушені в такий спосіб антигромадські відносини повинні бути відновлені, один з учасників угоди має бути визнаний потерпілим (наявність потерпілого в разі шахрайства є обов'язковою – *І. Ч.*) з усіма правовими наслідками. Не важко довести цю позицію до логічного, хоча й абсурдного, кінця – нібито держава і суспільство зацікавлені в тому, щоб вбивства на замовлення виконувалися належним чином, а громадяни зверталися за вирішенням питань за неправомірну вигоду до належних посадових осіб. Виникає досить парадоксальна ситуація: цивільне право визнає таку угоду недійсною і такою, що суперечить інтересам держави і суспільства, а кримінальне – охороняє її. Це протиріччя буде виникати завжди, якщо питання щодо предмета кримінально-правового регулювання буде вирішуватися не крізь призму охоронюваних суспільних відносин, а кримінальному праву, поряд із цивільним, також буде відводитися роль регулятора майнових і особистих немайнових відносин із використанням «власних» кримінально-правових категорій. Водночас необхідно підкреслити, що кримінально-правова оцінка вчиненого є можливою щодо обох учасників злочинної угоди. Дії особи, яка отримала винагороду за вбивство на замовлення, але не виконала його, або дії особи, яка отримує гроші чи інші цінності, видаючи себе за посадову, а насправді такою не є, повинні кваліфікуватися як підбурювання до організації вбивства на замовлення або як підбурювання до підкупу службової особи відповідно, оскільки об'єкти цих діянь – життя людини та нормальне функціонування апарату публічного управління – є цілком належними.

Втрата об'єктом злочину свого принципового значення може бути обумовлена не тільки наяв-

ністю певних теоретичних конструкцій, а й навіть позицією законодавства, що регулює відповідні відносини. Так, наприклад, згідно зі ст. 164 ч. 12 чинного Податкового кодексу України, до загального оподатковуваного доходу платника податку включаються також кошти або майно (нематеріальні активи), отримані платником податку як хабар, викрадені чи знайдені як скраб, не зданий державі, згідно із законом, у сумах, які визначені обвинувальним вироком суду незалежно від призначеної ним міри покарання. Цей припис фактично ототожнює законні джерела формування оподатковуваного доходу та незаконні способи збагачення. Оподаткування доходів, отриманих злочинним (розкрадання, одержання неправомірної вигоди, умисне вбивство на замовлення чи з корисливих мотивів, торгівля людьми, їхніми органами або трупами, торгівля наркотичними засобами) або незаконним (проституція, азартні ігри, реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв або тютюнових виробів, неправомірні угоди між підприємцями тощо) шляхом не тільки легалізує ці види діяльності, а й цілком знищує межу між соціальними (прийнятними) суспільними відносинами, які виступають об'єктом кримінально-правової охорони, і антисоціальними відносинами, які таким не є. У такому разі основне завдання буде полягати лише в тому, щоб податки до бюджету сплачувалися справно та своєчасно. Запропоновані в літературі поняття безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 212 КК, як суспільних відносин у сфері оподаткування [9, с. 212] чи податкових відносин, які складаються між державою і суб'єктами оподаткування на підставі податкових норм [22, с. 307], лише акцентують увагу на цьому завданні. У зазначеному сенсі цілком логічними виглядають пропозиції щодо легалізації проституції, скажімо, шляхом патентування, обігу наркотичних засобів, насамперед, легких наркотиків, обігу зброї, органів людини тощо. Сучасній практиці відомі навіть випадки доволі масштабної торгівлі трупами, яку в згаданій площині теж можна запропонувати легалізувати й оподаткувати, а в перспективі – і кілерство, наприклад, шляхом ліцензування.

Однак не варто забувати, що ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), насамперед, є злочином у сфері господарської діяльності. Сферу господарських відносин, відповідно до ч. 4 ст. 3 Господарського кодексу України, становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Внаслідок їх регламентації господарським законодавством встановлюється певний порядок здійснення господарської діяльності, тобто діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямованої на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надан-

ня послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК). Отже, цілком природним є припис законодавця на адресу суб'єктів господарювання й інших учасників відносин у сфері господарювання здійснювати свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства (ч. 3 ст. 5 ГК). Проте кінцевою метою господарсько-правового регулювання є утвердження та підтримка суспільного господарського порядку в економічній системі України, який і є об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності, зокрема і злочину, передбаченого ст. 212 КК України. Суспільний господарський порядок пов'язується виключно із правомірною поведінкою суб'єктів господарювання й інших учасників цих відносин, а тому є необхідним і соціально-корисним. Зрозуміло, що його складником не можуть бути соціальні зв'язки, які хоча і є досить ефективними в плані швидкого збагачення, але пов'язані з незаконною діяльністю їх учасників.

Звідси випливає, що ухилення від сплати податків із доходів, отриманих як хабар або викрадених, не посягає на суспільний господарський порядок, а спрямоване на антисоціальні відносини, які не є об'єктом кримінально-правової охорони. Інше доведеться змиритися з тезою «заробляй як завгодно, але своєчасно сплачує податки до бюджету», відмовитися від мети утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України та зняти з порядку денного питання щодо соціального призначення кримінально-правових норм. Зважаючи на вищезазначене, варто цілком погодитися з позицією Пленуму Верховного Суду України (далі – ПВСУ), який зауважує, що об'єктом оподаткування є доходи, одержані з легальних джерел. Отже, дії громадянина, який одержав доходи від діяльності, щодо якої законом встановлено спеціальну заборону, а також від іншої незаконної діяльності, і не сплатив із них податки, мають кваліфікуватися за відповідними статтями КК і додатково кваліфікації за ст. 212 не потребують (п. 17 постанови ПВСУ від 8 жовтня 2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»). Однак рекомендація ПВСУ стосовно службових осіб суб'єктів господарської діяльності та громадян-підприємців, щодо притягнення їх до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків і зборів із доходів як від легальної, так і від незаконної діяльності (наприклад, передбаченої ст. 204 КК), є неприйнятною. Своє рішення Пленум мотивує тим, що ці суб'єкти зобов'язані вести облік усіх здійснюваних ними видів діяльності, відображати їх у відповідній звітності та сплачувати з них установлені законом податки і збори незалежно

від того, чи передбачено ту або іншу діяльність їхніми установчими документами (п. 17 згаданої постанови – *І. Ч.*).

Дійсно, чинне цивільне законодавство відмовилося від поняття спеціальної правоздатності юридичної особи (ст. 91 ЦК), яка виступала певною перешкодою на шляху до розбудви ринкової економіки. Тому, поза сумнівом, незалежно від того, зазначена чи ні певна діяльність у статуті чи установчому договорі, доходи від неї підлягають оподаткуванню. Але це зовсім не означає, що скасування спеціальної правоздатності юридичної особи дозволяє їй вдаватися до незаконних дій і таким чином збагачуватися. Ігнорування цієї обставини призводить до проблем, про які вже йшлося вище.

Висновки. Позиціонування об'єкта злочину як політичного поняття, яке є характерним для вітчизняної кримінально-правової літератури сучасного періоду, за всієї своєї зовнішньої привабливості, містить низку доволі суттєвих внутрішніх недоліків, що в підсумку призводить до втрати цим елементом складу злочину свого принципового значення, позбавлення його будь-яких нормативних рамок і дезорієнтування правозастосовчої практики, яка, врешті-решт, під час встановлення у вчиненому об'єктивних елементів складу обмежується виключно характеристикою об'єктивної сторони, незважаючи на те, що об'єкт злочину є обов'язковим елементом складу і його відсутність свідчить про відсутність підстави кримінальної відповідальності взагалі. Зазначений підхід сприяє появі «власних» кримінально-правових категорій, за допомогою яких об'єкти тих або інших злочинів визначаються поза предметним змістом інших галузей права, якими врегульовані відповідні відносини, що, як наслідок, призводить до штучного розширення предмета кримінального права, включення до нього відносин, не пов'язаних із заподіянням шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, та втрати кримінально-правовим регулюванням свого цільового призначення. Подолання цих недоліків і уніфікація правозастосовчої практики, на нашу думку, можливі лише в межах концепції «об'єкт – суспільні відносини», руйнація якої була викликана не її інституціональною кризою, а, імовірно, міркуваннями суто ідеологічного характеру.

Література

1. Фесенко Е.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : [монографія] / Е.В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.
2. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / С.Б. Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – 640 с.
3. Трубніков В.М. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної уста-

нови : [монографія] / В.М. Трубніков, Ю.В. Орел. – Х. : Харків юрид., 2009. – 356 с.

4. Туляков В.А. Виктимологические проблемы применения нового Уголовного кодекса / В.А. Туляков // Новый Кримінальний кодекс України : питання застосування і вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 25–26 жовтня 2001 р. / за ред. В.В. Сташиса ін. – К. ; Х., 2002. – № 4. – С. 7–11.

5. Емельянов В.П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступления / В.П. Емельянов // Право и политика. – 2002. – № 10. – С. 61–72.

6. Зателепин О.К. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве / О.К. Зателепин // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29–34.

7. Загородников Н.И. Объект преступления : от идеологизации содержания к естественному понятию / Н.И. Загородников // Проблемы уголовной политики и уголовного права : межвуз. сб. науч. тр. – М., 1994. – С. 5–22.

8. Кримінальне право України : Особлива частина : [підруч. для студ. юрид. вузів, ф-тів] / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенковський та ін. ; за ред. П.С. Матишевського. – К. : Юрінком-Інтер, 1997. – 896 с.

9. Кримінальне право України : Особлива частина : [підручник] / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тацій, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2015. – 680 с.

10. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : [монографія] / В.Я. Тацій / – Х. : Право, 2016. – 256 с.

11. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. – СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2002. – 775 с.

12. Конституція України : Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – 1128 с.

13. Трубніков В.М. Новый взгляд на объект преступления / В.М. Трубніков // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 84–87.

14. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу : [монографія] / О.М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

15. Семикін М.В. Створення терористичної групи чи терористичної організації : кримінально-правове дослідження / М.В. Семикін. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – 145 с.

16. Ємельянов М.В. Кримінальна відповідальність за шахрайство : [монографія] / М.В. Ємельянов. – Х. : Право, 2014. – 176 с.

17. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони : [навч. посібник] / С.В. Діденко, С.В. Крючек, Г.С. Поліщук, Ю.В. Біла, В.О. Миронова. – Х. : Харків юрид., 2009. – 184 с.

18. Гуторова Н.А. Уголовное право Украины : Особенная часть : [конспект лекций] / Н.А. Гуторова. – Харьков : Одиссей, 2003. – 320 с.

19. Грищук В.К. Предмет і методи українського об'єктивного кримінального права / В.К. Грищук // Актуальні проблеми держави і права : Збірник наукових праць. – Вип. 54. – Одеса : Юридична література, 2010. – С. 47–52.

20. Общетеоретическая юриспруденция : учеб. курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Феникс, 2011. – 436 с.

21. Гражданский кодекс Украины : научно-практический комментарий / под ред. Е.О. Харитоновой. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 1280 с.

22. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В.Я. Тацій, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – Х. : Право. – 2013. – 1040 с.

23. Цивільне право : [підручник] : у 2-х т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2014. – Т. 1. – 656 с.

Анотація

Чугуников І. І. Поняття об'єкта злочину та проблеми правозастосування. – Стаття.

У статті крізь призму сучасних підходів до визначення об'єкта злочину аналізуються проблеми вітчизняного правозастосування. Доводиться теза щодо необхідності розуміння об'єкта кримінально-правової охорони як політичного явища. Наводяться додаткові аргументи на користь концепції «об'єкт – суспільні відносини», у межах якої цей елемент складу злочину зберігає своє принципове значення.

Ключові слова: об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, блага, цінності, комплексний підхід, суспільні відносини, правозастосування.

Аннотация

Чугуников И. И. Понятие объекта преступления и проблемы правоприменения. – Статья.

В статье сквозь призму современных подходов к определению объекта преступления анализируются проблемы отечественного правоприменения. Обосновывается тезис о несостоятельности понимания объекта уголовно-правовой охраны как политического явления. Приводятся дополнительные аргументы в пользу концепции «объект – общественные отношения», в рамках которой этот элемент состава преступления сохраняет свое принципиальное значение.

Ключевые слова: объект уголовно-правовой охраны, объект преступления, блага, ценности, комплексный подход, общественные отношения, правоприменение.

Summary

Chugunikov I. I. The concept of the object of crime and the problem of law enforcement. – Article.

The article analyzes problems of administration of national law from the perspective of contemporary approaches to identification of the target of crime. The author substantiates inadequacy of interpretation of the target of criminal law protection as a polytypic phenomenon. The author makes additional arguments for the “target – social relations” concept, within the framework of which this element of crime preserves its critical significance.

Key words: target of criminal law protection, target of crime, benefits, values, comprehensive approach, social relations, administration of law.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.131

В. П. Бобік

аспірант

Університету державної фіскальної служби України

ПРЕЗУМПЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНOSTІ ВИНИ ЯК ОДНА З ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ

Важливою і водночас невід'ємною умовою здійснення швидкого, ґрунтовного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення і судового розгляду є наявність законодавчо закріплених засад кримінального провадження. Насамперед, вони є гарантією правосуддя, забезпечення прав, свобод, законних інтересів людини та тісно пов'язані між собою, утворюючи єдину взаємоузгоджену систему.

З огляду на те, що початок ХХІ ст. в Україні ознаменувався реформуванням як правоохоронної, так і судової систем, важливою подією стало ухвалення нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., де вперше в окремій главі було закріплено двадцять дві загальні засади здійснення кримінального провадження. Однією з таких засад є засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, яка має конституційне підґрунтя.

Актуальність теми обумовлена важливістю зазначеної вище базової засади кримінального процесу, яка є гарантією права особи на швидке, ефективне розслідування кримінального провадження, справедливий судовий розгляд і винесення законного судового рішення.

Проблеми щодо окремих аспектів виникнення та застосування засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини досліджували такі відомі науковці, як: Д. Берчук, О. Галаган, О. Карнаухов, О. Коваль, В. Маляренко, Г. Мамка, О. Трохлюк. Проте, незважаючи на значний науковий і практичний інтерес до досліджуваної проблеми, питання значення засади забезпечення доведеності вини як складника засади досліджено недостатньо, у результаті чого виникає низка проблем у сфері правозастосування. Крім того, серед науковців немає єдиної думки й уніфікованого підходу до тлумачення та визначення цієї конституційної засади здійснення судочинства.

Забезпечення доведеності вини розглядається як одна зі складових частин з'ясування істини або зводиться до доведеності вини достатньо якісними

доказами, які не дають підстав сумніватися в ній, або розглядається крізь призму принципу презумпції невинуватості [1, с. 188].

Метою статті є дослідження та висвітлення основних особливостей складової частини засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, а саме – забезпечення доведеності вини та її значення для здійснення неупередженого кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення судом законних, обґрунтованих і вмотивованих рішень є необхідним і водночас важливим засобом реалізації завдань у кримінальному процесі. Усі державні органи, діяльність яких пов'язана із правоохоронною, здійснюють її на основі дотримання певних засад, які характеризують специфіку діяльності кожного органу. Такі засади є основою ухвалення законних і обґрунтованих рішень. Тому, з огляду на позиції вчених, засади провадження кримінального судочинства варто розуміти як фундаментальні положення – основи, якими мають керуватися у своїй діяльності органи та які визначають найбільш суттєві, керівні, вихідні моменти здійснення завдань кримінального провадження.

Загальновідомо, що засади кримінального провадження розробляються так, щоб здійснення прав і законних інтересів не ставилося в залежність від діяльності органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду [2, с. 167–168].

Тому розроблені та закріплені законодавцем у Кримінальному процесуальному кодексі України засади кримінального провадження є взаємоузгодженою системою регуляторів, які в сукупності є основою для ухвалення законного рішення в конкретній справі.

Варто наголосити, що засада забезпечення доведеності вини є новою в кримінальному процесі України [1, ст. 187] й однією з основоположних у здійсненні кримінального провадження. Її поява зумовлена ухваленням у 1996 р. Конституції України, де вона визначена в ст. 129 як один з

основних принципів здійснення судочинства [3]. До ухвалення Основного закону нашої держави кримінально-процесуальне законодавство не передбачало такого принципу.

В юридичній літературі зазначається, що реалізація конституційної вимоги щодо забезпечення вини можлива за умови дотримання таких вимог: 1) вимога імперативного характеру щодо «забезпечення», виявом якої в кримінальному процесі є його публічність; 2) вимога щодо дотримання презумпції невинуватості як конституційної гарантії прав і свобод осіб, залучених до кримінального процесу; 3) доведеність вини як результат доказування, що врівноважує публічні та приватні інтереси суб'єктів кримінального процесу [4, с. 163].

Відповідно до ч. 2 ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом [5].

Законодавець тим самим розподілив «тягар доказування» (*onus probandi*) вини між сторонами обвинувачення і захисту: у першій частині норми він звільнив сторону захисту від обов'язку доказувати невинуватість, а в другій – поклав на сторону обвинувачення обов'язок доведення винуватості особи поза розумним сумнівом [6, с. 249].

Зважаючи на вищезазначене, уповноважена сторона обвинувачення наділяється комплексом повноважень щодо розслідування і доведення обставин справи. Згідно з положеннями Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, такими особами є слідчий, прокурор, і у визначених випадках – потерпілий (ст. 92 КПК України). Крім того, це не право, а їхній обов'язок, що здійснюється шляхом збирання доказів по встановленню всіх обставин справи на стадії досудового розслідування, складання обвинувального акту до суду з подальшим підтриманням обвинувачення під час провадження в суді до винесення відповідного судового рішення.

Л. Лобойко зазначає, що зміст зазначеного вище обов'язку полягає в необхідності доводити вину, а не довести її. Інакше на службових осіб державних органів довелося б покладати юридичну відповідальність за невиконання обов'язку. Відповідальність компетентних службових осіб встановлена лише за нежиття всіх заходів для встановлення вини особи. Тобто за неналежне здійснення процесу доказування, а не за отриманий під час законного й об'єктивного доказування результат – невстановлення вини обвинуваченого [7, с. 88].

Органи досудового розслідування, прокуратури й суду під час розгляду кримінальних проваджень повинні встановити факти, які стосуються того злочину, щодо якого ведеться кримінальне

провадження. Встановити винуватість обвинуваченого – довести, що саме він вчинив цей злочин і повинен нести за нього відповідальність. Характеризуючи відповідну засаду здійснення судочинства, можна зробити висновок, що її зміст ще остаточно не сформований.

Крім того, саме на прокурора, слідчого законом покладається обов'язок виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити ухвалення законних і неупереджених процесуальних рішень.

Водночас у визначених Кримінальним процесуальним кодексом України випадках обов'язок доказування покладається на потерпілого. Так, відповідно до ст. 340, у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати таке обвинувачення [5]. Якщо потерпілий самостійно погодився підтримувати обвинувачення, тобто дав на це згоду, він користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду кримінального провадження.

Ще одним винятком, коли потерпілий користується правами сторони обвинувачення, є ст. 338 Кримінального процесуального кодексу України. Якщо прокурор дійде висновку про необхідність зміни обвинувачення, він складає обвинувальний акт і викладає обґрунтування ухваленого рішення. Якщо в обвинувальному акті зі зміною обвинувачення порушується питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі [5].

Досить вдалу позицію стосовно значення забезпечення доведеності вини як засади кримінального провадження висловила В. Маляренко. Вона зазначає, що конституційна норма щодо забезпечення доведеності вини «змушує суди більш ретельно підходити до проблеми доказів, їхньої якості, добротності, достатності для прийняття рішення у справі, визнавати людину винуватою у вчиненні злочину лише тоді, коли немає жодного сумніву в тому, що саме вона вчинила злочин, наявні всі елементи складу злочину і немає підстав для закриття справи. Забезпечення доведеності вини означає, що кожний елемент обвинувачення, кожна кваліфікуюча, обтяжуюча чи пом'якшуюча відповідальність обставина, кожна обставина, від якої залежать певні правові наслідки, кожний висновок судді чи суду мають ґрунтуватися на від-

повідних доказах, зібраних у передбаченому законом порядку» [8, с. 71–72].

Ми цілком підтримуємо її думку. Адже В. Маляренко наголошує на тому, що доведення винності обвинуваченого покладається на сторону обвинувачення, яка повинна зібрати встановленим законодавством порядком весь комплекс доказів, що будуть використані для підтвердження винності або ж навпаки – невинуватості особи.

Також Пленум Верховного Суду України у п. 19 постанови № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначив, що визнання особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за доведеності її вини [9].

Засада забезпечення доведеності вини знаходить своє відображення не лише в актах національного законодавства, а й в міжнародно-правових документах:

– у Загальній декларації прав людини (ухвалена і проголошена Резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від 10 грудня 1948 р.), ч. 1 ст. 11 якої проголошує: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечують усі можливості для захисту»;

– у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, де в п. 2 ст. 14 зазначено: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно із законом».

Отже, засада забезпечення доведеності вини як складова частина єдиної засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини є однією із фундаментальних гарантій кримінального процесу, яка унеможливує порушення законних прав та інтересів осіб через несправедливе покарання. Проаналізувавши погляди вчених стосовно зазначеної засади, варто зробити висновок, що забезпечення доведеності вини полягає в обов'язку сторони обвинувачення (слідчого, прокурора, у визначених випадках – потерпілого) зібрати комплекс доказів, які будуть використані для підтвердження винності або ж навпаки – невинуватості особи в конкретному кримінальному провадженні. Враховуючи її важливість, кожен суб'єкт повинен чітко дотримуватися законодавчо закріпленої засади доведеності вини.

Література

1. Трохлюк О. Історія розвитку засади забезпечення доведеності вини в кримінальному процесі / О. Трохлюк // Право і суспільство. Кримінально-процесуаль-

не право та криміналістика. – 2015. – № 6 (ч. 3). – С. 187–192.

2. Галаган О. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О. Галаган, Д. Письменний // Науковий вісник академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 168–172.

3. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. Карнаухов О. Забезпечення доведеності вини як конституційна вимога до результатів кримінального провадження / О. Карнаухов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : збірн. наук. праць. – Донецьк : Донецький юридичний інститут. – 2007. – № 7. – С. 154–164.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–13. – Ст. 88.

6. Мамка М. Презумпція невинуватості в системі засад сучасного кримінального провадження / М. Мамка // Право і суспільство. Кримінально-процесуальне право та криміналістика. – 2017. – № 1. – С. 246–251 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/1_2017/part_1/45.pdf.

7. Лобойко Л. Кримінальний процес : [підручник] / Л. Лобойко. – Істина, 2014. – 432 с.

8. Маляренко В. Конституційні засади кримінального судочинства / В. Маляренко. – К. : Юрінком-Інтер. – 1999. – 320 с.

9. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму ВСУ від 1 листопада 1996 р. № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

Анотація

Бобік В. П. Презумпція забезпечення доведеності вини як одна з фундаментальних засад кримінального провадження: особливості та значення. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу окремих положень презумпції забезпечення доведеності вини, її значення для ефективного та справедливого розслідування, розгляду та вирішення кримінального провадження. Досліджено погляди вчених щодо розуміння та значення засади, а також проаналізовано національне кримінально-процесуальне законодавство, яке визначає основні положення презумпції забезпечення доведеності вини.

Ключові слова: забезпечення доведеності вини, засада, кримінальне провадження.

Аннотация

Бобик В. П. Презумпция обеспечения доказанности вины как одна из фундаментальных основ уголовного производства: особенности и значение. – Статья.

Статья посвящена анализу отдельных положений презумпции обеспечения доказанности вины, ее значения для эффективного и справедливого расследования, рассмотрения и разрешения уголовного производства. Исследованы взгляды ученых относительно понимания и значения основы, а также проанализировано национальное уголовно-процессуальное законодательство, определяющее основные положения презумпции обеспечения доказанности вины.

Ключевые слова: обеспечение доказанности вины, принцип, уголовное производство.

Summary

Bobik V. P. The presumption of ensuring the proof of guilt as one of the fundamental principles of criminal proceedings: peculiarities and meanings. – Article.

The article is devoted to the analysis of certain provisions of the presumption of ensuring the proof of guilt, its importance for an effective and fair investigation,

consideration and resolution of criminal proceedings. The views of scientists regarding the understanding and meaning of the basis of the research are researched, as well as the national criminal procedure legislation, which defines the main provisions of the presumption of ensuring the proof of guilt.

Key words: providing proof of guilt, ambush, criminal proceedings.

УДК 343.131

С. О. Касапоглу
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
юридичного факультету Національного гірничого університету

ЩОДО СТАДІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Встановлення фактичних обставин, вибір норми права, прийняття рішення у справі традиційно розглядають як стадії реалізації норм матеріального, зокрема й кримінального, права. Чи є стадії характерними і для процесів реалізації норм кримінального процесуального права? Учасники кримінального провадження вживають заходів щодо вивчення обставин, в яких вони діють у межах провадження, можуть самостійно чи за допомогою адвоката вибрати норму права. А ось прийняття рішень у кримінальному провадженні є винятковою компетенцією суб'єктів, наділених владними повноваженнями. Окрім того, якщо в кримінальному провадженні застосовується одна (частіше за все) норма матеріального права до однієї фактичної ситуації, то норми кримінального процесуального права в одному провадженні можуть реалізовуватися різними його учасниками неодноразово. Після з'ясування фактичних обставин і вибору процесуальної норми учасник не вправі прийняти процесуальне рішення, хоча він може прийняти рішення «для себе» діяти в певний спосіб згідно із приписами норми права з огляду на можливі правові санкції. У зв'язку із цим існує теоретична проблема визначення стадій реалізації норм кримінального процесуального права.

Оцінка стану літератури. Серед доступної нам юридичної літератури не вдалося віднайти наукові роботи, в яких би висвітлювалася проблема визначення стадій реалізації норм кримінального процесуального права у формах використання прав, дотримання заборон і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження, не наділеними владними повноваженнями.

Завдання дослідження в межах статті полягає в тому, щоби з'ясувати чи можуть теоретичні положення щодо стадій реалізації норм матеріального права бути використані для дослідження процесів реалізації норм кримінального процесуального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті реалізації норми кримінального процесуального права мета участі в провадженні може бути реалізована більш чи менш повно. Для цього зацікавленому учаснику провадження почасті доводиться розраховувати не лише на власні сили, а й на допомогу учасника, наділеного владними повноваженнями. Процесуальна норма,

адресована учаснику, не наділеному владними повноваженнями, у певних випадках може бути реалізована лише завдяки участі уповноваженого учасника. Це має місце, наприклад, у разі використання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Зазначені особи звертаються із клопотанням про ознайомлення з матеріалами до компетентних осіб. Подальше використання права на ознайомлення залежить від слідчого, прокурора. Спочатку ця залежність проявляється в отриманні дозволу від слідчого, прокурора, а потім – у наданні безпосереднього доступу до матеріалів провадження.

Кримінальне процесуальне право містить також норми, які можуть бути реалізовані без участі слідчого, прокурора, суду. Так, наприклад, сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема й обов'язкової – ч. 2 ст. 243 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Діяльність із залучення експерта, регламентована цією нормою, закінчується отриманням висновку експертизи. Але сторона захисту отримує висновок для того, щоби представити його на розсуд учасників провадження, наділених владними повноваженнями, тобто реалізація норми права після отримання стороною захисту висновку експерта продовжується за участі уповноважених осіб.

Отже, визначити початкові, проміжні та кінцеві стадії реалізації норм кримінального процесуального права, що мають процедурний характер, неможливо. Бо закінчення реалізації однієї норми (частини норми) є початком реалізації іншої норми (частини тієї ж норми). Цей висновок узгоджується з положенням про те, що диспозиція норми кримінального процесуального права є гіпотезою для реалізації іншої норми права. Цей процес є безперервним і закінчується, зазвичай, лише із завершенням кримінального провадження.

Зроблені нами висновки щодо стадій реалізації норм кримінального процесуального права узгоджуються з висновками Н.Н. Слабоспіцької щодо реалізації норм трудового права. Автор пише про три стадії реалізації норм: стадія, яка має підготовчий характер, що охоплює визначення цілей і завдань правореалізації конкретним суб'єктом;

стадія визначення матеріальних і процесуальних засобів, за допомогою яких надалі буде реалізована конкретна норма права; стадія реального здійснення суб'єктом дій із реалізації норм права [4, с. 8]. Як бачимо, Н.Н. Слабоспіцька відійшла від традиційного викладу системи стадій реалізації норм права, останньою з яких є прийняття рішення. Очевидно, це пов'язане з тим, що трудове право є одночасно і матеріальною, і процесуальною галуззю права, а традиційний підхід до стадійності стадій реалізації норм існує лише в теорії матеріального права.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку про те, що визначити чітко стадії реалізації норм кримінального процесуального права практично неможливо, бо стадії реалізації одного правового припису (норми) перманентно змінюють стадії реалізації іншого припису (норми). Тут варто зауважити, що не завжди «ланцюжок реалізацій» процесуальних норм досягає свого логічного завершення.

Наявність норми кримінального процесуального права сама собою ще не свідчить про те, що вона може бути реалізована повною мірою. Такі ситуації в юридичній літературі дістали назву «тупикова реалізація норм права». «Тупиковою» правореалізація стає тоді, коли з яких-небудь причин (наприклад, через відсутність чіткого процесуального механізму реалізації або адекватних правових засобів, тобто дефектів права) проявляється неможливість здійснення реальних правореалізаційних дій [4, с. 8].

Прикладом «тупикової» реалізації норм права є реалізація потерпілим норми, викладеної в ст. 1177 Цивільного кодексу України: «Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом» (ч. 2). Зазначена норма викладена в цивільному праві, а тому можна поставити під сумнів те, до якої галузі права – цивільного чи кримінального процесуального – вона належить. Закону, який би передбачав випадки і порядок компенсації потерпілому шкоди, не існує. Не виключено, що це питання буде врегульоване саме в кримінальному процесуальному законі. Для ілюстрування «тупиковості» реалізації норми права про компенсацію шкоди потерпілому достатньо того, що норма, адресована потерпілому і державі, існує, але через відсутність процесуального механізму її реалізації не може бути приведена в життя. За таких умов можливою є лише одна – перша – стадія реалізації розглядуваної норми права, зміст якої полягає в ініціюванні потерпілим перед державними органами питання про компенсацію шкоди, завданої злочином. Наступних за цією стадією реалізації норми бути не може.

Від «тупикової» реалізації норм права треба відрізнити реалізацію, не забезпечену ефективними процесуальними механізмами. Як приклад можна навести норму права, викладену в ч. 4 ст. 56 КПК, згідно з якою на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність і КПК, примирення є підставою для закриття кримінального провадження. Однак КПК не передбачає обов'язку посадових осіб, наділених владними повноваженнями, надавати потерпілому повну інформацію щодо процедури примирення у формі медіації.

Згідно з Керівними принципами № 13, для уможливлення участі потерпілих і правопорушників у медіації державам належить вжити всіх необхідних заходів із забезпечення захисту їхніх прав і цілковитої поінформованості щодо таких прав. Медіація вимагає вільної та свідомої згоди як потерпілих, так і правопорушників, і ніколи не має застосовуватися в разі існування ризику того, що медіація поставить одну зі сторін у не вигідне становище. Треба належним чином враховувати не лише потенційні переваги, а й потенційні ризики медіації для обох сторін, зокрема й для потерпілого. Отже, варто докладати особливих зусиль для забезпечення чіткості, повноти та своєчасності інформації про медіацію між потерпілим і кривдником. Така інформація має містити: відомості про процес медіації як такий, про права й обов'язки учасників медіації та про її правові наслідки. У випадках, коли потерпілі опиняються в особливо вразливому становищі, їх також належить інформувати про можливість проведення медіації за відсутності безпосереднього контакту жертви із кривдником (ст. ст. 31–33 Керівних принципів № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах) [2].

Послуги відновного правосуддя застосовуються лише за умови, що це відповідає інтересам потерпілого та міркуванням безпеки, а також у разі наявності добровільної інформованої згоди потерпілого, яка може бути в будь-який час відкликана (п. «а» ч. 1 ст. 12 Директиви 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р., що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів і замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ЈНА) [1, с. 141].

У КПК України доцільно конкретизувати положення про інформовання потерпілого щодо його права на примирення із правопорушником. Зокрема про те, що потерпілому мають бути надані відомості щодо: процесу медіації як такого; прав і обов'язків учасників медіації; її правових наслідків; можливості проведення медіації за від-

сутності безпосереднього контакту потерпілого із правопорушником; відкликання потерпілим у будь-який час згоди на проведення процедури медіації. Тут йдеться про удосконалення процесуального механізму реалізації норми кримінального процесуального права, що дозволить підвищити його ефективність в інтересах потерпілого на всіх стадіях реалізації норми.

З метою реалізації норм процесуального права учасниками кримінального провадження, які не мають владних повноважень, у КПК мають бути якомога повніше виписані обов'язки слідчого, прокурора, суду. У цьому плані показовими є процесуальні норми, котрими встановлюються обов'язки слідчого, прокурора, що спрямовані на забезпечення закріплених у ст. 42 КПК прав підозрюваного: негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою у вчиненні якого злочину він підозрюється (ч. 4 ст. 208); роз'яснити підозрюваному його права (ч. 2 ст. 20); у разі затримання роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого щодо підозри, негайно повідомити інших осіб про затримання і місце перебування, вимагати перевірки обґрунтованості затримання й інші процесуальні права (ч. 4 ст. 208); після повідомлення про права детально роз'яснити кожне із зазначених прав (ч. 3 ст. 276); перед проведенням слідчої (розшукової) дії підозрюваному, який бере в ній участь, роз'яснюються його права (ч. 3 ст. 223); забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч. 2 ст. 20); у відповідних випадках виносити постанову, якою доручати органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням і забезпечити його прибуття в зазначені в постанові час і місце для участі в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 49); негайно повідомити про факт затримання особи орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги (ч. 4 ст. 213); негайно повідомити відповідний орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги про неприбуття в установлений законодавством строк захисника, призначеного органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги (ч. 4 ст. 213); зупинити допит підозрюваного одразу після відмови підозрюваного відповісти на запитання, давати показання (ч. 4 ст. 224); провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих осіб у разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно (ч. 3 ст. 210) [3, с. 146–152].

Окремим різновидом «тупикової» реалізації норм кримінального процесуального права є реалізація норми особою, яка не є адресатом наявної норми, або особою, наділеною процесуальним статусом, яка намагається «реалізувати» норму права, яка не існує. Як у разі спроби реалізації норми права не її адресатом, так і в разі реалізації норми, яка, на думку особи, існує в законі, реалізація обмежується лише стадією ініціювання відповідного питання. Бо як у першому, так і в другому випадку компетентний державний орган або його посадова особа повинні відмовити в задоволенні клопотання щодо здійснення дій чи прийняття рішень.

Висновки. Теоретичні положення щодо стадій реалізації норм кримінального права не можуть бути покладені в основу вивчення реалізації норм кримінального процесуального права, оскільки останні являють собою безперервний, перманентний процес. Відсутність механізму реалізації норми кримінального процесуального права породжує таке явище, як «тупикова реалізація», яка складається з однієї стадії – ініціювання процесу реалізації.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження, здійснене в межах статті, звичайно ж, не охоплює всіх проблем, пов'язаних із визначенням стадій реалізації норм кримінального процесуального права. Подальші теоретичні дослідження доцільно здійснювати за такими напрямками: співвідношення стадій реалізації норм кримінального процесуального права зі стадіями реалізації норм кримінального, цивільного та цивільного процесуального права; визначення стадій реалізації норм процесуального права, здійснюваної в різних формах: використання, виконання, дотримання.

Література

1. Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р., що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів та замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ЈНА // Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів : європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев, З.М. Саїдова ; за заг. ред. О.А. Банчука. – К. : О.М. Москаленко, 2015. – С. 112–151.
2. Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах / Ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/inshi_dokumentistandarti_u_sferi_sudochinstva.html
3. Лоскутов Т.О. Щодо забезпечення прав підозрюваного / Т.О. Лоскутов // Митна справа. – 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 146–152.
4. Слабоспицкая Н.Н. Реализация норм трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Н.Н. Слабоспицкая. – Екатеринбург, 2013. – 32 с.

Анотація

Касапоглу С. О. Щодо стадій реалізації норм кримінального процесуального права. – Стаття.

У статті розглянуто проблемні питання визначення стадій реалізації норм кримінального процесуального права. Зроблено висновок про їхню відмінність від стадій реалізації норм кримінального права. Розглянуто поняття «тупикова реалізація» норм кримінального процесуального права.

Ключові слова: норми кримінального процесуального права, стадії, реалізація.

Аннотация

Касапоглу С. А. О стадиях реализации норм уголовного процессуального права. – Статья.

В статье рассмотрены проблемные вопросы определения стадий реализации норм уголовного процессу-

ального права. Сделан вывод об их отличии от стадий реализации норм уголовного права. Рассмотрено понятие «тупиковая реализация» норм уголовного процессуального права.

Ключевые слова: нормы уголовного процессуального права, стадии, реализация.

Summary

Kasapoglu S. O. On the realizing of the standards of criminal procedural law. – Article.

The article deals with the problem issues of determining the stages of the realization of the standards of criminal procedural law. It is concluded that they differ from the stages of realization of the standard of criminal law. The concept of “dead-end implementation” of the standards of criminal procedural law is considered.

Key words: standards of criminal procedural law, stages, realization.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

А. О. Кладченко

Перехідний етап становлення антикорупційного законодавства України (1996–2004 роки) 3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

*Ю. Ю. Швець*Порядок та підстави обмеження конституційного права особи
на охорону здоров'я в законодавстві України та зарубіжних країн 9

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

*Л. К. Жданкіна*Недопустимість припинення цивільного зобов'язання
зарахуванням зустрічних однорідних вимог 15*Н. В. Кимлик, О. І. Вергун*Правові наслідки невиконання або неналежного виконання договору оренди
транспортних засобів за цивільним законодавством України 19*М. Б. Кравчик*Процедурні особливості повернення судового збору
в Цивільному судочинстві України 23*Ю. К. Цицюрська*Особливості відповідальності управителя та установника управління
за договором управління цінними паперами 28АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*О. О. Берназюк*

Напрями застосування та види цифрових технологій у праві 34

Р. Г. Браславський

Вплив принципу стабільності на регламентацію відносин у податково-правовій сфері 39

*В. В. Вернигора*Зарубіжний досвід правового регулювання військово-службових відносин
під час особливого періоду 43*Г. А. Гончаренко*Визначення та надання статусу учасника бойових дій співробітникам
Служби безпеки України, які брали участь в антитерористичній операції:
особливості адміністративно-правового врегулювання 48*Д. П. Дорошенко*

Функції податково-правового примусу 54

О. Я. Коров'як

Публічне управління у сфері фінансів України 57

Т. Ю. Ткачук

Забезпечення інформаційної безпеки в країнах позаблокового статусу 61

І. Ю. Хомишин

Запровадження інституту освітнього омбудсмена в Україні 66

О. А. ШишкановОсобливості встановлення податку на нерухоме майно,
відмінне від земельної ділянки 70**І. П. Шумейко**Напрями підвищення значення суб'єктів публічного адміністрування
в Україні в превенції та фіксації порушень корпоративних прав..... 75**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ****Ю. Б. Курилюк**Деякі сучасні кримінально-правові та кримінологічні аспекти
забезпечення прикордонної безпеки держави 80**Н. З. Магас**

Способи зменшення латентності корупційної злочинності 84

І. І. Чугуніков

Поняття об'єкта злочину та проблеми правозастосування..... 91

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА**В. П. Бобік**Презумпція забезпечення доведеності вини як одна з фундаментальних засад
кримінального провадження: особливості та значення..... 99**С. О. Касапозлу**

Щодо стадій реалізації норм кримінального процесуального права..... 103

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 4(19)

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 31.10.2017 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 12,33, ум.-друк. арк. 1,27.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 3110-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua